

FORGÁCS ANNA*
VALLYON ANDREA**

EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZEREK HATÉKONYSÁGA AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS AZ UNIÓN KÍVÜL

A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy a második világháború után intézményesült jóléti rendszerek finanszírozása egyre inkább megoldhatatlan feladat elé állítja a fejlett országokat. A legnagyobb jóléti alrendszer, az egészségügy működtetése, jelenleg a GDP mintegy 10%-át emészti fel, és ennek átlagosan 65–70%-a közpénz. Az egészségügyi kiadások az USA-ban a világon a legmagasabbak, 2001-ben 13,9%-ot tettek ki. Ugyanabban az évben, ez az arány Hollandiában 8,9%, Németországban 10,7% de még a híresen alacsony költségszinttel dolgozó Nagy-Britanniában is 7,6% volt. A jóléti államok válságát okozó tényezők közül az egyik legsúlyosabb, *a lakosság elöregedése* (a csökkenő születésszám és az életkor jelentős meghosszabbodása miatt) amely ráadásul párosul az aktív szakasz lerövidülésével (korai nyugdíjazás, hosszú tanulás) is. A másik olyan tényező, amely az utóbbi két évtizedben drámai költségnövekedést idézett elő ezen a területen (az egészségügyi költségek az inflációnál jobban emelkedtek) *az orvostudomány, a gyógyászati technika, valamint a biotechnológia fejlődése*. A drágább diagnosztikai, illetve terápiás módszerek megjelenése, valamint a bérek emelkedése ebben a munkaintenzív ágazatban jelentős mértékben „megdobta” a ráfordításokat. Olyan más költséggeneráló determinánsokról sem szabad megfeledkeznünk, mint a potyautas szindróma, epidemiológiai változások, információs technika fejlődése, vagy a *moral hazard* (erkölcsi kockázat). A kedvezőtlen demográfiai és egyéb változások, tehát egyrészt finanszírozási, másrészt költségoldalról is érintik az egészségügyi rendszert, mivel az új

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Vállalkozástan Tanszék, főiskolai adjunktus.

** BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Nemzetközi Pénzügyek Tanszék, főiskolai adjunktus.

eljárások elterjedése radikális költségnövekedést eredményez, másrésztől, pedig *kevesebb aktív befizető tart el több inaktívat*, és mint ismeretes az idősek egészségügyi ellátása többbe kerül.

Jelen tanulmányunkban – az összehasonlító gazdaságtan eszköztárának segítségével – megkíséreltük hét fejlett ország egészségügyi rendszerének hatékonyságát összemérni oly módon, hogy kiválasztottunk néhány egészségi állapot mutatót, majd pedig, megkíséreltük feltérképezni az egészségünket leginkább befolyásoló társadalmi, természeti, politikai és gazdasági faktorokat. Ezt követően a *célváltozókat* és a *determinánsokat* egyaránt *pontoztuk egy tízfokozatú skálán* (a „legjobb” ország kapott tíz pontot, a „legrosszabb” egyet, a köztük lévők, pedig az adott szempont skáláján a szélsőségektől való eltérés függvényében kerültek pontozásra). Azzal a *hipotézissel* kezdtünk neki kutatásainknak, hogy *amennyiben eltérés mutatkozik a célváltozó és determinánsok értéke között, annak magyarázata az adott egészségügyi rendszerben keresendő* (intézményi kereteiben, felépítésében, működési mechanizmusaiban, érdekeltségi és ösztönzési rendszerében, finanszírozásában, irányításában stb.). Továbbá, *egy-egy ország jelenlegi egészségügyi rendszerét* nagymértékben annak *történeti kialakulása magyarázza*. Így azután olyan fejlett országokat választottunk, amelyek mindegyike, a huntingtoni értelemben vett nyugati civilizáció tagja [1], de eltérő gazdasági rendszerrel bír. Vannak közöttük korai iparosító, ún. piacközpontú (Nagy-Britannia, USA, Hollandia), neokorporatív, tárgyalásos modellbe tartozó (Németország), ezredfordulóra ugyanis egyértelművé vált, hogy a szocialista országok (Csehország, Magyarország). Amikor nekifogtunk kutatásainknak, nemcsak az itt megfogalmazott hipotézisek bizonyítását tartottuk szem előtt, hanem szeretnénk volna, ha a végére érve kirajzolódna egy olyan ideális egészségügyi rendszer képe, amely a különböző országok gyakorlatából átemelve a hatékony elemeket, azokat keverve, a modern kor kihívásaira válaszoló, költséghatékony, humánus, társadalmilag igazságos, rugalmas szisztémát vetítené elénk.

A fejlett világ számos országában folynak jelenleg is heves viták, társadalmi csatározások, komoly érdekösszeütközések az egészségüggyel kapcsolatban. Elég, ha csak Németországra, Nagy-Britanniára, vagy éppen Magyarországra gondolunk. Az ezredfordulóra ugyanis egyértelművé vált, hogy a hagyományos jóléti állam válságban van, át kell formálni, és méghozzá gyökeres változásokra van szükség. A jóléti állam válságának okait ESPING-ANDERSEN három tényezőben jelöli meg [2]: a családmódel átalakulása (a gyermeküket egyedül nevelő nők nagy száma), a munkapiac változásai (hagyományos iparágak leépülése, a munkaintenzívtől a tőkeintenzívebb termelés felé való elmozdulás), valamint a népesség előregedése. Ezek a tényezők együttesen abba az irányba hatnak, hogy az univerzális munkásosztályra, növekvő népességre kialakított jóléti (al)rendszerek megreformálásra kerüljenek. Egyrészt csökkenteni kell az állami finanszírozás mértékét, ösztönözni kell az öngondoskodást, másrészt a kormányzati források felhasználását, a passzív támogatások (transzferek) irányából, az aktív (esélyteremtés) felé szükséges elmozdítani. A közkiadások lefaragásának egyik jelentős eszköze lehet az egészségügyi rendszerek átalakítása, hiszen a GDP százalékában mért, egészségügyre fordított közkiadások mára már jelentős mértékűre duz-

zadtak, a fejlett világban 6–8% körüli értéken mozognak, miközben 40 éve a mai szint felét érték csak el.

I. MIVEL MÉRHETŐ AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT?

Jelenleg még nincs olyan objektív és releváns mérőszám, amely mindenki által elfogadottan, megkérdőjelezhetetlenül mutatná egy adott populáció egészségi állapotát. Vannak, konszenzuális alapon alkalmazott mutatók, mint például a születéskor várható élettartam, csecsemőhalandóság, standardizált halálozási ráta, vagy korai halálozás. Számos érvet lehet felsorakoztatni minden mutató mellett és ellen egyaránt, mi azonban ezúttal csak azt indokoljuk meg röviden, miért arra a négy mutatóra esett a választásunk, amellyel jelen tanulmányunkban dolgoztunk.

- A *születéskor várható élettartam*, mert érthetően, ez az elsődlegesen használt mérőszám, hiszen mindannyian hosszú életre vágyunk;
- A *várható egészséges élettartam*, mert ugyan a hosszú élet jó dolog, ámde nem feledkezhetünk meg az életminőségről sem, azaz ha betegen, ágyhoz kötve, fájdalomtól gyötörve élünk akár hosszú éveken át, nem tekinthetjük azokat az éveket egyenértékűnek az egészségben leélt azonos számú évekkal;
- A *daganatos megbetegedések miatti halálozás*, mert a fejlett világban, jelenleg ez a második leggyakoribb halálok, gyógyítása ugyan látványosan fejlődött, mindazonáltal a halálozási rátája alig csökkenő, incidenciája, pedig növekvő;
- A *szív- és érrendszeri megbetegedések miatti halálozási ráta*, mert ez áll az első helyen a halálokok listáján a fejlett országokban, ugyanakkor azonban több betegség gyűjtőfogalma, s ha szétválasztanánk, mondjuk szívbetegségekre és érrendszeri betegségekre, már egyik sem szerepelne ilyen „előkelő” helyen a halálokok között. Magas aránya, valószínűleg az életmóddal van összefüggésben. De nézzük át most egyenként, milyen képet mutatnak a fenti mutatók az iparosodott régiókban és a kiválasztott hét országban!

I/1. Születéskor várható élettartam

A halálozási ráta csökkenése és a járványok, fertőzések látványos visszaszorulása azt eredményezte, hogy a 20. században jelentősen megnőtt a fejlett országok lakosságának várható élettartama. A nőknél 55-ről közel 80-ra, a férfiaknál pedig 50-ről hozzávetőlegesen 75 évre. Az egyes országok között azonban jelentős eltérések mutatkoznak. Amíg például egy 1999-ben született japán nő arra számíthat, hogy 84 évet fog élni, dán kortársa már csak 79 évben reménykedhet, az azonos korú magyar hölgy pedig mindössze 73 esztendővel kell, hogy beérje [3]. Az OECD-országok közül a leghosszabb életű férfiak az izlandiak (75 év), magyar kortársaik – akik csak a törököket előzik meg – alig 66 évre számíthatnak.

I/2. A várható egészséges élettartam (Healthy Life Expectancy)

Ez a mutató lényegesen „finomabb”, „érzékenyebb”, mint az előző, csak azokkal az évevekkel számol, amelyeket egészségben töltünk el, azaz teljes értékűek.

1. táblázat
Születéskor várható élettartam és egészséges élettartam (év, 2001-ben) [104]

Ország	Születéskor várható			
	élettartam		egészséges élettartam	
	Év	Pontszám	Év	Pontszám
Izrael	78,5	10	69,4	9
Magyarország	71,7	1	61,8	1
Csehország	75,4	3	66,6	6
Hollandia	78,3	9	69,9	9
Németország	78,2	8	70,2	10
Egyesült Királyság	77,5	6	69,6	9
Egyesült Államok	77,0	5	67,6	7

I/3. Daganatos megbetegedések miatti halálozás

A 21. század elején, évente, világszerte, mintegy 10 millió új daganatos megbetegedéssel és 6 millió ezzel összefüggő halálessel kell számolnunk, miközben ugyanez a két mutató a nyolcvanas években 6, illetve 4 millió volt csak. Amennyiben ez a drámai trend folytatódik, nem kizárt, hogy 2020-ra, a mainál, akár 50%-kal nagyobb számú megbetegedéssel és halálozással találjuk majd szembe magunkat. Mivel a rosszindulatú daganatos megbetegedések korai felismeréssel és megfelelő kezelésekkal rendkívül jól gyógyíthatóak, ha azonnal hozzálátnánk a szükséges megelőző és szűrőprogramok bevezetéséhez, valamint a korszerű gyógyítási eljárások elterjesztéséhez és a kezelési feltételek javításához, a WHO számításai szerint 2020-ra 2, 2040-re, pedig 6,5 millió életet lehetne megmenteni [4].

A WHO szerint a fejlett országokban tapasztalt növekvő rákhalálozás okai:

- a növekvő élettartam (idős korban gyakoribb a daganatos megbetegedés),
- a szív- és érrendszeri halálozási arány csökkenése (így a rákhalálozás aránya magasabb),
- a dohányzók számának növekedése (egyértelműen kimutatható, szoros összefüggés van bizonyos rákfajták kialakulásának kockázata és a dohányzási szokások között),
- és végül (az egészség szempontjából káros) életmódváltozás (rossz étkezési szokások, mozgáshiány, túlsúlyosság, alkoholfogyasztás) [5].

A daganatos halálozáson belül férfiaknál a tüdőrák, nőknél az emlőrák vezet a sort. Előkelő helyezést foglalnak el a morbiditási sorban az emésztőszervi daganatok, a méhnyakrák és a prosztaták, valamint egyre növekvő a bőrrákos megbetegedések aránya is.

A '70-es évek közepéig-végéig növekedett a rákhalálozási arány, majd csökkenni kezdett, kivéve a Közép-kelet európai országokat, ahol kiugróan magas. A WHO adatainak tanúsága szerint a negatív lista élén, jelenleg is, szinte kivétel nélkül volt szocialista országok találhatóak. A férfiaknál a (negatív) sorrend: Ma-

gyarország, Oroszország, Csehország, Lettország, Észtország és Ukrajna. A legfejlettebb országok legkedvezőtlenebb mutatójával a németek „büszkélkedhetnek”; ennek oka elsősorban az, hogy Németország megörökölte a volt NDK hiányosságait. Németországot követi Ausztria, majd az USA. Férfiak esetében legkedvezőbb a helyzet Japánban, ahol például 1995-ben 149 rákhalálozás jutott 100 ezer lakosra, miközben az USA-ban 162, Magyarországon, pedig 265 (!).

A daganatos megbetegedések kialakulásának pontos okai ma még nem ismertek. A következő fejezetben részletesebben írunk majd róla, a 2. táblázatban csak összefoglaltuk a lehetséges kórokokat [5, 6, 7].

2. táblázat

Daganatos megbetegedések kórokai

• Belső daganatkozó tényezők   ⇒ (genetika, immunválasz) • Külső daganatkozó tényezők   ⇒ fizikai kórokok   ○ ionizáló sugárzás ○ ultraviola sugárzás ⇒ kémiai kórokok   ○ légszennyezettség ○ vízszennyezettség ○ dohányzás ○ alkoholfogyasztás ○ helytelen táplálkozás (túl sok állati eredetű zsír, kevés zöldség és gyümölcs), elhízás ○ élelmiszeripari eljárások és vegyületek ○ egyéb humán karcinogének (pl. berillium, szteroid, nikkel stb.) ⇒ biológiai kórokok   ○ vírusok ○ baktériumok ⇒ társadalmi tényezők   ○ fizikai inaktivitás ○ stressz ○ vagyoni és jövedelmi helyzet

I/4. Szív- és érrendszeri megbetegedések

A fejlett világ országaiban ma ez az a betegség, amely a legtöbb emberéletet követeli. Ez a betegségcsoport azonban magába foglalja a szívinfarktustól a stroke-on át a gutaütésig sok mindent. A szív és az érrendszer betegségeit azért kapcsolják össze, mert például az érbetegségek többsége előbb vagy utóbb szívbetegségként is jelentkezik. Ez a halálok azért fordul elő jóval nagyobb arányban az iparosodott országokban, mert elsősorban életmódbeli tényezők alakítják ki. A kutatók véleménye szerint a fiatalabb korban jelentkező érrendszeri károsodások mintegy 80%-ának kialakulásáért az egészségtelen táplálkozás, az életmód és a dohányzás a felelős. Már kismértékű életmód-változtatással is jelentősen csökkenthető lenne ezeknek a betegségeknek a kialakulása [8,9].

3. táblázat
Daganatos megbetegedések miatti halálozások
(standardizált adatok 100 ezer lakosra, WHO-adatok)

	Férfiak	Pontszám	Nők	Pontszám
Izrael (1997)	122,14	10	99,48	10
Magyarország (1999)	272,38	1	139,04	1
Csehország (1999)	213,57	2	120,01	5
Hollandia (1999)	173,08	5	108,56	8
Németország (1999)	158,64	6	97,65	10
Egyesült Királyság (1999)	152,05	7	110,31	7
Egyesült Államok (1998)	148,38	7	104,38	9

Egy – az USA-ban végzett kutatások eredményeit – összefoglaló tanulmány szerint [10], a kardiovaszkuláris megbetegedések négy nagy kockázati tényezője a magas koleszterinszint (200 mg/dl felett), a fizikai inaktivitás, a dohányzás és az elhízás. A hét országból álló mintánkban szembetűnő, hogy Kelet-Európában kimagaslóan magas az ebben a betegségben elhunytak aránya, olyannyira, hogy például a magyarországi ráta kétszerese a hollandiainak, vagy az izraelinek. A németek szintén gyenge szereplése arra vezethető vissza, hogy a volt NDK is része a mai Németországnak. Az valószínűsíthető, hogy a fokozott stressz és túlhajszoltság előidézője a szív- és érrendszeri megbetegedéseknek. A volt szocialista országokban az emberek jelentős része nem tudta (és még ma sem tudja) eltartani magát és családját kizárólag a főállásból származó jövedelméből, így két vagy három munkahelyet, műszakot kényszerült elvállalni. Ma már bizonyított, hogy a stressz fokozódásával, csökken az immunrendszer teljesítőképessége, így az nemcsak az érrendszeri és szívbetegségek, de a daganatos megbetegedések előfordulási valószínűségét is növeli.

4. táblázat
Szív- és érrendszeri megbetegedések miatti halálozás
(standardizált halálozási ráta 100 ezer főre, 1998) [105]

	SDR/100 ezer fő	Pontszám
Izrael	236,95	10
Magyarország	565,70	1
Csehország	495,75	2
Hollandia	245,66	9
Németország	316,90	5
Egyesült Királyság	285,97	7
Egyesült Államok	257,40	8

II. MILYEN TÉNYEZŐK HATNAK AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTRA?

Rendkívül széles azon determinánsok köre, amelyek kisebb, vagy akár jelentősebb mértékben hatnak egy populáció egészségi állapotára: a fejlettségi szint, a népesség korösszetétele, az egészségügyi infrastruktúra, a környezet állapota, a jövedelmi különbségek mind-mind hatást gyakorolnak. Mi, ezúttal természeti, társadalmi, politikai és demográfiai tényezőkre bontottuk és az 5. táblázatban összefoglaltuk a legfontosabbakat. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ez korántsem teljes körű.

5. táblázat
Az egészségi állapot determinánsai

- Természeti
 - ⇒ környezet szennyezettsége (levegő, víz)
 - ⇒ földrajzi adottságok (domborzat)
- Társadalmi
 - ⇒ életmód (testmozgás, táplálkozási szokások)
 - ⇒ vallásosság
 - ⇒ szenvedélybetegségek (dohányzás, alkoholfogyasztás)
- Politikai
 - ⇒ állami részvétel az egészségügy finanszírozásában
 - ⇒ politikai szabadság
 - ⇒ egészségügyi kiadások
- Demográfiai
 - ⇒ 65 évnél idősebb korú lakosság aránya

II/1. Természeti tényezők

Amikor a természeti tényezők egészségi állapotra gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor elsősorban a káros anyagok szervezetbe jutására gondolunk. Ebben a részben megvizsgáljuk a levegő és a víz szennyezettségét, valamint azt, hogy hogyan hatnak a szennyező anyagok távozási sebességére az egyes országok domborzati viszonyai, azaz a széljárás, a hegyek és síkságok kiterjedtsége, a tengerparti sáv hossza, a vizek folyása stb.

A légszennyezettség

Földünk jelenleg egyik legnagyobb, globális problémája az üvegházhatású gázok mennyiségének növekedése a légkörben, általános felmelegedést idézve elő. A levegőbe jutó nagy mennyiségű szén-dioxid és nitrogén-oxid molekulák, a metán és a fluorgáz üvegházhatást okoznak [11]. A legnagyobb problémát a szén-dioxid jelenti, amely az összes üvegházhatású gázkibocsátás több, mint 80%-a például az EU országokban [12]. A kibocsátás forrásai elsősorban az energiaipar (27%), a közlekedés (20%) és az épületek fűtése, melegvíz ellátása és klimatizálása (15%). A Nemzetközi Energiaügynökség becslése szerint 2030-ra a kibocsátott szén-dioxid mennyiség mintegy 16 milliárd tonnával, azaz 70%-kal a mai szint fölé fog emelkedni [13]. A levegőszennyezettség közvetlen és hosszú távú egészségkárosító hatásainak hosszú a sora, legismertebbek az asztmás rohamok, krónikus bron-

chitisz, szívrohamok, más krónikus légzőszervi és keringési megbetegedések, daganatos betegségek, neurológiai, máj-, pajzsmirigy-rendellenességek előfordulási gyakoriságának növekedése, valamint az immunrendszeri károsodás [14, 15, 16].

A légkörbe kerülő üvegházhatású gázok közvetett módon is rombolják egészségünket például azáltal, hogy csökkentik a magas légköri ózonkoncentrációt, így fokozott ultraviola sugárzásnak vagyunk kitéve. Ez bőrkárosodáshoz, bőrrákhoz vezethet, növeli a szürkehályog kialakulásának valószínűségét a szemben, valamint gyengíti az immunrendszert. A nagyvárosokban élő amerikaiak rákos megbetegedési kockázata hússzor akkora, mint az átlag (egy az ötezerhez) [16], a szennyezettebb régiók lakosságának 12%-kal magasabb kockázata van tüdőrák miatti halálzásra [17].

A vizek szennyezettsége

A talajba szivárgó esővíz a növényekbe kerül, a folyóvizekben található vegyületek, kémiai anyagok, bomlástermékek bekerülnek szervezetünkbe, és káros folyamatokat indítanak el. A legsúlyosabb gondot a főként ipari szennyeződésből származó rákkeltő anyagok vízbe jutása jelenti. Elsősorban az ipari szennyvíz tisztításának kérdése vár megoldásra.

6. táblázat

A környezet szennyezettsége [106]

	Üvegházhatású gáz kibocsátás t/fő/év	NO _x -kibocsátás kg/fő/év	CO ₂ -kibocsátás (ipari) t/év/fő	Vízszennyezettség kg/nap/fogl.
Izrael	2,7069	33,0	10	0,16
Magyarország	1,5408	19,4	6	0,18
Csehország	2,8280	41,1	11	0,13
Hollandia	4,2022	28,5	9	0,18
Németország	2,6815	21,7	10	0,12
Egyesült Királyság	2,5817	35,0	9	0,16
Egyesült Államok	5,4264	79,8	20	0,15

A domborzati viszonyok

Négy olyan domborzati tényezőt vizsgáltunk, amelyek jelentős hatással vannak a levegőbe, illetve a vizekbe került szennyező anyagok távozására. Ezt azért tekintettük fontosnak, mert azonos mennyiségű szennyezőanyag kibocsátása különböző mértékű egészségkárosodást okozhat, attól függően, milyen hosszan marad az adott régió levegőjében (vizeiben). Például Nagy-Britannia egyrészt szigetország, és így a szél szabadon járva „kisepri” a szennyezett levegőt, másrészt a szárazföldön a hegyek nem túl magasak. Ezzel szemben Magyarországot nevezhetjük „medence országnak”, hiszen körülölelik a magas hegyláncok, a levegő akár hetekig is képes megülni, így azután a magyarok ugyanazt a szennye-

zett levegőt akár napokig is újra meg újra belélegzik. A négy szempont tehát, amit figyelembe vettünk a tengerpart hossza, a hegyek kiterjedtsége és magassága, a széljárás és a környező területek domborzata.

7. táblázat
Domborzati viszonyok pontszámai [107]

	Tenger	Hegy	Szél	Környező területek	Átlagos pontszám
Izrael	3	6	8	6	6
Magyarország	1	3	1	1	2
Csehország	1	5	2	2	3
Hollandia	4	1	9	9	6
Németország	5	7	4	5	5
Egyesült Királyság	10	4	10	10	9
Egyesült Államok	7	10	7	7	8

II/2. Társadalmi tényezők

A WHO szerint az egészségi állapot társadalmi meghatározottságát elsősorban az életmód jelenti. Életmód alatt többek között a táplálkozást, mozgást, dohányzást, alkohol- és kábítószer fogyasztást érti, és úgy véli, hogy ezek nagy része hatással van a daganatos és más betegségek kialakulására is [5]. A szociogazdasági egyenlőtlenségeket is fontos faktornak tekintik az egészségi állapot szempontjából. Számos tanulmány bizonyította, hogy a jövedelem, az iskolai végzettség, a munkahely komoly hatással bír az egészségi állapotra [18, 19]. Például az alacsonyabb iskolázottságúak körében nagyobb a rendszeresen dohányzók aránya, alacsony rost- és magas zsírtartalmú ételekkel helyettesítik a zöltséget és gyümölcsöt, kevesebbet mozognak, és több alkoholt isznak [18], a szegényebb rétegek gyakran az egészségtelen termékek célpiacát jelentik és őket érik el a legkevésbé a megelőző és felvilágosító programok, intézkedések. Ezen túl az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésük is rosszabb.

Mi három fontosabb dimenziót vizsgáltunk:

- életmód (a testmozgás gyakorisága és a táplálkozási szokások)
- hit (menyire vallásosak, hívők)
- tudatos károsanyag-bevitel, szenvedélybetegségek (alkoholfogyasztás és dohányzás)

a) Életmód determinánsok

Testmozgás (fizikai aktivitás)

Számos tanulmány, tudományos felmérés igazolta a rendszeres testmozgás jótékony hatását az egészségre [9, 20-22], illetve azt, hogy hiányában bizonyos megbetegedések előfordulási valószínűsége sokkal nagyobb. A WHO becslése szerint a fizikai aktivitás hiányára évente mintegy két millió haláleset vezethető vissza [20]. A daganatos, a korai koszorúér, a 2-es típusú cukorbetegség, a vas-

tagbélrák és az elhízás ellen is védelmet nyújt a rendszeres testmozgás, azon kívül, hogy meghosszabbítja az élettartamot. Régóta ismert, hogy a túlsúlyosak és elhízottak között magasabb a vastag- és végbélrák, az emlő-, a vese-, és a nyelőcsőrák előfordulási gyakorisága, az új eredmények szerint a méhnyak, a hasnyálmirigy, a máj, a gyomor és a prosztata rosszindulatú daganata is gyakoribb ebben a csoportban. A rákhalálozás férfiaknál 14, nőknél 20%-áért a túlsúlyt találták felelősnek a kutatók [22]. Egy 16 éven át tartó vizsgálat eredménye szerint a 40 BMI (testtömeg index) felettiiek rákhalálozási kockázata 50–60%-kal magasabb, mint a többieké [23].

Az elmúlt húsz évben minden OECD-tagországban nőtt a túlsúlyosak és elhízottak aránya a rossz étkezési szokások és a testmozgás hiánya miatt [24]. A fejlett országok közül legkisebb az elhízottak aránya a japánoknál és a koreaiaknál (3,2%), a sereghajtók az Egyesült Királyság (22%), Mexikó (24,2%) és az USA (30,9%) [25]. A túlsúlyossághoz kapcsolódó betegségek azonban hosszú évekkal az elhízást követően jelentkeznek csak, így arra lehet számítani, hogy az 1980-as évektől megindult „elhízási hullám” hatásai mostanában kezdenek majd érződni.

8. táblázat
Testmozgás gyakorisága (a teljes lakosság százalékában) [108]

	Nem mozog	Rendszeresen mozog, sportol	Hetente legalább kétszer mozog (15 éves tanulók)		Testmozgás pontszám
			fiú	lány	
Izrael	42	28	48	76	3
Magyarország	n.a.	21	45	67	1
Csehország	32	47	66	80	10
Hollandia	21	39	n.a.	n.a.	9
Németország	n.a.	39	66	83	7
Egyesült Királyság	33	28	50	79	5
Egyesült Államok	30	40	54	74	8

Táplálkozási szokások

A tudósok és kutatók véleménye szerint az étkezési szokásokkal kapcsolatba hozható krónikus megbetegedések az elhízás, a cukorbetegség, a szív- és érrendszeri megbetegedések, a rák, a csontritkulás és a fogászati problémák. 2001-ben a halálozások mintegy 60%-át ilyen krónikus megbetegedések okozták és az előrejelzések szerint, 2020-ra az összes halálok 75%-a ezekre lesz majd visszavezethető [22]. Habár vannak olyan kockázati tényezők, melyek nem kiküszöbölhetőek, illetve nem megelőzhetőek (életkor, nem, genetikai meghatározottság), a társadalmi (kulturális, gazdasági, környezeti tényezők), a biológiai (például túlsúly, magas vérnyomás) és különösen az életmód (táplálkozás, testmozgás, alkoholfogyasztás és dohányzás) kockázatok túlnyomó része megelőzhető. Az iparosodott országokban jelentős változás következett be, amikor a javarészt növényekre alapozott étrendet felváltotta a magas zsírtartalmú, energiadús, jelentős mennyi-

ségű állati eredetű élelmiszert tartalmazó étrend sok cukorral, nagy mennyiségű telített zsírsav fogyasztásával, kevesebb rost, zöldség és gyümölcs bevitellel [22]. Ez a változás felgyorsította a krónikus betegségek elterjedésének sebességét. Többféle daganatos betegséget lehetne visszaszorítani a táplálkozási szokások helyes irányú megváltoztatásával, a tüdőrák 5%-os, a vastagbélrák 50%-os előfordulási gyakoriság csökkenését lehetne például elérni, a magas zsír- és alacsony zöldségtartalmú étkezéstről való lemondással [26, 27]. Lehetséges összefüggés van még az emlőrák és a zsírban gazdag táplálkozás, valamint a méhnyakrák kialakulása és az alacsony A vitamin, valamint béta-karotin bevitel között. A kevés béta-karotin bevitelnek szerepe van a tüdőrák kialakulásában is. Több kutató nem talált egyértelműen pozitív korrelációt az alacsony zsír-, illetve kalóriabevitel és az emlőrák kisebb előfordulási gyakorisága között [7, 29-31].

Fontos a rostos táplálkozás, a zöldségeknek – különös tekintettel a bennük lévő folsavra – védőhatásuk van [7]. Káros a sok állati eredetű élelmiszer, elsősorban a hús túlzott fogyasztása, mert az megnöveli a vastagbél-, a tüdő- és a prosztatatarák kialakulásának kockázatát [31-34].

9. táblázat
Néhány élelmiszer fogyasztása (2000) [109]

	Gyümölcs kg/fő/év	Zöldség kg/fő/év	Cukor kg/fő/év	Állati zsiradék gr/fő/nap
Izrael	126,5	222,6	51,5	5,4
Magyarország	82,0	101,9	58,0	45,3
Csehország	69,3	75,8	45,5	17,6
Hollandia	122,1	86,6	46,3	19,1
Németország	132,3	91,0	41,5	35,6
Egyesült Királyság	83,7	83,8	37,4	16,4
Egyesült Államok	124,2	127,5	71,9	13,6

10. táblázat
Táplálkozási szokások pontszáma

	Gyümölcs	Zöldség	Cukor	Zsír	Átlag
Izrael	9	10	4	10	8
Magyarország	3	5	3	1	3
Csehország	1	1	7	6	4
Hollandia	7	3	6	5	5
Németország	10	4	9	2	6
Egyesült Királyság	3	2	10	7	5
Egyesült Államok	8	6	1	8	6

A megfelelő mennyiségű kalcium, egyéb ásványi anyag és nyomelem bevitele, a vas, a szabadgyököket eltávolító antioxidánsok (mint az A-, C- és E-vitamin, a béta-karotin, a cink, a szelén) mind alapvetően fontos védőhatást fejtenek ki [27, 35].

Mindezeket figyelembe véve négyféle étel/tápanyag bevitelét hasonlítottuk össze a táplálkozási szokások egészség szempontú méréséhez: a zöldség, a gyümölcs, a cukor és az állati eredetű zsír fogyasztását. Ennek eredményeit tartalmazzák a 9. és 10. táblázatok.

b) Vallásosság

Az elmúlt két évtizedben könyvek és tanulmányok sokasága jelent meg a vallásos hit és az egészségi állapot összefüggéseiről, elsősorban a depresszió, a szívbetegségek, a magas vérnyomás, a stroke, a rosszindulatú daganatos megbetegedések, valamint az immunrendszeri problémák, továbbá a dohányzás, a drogfogyasztás és az életmód egészségre gyakorolt jó- és rossz hatásait vizsgálták, illetve a vallásossággal való összefüggésüket. A vallásos hit és elkötelezettség, valamint a vallásgyakorlás befolyását kutatták az egészségügyi szolgáltatások igénybevételéről szóló döntésekre, illetve bizonyos kezelések alkalmazásának engedélyezésére, avagy megtagadására [36]. Hogy hogyan befolyásolja a hit az egészséget, a mechanizmus még nem pontosan ismeretes, de meggyőző kutatási eredményeket kaptak többben is a szoros statisztikai korrelációra vonatkozóan. A hit psychoneuroimmunológiai hatásainak feltárása során arra jöttek rá, hogy a hit befolyásolni tudja bizonyos hormonok mennyiségét, mégpedig úgy, hogy javítja az idegek működéséért felelős agyi területek aktivitását, és az immunfunkciókhoz kötődő hormonok termelődését segíti elő [37]. Több tanulmány alátámasztja, hogy a vallásosak egészségesebbek és hosszabb életre számíthatnak [38-41]. Ezt még akkor is igaznak találták, ha figyelembe vettek olyan kockázati tényezőket is, mint például az életkor, testsúly, vagy dohányzás, iskolázottság, jövedelem stb. [38, 39]. Több kutatás a vallásos betegek gyorsabb gyógyulását mutatta ki [42, 43].

Egy másik fontos kutatási vonal, a vallásos betegek pszichológiai szempontú összevetése a nem vallásosakkal. Minden ezirányú kutatás egybehangzóan azt állítja, hogy pszichiátriai szempontból a hitnek jótékony hatása van az egészségre [44-49].

A vallásosság alakulásáról az elmúlt tíz évet tekintve azt mondhatjuk, hogy csökkenő tendenciát mutat a templomba járók aránya a fejlett országok háromnegyed részében. A legmagasabb rátát és legerősebb hitet az Egyesült Államokban találjuk, ott 40 százalék felett van azok aránya, akik hetente járnak templomba. Nagy-Britanniában ugyanakkor 27, Franciaországban 21, Svédországban 4, a távoli Japánban, pedig a népesség mindössze 3 százaléka látogatja sűrűn a templomot [50, 51]. Egy felmérés szerint az amerikaiak 53 százaléka mondja azt, hogy a vallás nagyon fontos szerepet tölt be az életében, miközben a briteknek 16, a németeknek, pedig csak 13 százaléka vallja ugyanezt [52]. Izrael esetében érdemes megemlíteni, hogy egy felmérés szerint az izraeli zsidók 90%-a betartja a hagyományos húsvéti ünnepek étkezési előírásait, 66%-uk érvényesnek tekinti a tíz parancsolatot, 75% pedig úgy gondolja, hogy Isten nem fogja megbüntetni azokat, akik nem tartják be a tíz parancsolat által előírtakat [53].

11. táblázat
Vallásosság (felnőtt népesség százalékában) [110]

	IL	HU	CZ	NL	D	UK	USA
Hetente legalább egyszer templomba járók	59	21	14	35	14	27	44
Ateisták, nem elkötelezettek, egyéb (1)	3,2	7,5	39,8	40	28,3	25	10
Ateisták, nem elkötelezettek, egyéb (2)	2	8	40	36	26	n.a.	10
Hisz Isten létezésében	43	30,1	n.a.	24,7	27,3	23,8	62,8
Hisz a halál utáni életben	21,9	10,6	n.a.	26,7	24,4	26,5	55
Hisz a pokol létezésében	22,5	5,8	n.a.	11,1	9,3	12,8	49,6

12. táblázat
Vallásosság pontszáma

	Templom- ba járás	Ateisták (1)	Ateisták (2)	Isten, túlvilági élet, pokol hit	Átlag
Izrael	10	10	10	8	10
Magyarország	3	8	8	2	5
Csehország	1	2	1	1	1
Hollandia	7	7	2	3	5
Németország	1	1	3	3	2
Egyesült Királyság	5	5	4	4	5
Egyesült Államok	9	9	7	10	9

c) Szenvedélybetegségek

A dohányzás

Úgy tűnik, a dohányzás a szegények „öröme”. Ma összesen mintegy 1,1 milliárd ember dohányzik, 80%-uk szegény, vagy közepesen szegény országokban. Évente 80–90 ezer fiatal kezd el dohányozni világszerte. A dohányzás évi 4 millió embert öl meg, azaz 10 halálból 1 a cigaretta számlájára írható, 2030-ra pedig 10 millióra nőhet ez a szám, ami azt jelentené, hogy minden hatodik haláleset hátterében a dohány áll majd – állítja a Világbank [54]. Egyes számítások szerint évi 200 milliárd dollár veszteséget jelent a világnak a dohányzás, ha az azzal kapcsolatos betegségek gyógykezelésének költségeit, illetve a kieső jövedelmet számítjuk [55]. Az OECD legfrissebb adatai szerint [24, 25] a tagországok között a magát napi

dohányosnak vallók aránya a felnőtt lakosság körében a legalacsonyabb Svédországban (18,9%), az USA-ban (19%) és Ausztráliában, valamint Kanadában (19,8%), a legmagasabb pedig Hollandiában (32%), Japánban (32,9%) és Görögországban (35%). Természetesen a különböző felmérések eltérő eredményeket mutatnak. A WHO legújabb felmérése [56] például azt mutatta, hogy Európa országai közül Finnországban dohányoznak a legkevesebben (a felnőtt lakosság 23%-a) és ennek megfelelően a finnek növekvő várható életkorral számolhatnak. A dohányzással kapcsolatba hozható betegségek nagyon sokrétűek és talán ma még nem is ismerjük a teljes listát. Amit kétséget kizáróan tudunk, azok az alábbiak:

- szív- és érrendszeri betegségek (magas vérnyomás, érelmeszesedés, szívkoszorúér-megbetegedés, perifériás érbetegségek, szívinfarktus, szívritmus zavarok, stroke, visszérgyulladás);
- légúti megbetegedések (bronchitisz, orrmellék- és homloküreg-gyulladás, tüdő-tágulat, gége- és tüdőrák);
- szájüregi betegségek (fogágy betegségek, száj- és nyelvrák);
- emésztőszervi betegségek (nyelőcső-, nyombél- és gyomorfekély, gyomor- és hasnyálmirigy-rák);
- vizeletkiválasztó rendszer betegségei (vese- és húgyhólyagrák);
- csonttritkulás, impotencia, Alzheimer-kór, szenilitás, szürkehályog [7, 19, 55, 57–63].

Most sorra vesszük tehát a legfontosabb, dohányzás okozta betegségeket és igyekszünk feltárni jelentőségüket egy ország lakosainak egészségi állapotában.

A dohányzás kóroki szerepét a tüdőrákos halálozásban számos tanulmány igazolta [61–71]. A rendszeresen dohányzók között tizenötször gyakrabban észleltek tüdőrákos megbetegedést, mint a nemdohányzók között. Egy vizsgálat eredménye szerint a tüdőrákban megbetegedetteknek csupán 2%-a nem dohányzik, vagy korábban nem dohányzott rendszeresen [71]. Az 1920–1990 közötti időszakra vonatkozóan a cigarettafogyasztás és a tüdőrákos halálozás amerikai statisztikai adatait összevetve látható a szoros korreláció, valamint az, hogy egészségpolitikai intézkedésekkel az 1990-es évekre elérték a dohányosok arányának 22%-ra mérséklődését és ezzel párhuzamosan a tüdőrákos incidencia csökkenő tendenciáját. Amíg 1984-ban 100 ezer főre számítva 87 új megbetegedést észleltek, addig 1990-re ez a szám 40-re mérséklődött [72]. A dohányfüstben kb. 4 ezer kémiai anyagot azonosítottak, ebből legalább 250, olyan kémiai vegyület, amely mérgező és 43 amely karcinogén [63, 73, 74]. A tüdőrák kialakulása szempontjából különösen az aromás szénhidrogének, a nitrozo-aminok és a keletkezett szabad gyökök veszélyesek, miközben a nikotin karcinogén szerepe nem bizonyított [75]. Az elszívott cigaretta mennyisége, a dohányzással eltöltött évek száma, a füst leszívásának intenzitása, a cigaretta nikotin-, kátrány-, nitrózamin- és pácolóanyag-tartalma, valamint az, hogy milyen módon ég el a dohány egyaránt befolyásolhatja a tüdőrák kialakulásának kockázatát [57, 75].

KOVÁCS szerint [75] a kockázat 14-szeres, az American Council on Science and Health vizsgálatai szerint a férfiaknak 27-szeres, a nőknek 14-szeres a cigarettázók körében [74]. Természetesen más tényezők is szerepet játszanak a tüdőrák kialakulásában. Annak ellenére például, hogy Japánban többen dohányoznak, mint mondjuk Angliában, a tüdőrák előfordulása mégis mindössze 2/3-a az ottaninak. Ennek okaként a táplálkozást, a hal, a szója, bizonyos zöldségek és a zöld

tea fogyasztását jelölték meg [76]. Sok tanulmány a tüdőrák vonatkozásában hozzávetőlegesen 20%-os kockázatnövekedést tulajdonít a passzív dohányzásnak (148). A tüdőrák ma még nehezen gyógyítható, az ötéves túlélés egyes vélemények szerint 10–15 (142), mások szerint csak 8–15%-os (25), miközben ugyanez a vastagbélráknál 61%-os, az emlőráknál 86%-os és a prosztatataráknál 96%-os.

Több szerző külön kiemelte a krónikus obstruktív tüdőbetegség (COPD) és a tüdőrák együttes előfordulásának gyakoriságát, tekintve, hogy a dohányzás mindkét betegség kockázati tényezője [68, 71, 77-79]. Az ún. krónikus obstruktív tüdőbetegségek – melyek évente közel 120 ezer amerikai áldozatot szenvednek – 80–90%-át a dohányzás okozza. A dohányosok tízszer akkora eséllyel halnak meg ebben a betegségben, mint a nem-dohányzók [63]. Amikor erről a betegségről beszélünk, elsősorban krónikus bronchitisre és tüdőátgúlásra kell gondolnunk.

A szívkoszorúér megbetegedések jelentős része is egyértelműen összefüggésbe hozható a dohányzással [22, 61, 68, 80-82]. Az elszívott cigaretta mennyiségétől függően a kockázat lehet akár ötszöröse is a nem cigarettázókéénak. A SMITH, PRATT szerzőpáros [10] becslése szerint a dohányzás okozza a szívkoszorúér megbetegedések 22%-át, és ezzel a harmadik helyen áll az első ok, a magas (200 mg/dl feletti) koleszterin szint (43%) és az azt követő testmozgás hiány (35%) mögött.

13. táblázat
Dohányzók aránya százalékban (1988–1999 átlaga) [111]

	Felnőtt férfiak százalékában	Pont- szám	Felnőtt nők százalékában	Pont- szám
Izrael	33	7	25	4
Magyarország	44	1	27	3
Csehország	28	10	12	10
Hollandia	37	5	30	1
Németország	43	2	30	1
Egyesült Királyság	29	9	28	2
Egyesült Államok	28	10	22	5

A negyedik, dohányzással összefüggő súlyos betegségcsoport, az ún. orális (szájüregi) rákok. Szinte minden ezzel foglalkozó orvos, kutató meggyőződése, hogy a dohányzás az orális rákok keletkezésében a legfontosabb tényező [10, 57, 58, 61-63, 80, 83-85]. A világban az orális rák ma a hatodik leggyakoribb daganatos megbetegedés fajta [28]. A szájüregi rákok miatti halálozás több mint 85%-áért a dohányzás tehető felelőssé. Az American Council on Science and Health számításai szerint a dohányzó férfiaknak 27, a nőknek 6-szoros kockázatuk van a nyelv-, száj-, nyálmirigy- és légcsőrák kialakulásra a nem dohányzókhöz képest [74]. A dohány szinergikusan hat az alkohollal, [57, 84, 86-91] az együttes jelenlét többszörösére emeli a szájüregi rákok számát, megnöveli a gégerák és a nyelőcső daganatos megbetegedésének előfordulási gyakoriságát [88, 92-95]. A szájüregi

rákkal kezelt betegeknek sajnos ma még rossz a túlélési esélyük, többnyire azért, mert későn fedezik fel a betegséget. Az orális carcinomás betegek mindössze 30–40%-a éli túl az öt évet [84].

Vannak bizonyítékok arra vonatkozóan is, hogy a dohányzás növeli a vastagbél [96], vagy a méhnyak [26] daganatos megbetegedésének kockázatát.

Az alkoholfogyasztás

Az alkohol egészségkárosító hatását leginkább bizonyos daganatfajták előfordulási gyakoriságával szokták összefüggésbe hozni, és itt elsősorban a májrákra, a szájüregi rákokra, az emlő és a vastagbél rosszindulatú daganatos megbetegedéseire kell gondolnunk. A hatásmechanizmus nincs még tisztázva, a tiszta etanol például soha nem találták karcinogénnek [91]. Az ezzel foglalkozó szakemberek azt feltételezik, hogy az alkoholtartalmú italok más anyagokkal kölcsönhatásban hozzák létre ezt a hatást [65]. Ilyen szinergikus anyagok például az italokban található egyéb vegyületek, vagy – ahogy az előző részben utaltunk rá – a dohány. A fejlett országokban, a szájüregi rákok számának növekedését az emelkedő alkoholfogyasztással hozták összefüggésbe [57, 92, 97-100]. Minden vizsgálat azt mutatja, hogy nagy mennyiségben fogyasztva, bármely alkoholos ital káros, főként a szájüregi rákokat tekintve [92, 99, 100]. Most két különböző forrásból származó adatot vettünk alapul az országpontok meghatározásához, mert elég jelentős eltérést tapasztaltunk.

14. táblázat
Alkoholfogyasztás (liter/fő/év) [112]

	A 15 év felettek százalékában (2000)	A teljes lakosság százalékában (1999)
Izrael	2*	0,8**
Magyarország	11,1	9,7
Csehország	11,8	10,5
Hollandia	10,0	8,2
Németország	10,5	10,6
Egyesült Királyság	10,2	8,1
Egyesült Államok	8,3	6,7

* 1992

** 1995 (1999-ben Izrael nem szerepelt az első 50 ország között az egy főre jutó alkoholfogyasztás tekintetében.)

15. táblázat
Káros szenvedélyek összevont pontszáma

	Dohányzás (férfiak)	Dohányzás (nők)	Alkohol (1)	Alkohol (2)	Átlag
Izrael	7	4	10	10	8
Csehország	10	10	1	2	6
Magyarország	1	3	2	3	2
Hollandia	5	1	5	6	4
Németország	2	1	4	1	2
Egyesült Királyság	9	2	3	6	5
Egyesült Államok	10	5	7	8	8

II/3. Politikai tényezők

Hogy miként hat a politikai döntéshozatal, a demokrácia foka és az egészségre fordított források nagysága az egészségi állapotra, azt három tényező segítségével kíséreltük meg mérni: az egészségügyre fordított állami kiadások arányával, a demokratikus politikai jogok gyakorlásának lehetőségével (harminc évre visszamenőleg), valamint vásárlóerő-paritáson számolva az egy főre jutó egészségügyi kiadások mértékével.

a) Állami részvétel az egészségügy finanszírozásában

Az egészségbiztosítási rendszer felépítése determinálja a finanszírozási források összetételét is, azaz egy olyan modellben, ahol például univerzális társadalombiztosítási rendszer van (Németország, Franciaország, Magyarország) természetesen fokozott elvárás nyilvánul meg a kormányzat felé a finanszírozási források biztosítására. Azt is megállapíthatjuk, hogy az úgynevezett állam által vezérelt, későn iparosodott (KATZENSTEIN) [101] országokban (mint például Franciaország, vagy Németország), általában nagyobb a szociális közkiadások (és ezen belül az egészségügyre fordított kiadások) GDP-hez viszonyított aránya. Kivételek persze itt is akadhatnak például Japán. Mindazonáltal azok a döntéshozók (burokraták), akik az államháztartás egyes tételei felett rendelkeznek, bizonyos mértékű döntési szabadságot élveznek a tekintetben, mekkora forrást ítélnék meg egy-egy célra. Az alábbi táblázatban összevetettük az általunk vizsgált országokat abból a szempontból, hogy milyen mértékben járulnak hozzá állami források az egészségügy finanszírozásához. Nehéz volt azonban a dolgunk az állami részvételi arány pontozásánál. Vajon pozitív, netán negatív hatást gyakorol az állami részvétel az egészségi állapotra, avagy indifferens? Kétségtelen, hogy egymásnak ellentmondó eredményre jutottak a különböző kutatók, amikor ezt a kérdést vizsgálták és kvantitatív mutatók alapján kísérelték meg az összefüggést igazolni. Mi végül úgy döntöttünk, hogy minél nagyobb arányban járul hozzá az állam a kiadásokhoz, annál magasabb pontszámot adunk, mert ugyan a magán-szektor általában hatékonyabb, de az egészségügyi szolgáltatásoknál ezt az összefüggést nem sikerült egyértelműen bizonyítani. Elég ha csak az Egyesült Államok

esetére gondolunk, ahol a világon a legmagasabb nem csak az egy főre jutó és a GDP-arányos, de a magánforrásokból finanszírozott egészségügyi kiadás is.

*16. táblázat
Egészségügyre fordított közkiadások, az összes egészségügyi
kiadás százalékában (2000) [113]*

	Közkiadás az összes egészségügyi kiadás százalékában	Pontszám
Izrael	75,9	8
Magyarország	75,7	8
Csehország	91,4	10
Hollandia	67,5	6
Németország	75,1	8
Egyesült Királyság	81,0	9
Egyesült Államok	44,3	1

b) Politikai szabadság

Úgy gondoljuk, erős hatással van egy ország politikai légköre, (elnyomás avagy demokrácia érvényesül), a civil szerveződések szerepe, a sajtószabadság és egyéb esetleges szabadságjogokat korlátozó tényező az adott ország állampolgárainak egészségi állapotára. Itt elsősorban a mentális állapotra, a stressz-helyzetek gyakoriságára gondolunk.

*17. táblázat
Politikai szabadságjogok (1972–2002) [114]*

	Politikai szabadság	Pontszám
Izrael	1,95	8
Magyarország	4,28	3
Csehország	5,25	1
Hollandia	1,10	10
Németország	3,11	6
Egyesült Királyság	1,14	9
Egyesült Államok	1,10	10

Az állampolgári szabadság fokát a Freedom House által az elmúlt harminc évet felölelő pontozás alapján értékeltük. A Freedom House olyan mutatót képeztet, mely a politikai jogokat, és a civil szabadságot ötvözi. (Németország esetében 1990-ig az NDK és az NSZK értékeit átlagoltuk, Csehországnál pedig a két ország szétválasztásáig Csehszlovákia pontszámait tekintettük érvényesnek,

később pedig a Cseh Köztársaságét.) Az általunk használt mutatót oly módon nyertük, hogy átlagoltuk az 1972–2002 közötti intervallumba eső éves rátákat.

c) Egy főre jutó egészségügyi kiadások

Több kutatás nem túl erős pozitív korrelációt talált az egy főre jutó egészségügyi kiadások nagysága és az egészségi állapot között, akadtak azonban olyan eredmények is, amelyeknek nem sikerült ezt az összefüggést kimutatni. Mi felvettük a vizsgálendő determináns tényezők közé az egy főre jutó kiadást, természetesen vásárlóerő paritáson. Azért döntöttünk így, mert az orvosi/biológiai technológia számottevő és gyors fejlődésen megy keresztül és ez a változás az egyre költségesebb diagnosztikai és terápiás eljárások irányába tolja el a súlyt, ezenkívül pedig az extenzív gyógyszerkutatásoknak köszönhetően, egyre széleseedik a bizonyos betegségek kezelésére alkalmas szerek köre és ennek megfelelően természetesen az orvos (a beteg, vagy mindkettő) dönthet drágább készítmények felírásáról/megvásárlásáról is.

18. táblázat

Egy főre jutó GDP és egészségügyi kiadás (USD PPP), valamint a közkiadások aránya az összes egészségügyi kiadás százalékában [115]

	Egészségügyi		Közkiadás aránya (2000)	GDP/fő* (2002)	Pontszám
	kiadások* (2000)	közkiadások* (2000)			
Izrael	1531	1162	75,9	19 000	4
Magyarország	830	628	75,7	13 300	1
Csehország	1023	935	91,4	15 300	2
Hollandia	2225	1502	67,5	26 900	6
Németország	2476	1859	75,1	26 600	7
Egyesült Királyság	1569	1271	81,0	25 300	4
Egyesült Államok	4499	1993	44,3	36 300	10

* USD/fő, vásárlóerő-paritáson

Minél magasabb egy országban az egy főre jutó GDP, annál többet fognak költeni állampolgárai egészségügyre. Ez persze csak így, nominális értéken kifejezve igaz, ha az egészségügyi kiadásokat a GDP-hez viszonyítjuk, akkor nem ilyen szoros a korreláció.

A harmadik oszlopban láthatjuk, hogy az állam ténylegesen hány dollárt költött (vásárlóerő paritáson számolva) egy állampolgárára és hasonlítsuk össze ezt az adatot! Vajon politikai döntéssel lehet-e olyan segítséget nyújtani az egészségügyi rendszernek, mellyel javulás érhető el az egészségi állapotot tekintve? Láthatjuk, hogy míg az Egyesült Államok a legalacsonyabb, kevesebb, mint 45%-os arányban járul hozzá központilag az egészségügyi kiadásokhoz, ha dollárban számítva, egy főre nézzük, még mindig az amerikaiak kapják a legtöbb pénzt

kormányuktól (vásárlóerő paritáson számítva közel 2000 dollárt), miközben egy magyar ennek kevesebb, mint harmadával kell, hogy beérje. A béreket leszámítva azonban a gyógyszerek, diagnosztikai berendezések, gyógykezelésre szolgáló gépek mind-mind ugyanannyiba kerülnek a világpiacon, akár kelet-európai, akár nyugati ország vásárolja őket. A pontszámokat végül a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó egészségügyi kiadások alapján állapítottuk meg.

Negyedik determinánsként figyelembe vettük még a lakosság korösszetételét is. Összefoglalva a célváltozókat és a determinánsokat, a 19. táblázatot kaptuk.

19 táblázat
A célváltozók és a determinánsok összefoglalása

Célváltozók	CZ	D	GB	IL	USA	NL	HU
1. Születéskor várható élettartam	3	8	6	10	5	9	1
2. Várható egészséges élettartam	6	10	9	9	7	9	1
3. Daganatos halálozási ráta							
Férfiak	2	6	7	10	7	5	1
Nők	5	10	7	10	9	8	1
4. Szív- és érrendszeri betegségek miatti halálozás	2	5	7	10	8	9	1
Pontszámok összesen	18	39	36	49	36	40	5
Átlagos érték	3,6	7,8	7,2	9,8	7,2	8	1
Determinánsok							
1. Természeti tényezők							
Domborzati viszonyok	3	5	9	6	8	6	2
Levegőszennyezettség	4	7	6	6	1	5	10
Vízszennyezettség	8	10	2	2	4	1	1
2. Társadalmi tényezők							
Testmozgás (élelmód/1)	9	7	5	3	8	9	1
Táplálkozás (élelmód/2)	4	6	5	8	6	5	3
Vallás	1	2	5	10	9	5	5
Káros szenvedélyek	6	2	5	8	8	4	2
3. Politikai tényezők							
Egészségügyi közkiadások	10	7	9	5	1	6	8
Politikai szabadságjogok	1	6	9	8	10	10	3
Egy főre jutó egészségügyi	2	7	4	4	10	6	1

kiadások							
4. Demográfiai tényező							
65 évnél idősebbek aránya	5	1	2	10	7	5	3
Pontszámok összesen	53	60	61	70	72	62	39
Átlagos érték	4,8	5,5	5,6	6,4	6,6	5,6	3,5
Hatékonyság = CÉL/DETRMINÁNS	0,75	1,42	1,29	1,53	1,09	1,43	0,28

A táblázatokból az látszik, hogy az első helyet Izrael vívta ki, követői a második és harmadik leghatékonyabb rendszerek: a holland és a német, középen helyezkedik el az angol, jóval kevésbé hatékony az amerikai és a két leginkább hatékonytalan a cseh és a magyar egészségügyi rendszer.

Így elmondhatjuk, hogy az egészségügyi rendszerek működtetésénél a hatékonyságot nem a piaci mechanizmusok kiterjedtsége (USA), és nem is a szinte tisztán állami tulajdon és finanszírozás (Csehország, Magyarország) adják. Elemzésünk alapján úgy tűnik, hogy a kölcsönösségen alapuló, nagyrészt állami, de magánpénztárak bevonásával működtetett rendszerek azok, amelyek képesek a determinánsok milyenségéhez képest a legjobb egészségi állapot mutatókat elérni, azaz ezek a leghatékonyabbak. Rendkívül rossz hatékonysággal bírnak a volt szocialista országok egészségügyi rendszerei, és nem sokkal előzi meg őket az olyan szinte tisztán piaci szisztéma, mint az amerikai. Az angol rendszer, amely a mezőny közepén foglal helyet, nagyrészt állami finanszírozással, sok közintézménnyel, szolgáltatóval, viszont piaci alapon létrejött szerződésekkel működik (fundholding rendszer). KORNAI koordinációs mechanizmusokra vonatkozó tipizálását felhasználva azt mondhatjuk, hogy a piaci és bürokratikus rossz, miközben az etikai koordináció jó az egészségügy területén [102]. POLÁNYI csoportosításában ez úgy néz ki, hogy a reciprocitás hatékony, a redisztribúció és a piaci csere ellenben nem az (természetesen ez csak az egészségügyi rendszerre vonatkozik) [103].

HIVATKOZÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Samuel P Huntington A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, 2001.
- [2] Gota Esping-Andersen Jóléti államok az évszázad végén: a munkaerőpiac, a családszerkezeti és a demográfiai változások hatása. In: Csaba Iván - Tóth István György (szerk.) A jóléti állam politikai gazdaságtana Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1999.
- [3] OECD Health Database, 2002. <http://www.oecd.org>
- [4] Global action against cancer. WHO and International Union Against Cancer Geneva, 2003.
- [5] National Cancer Control Programs. Policies and managerial guidelines (2nd edition) WHO Geneva, 2002.
- [6] Eckhardt Sándor Onkológia. Springer Hungarica Kiadó Kft., 1993.
- [7] Harvard Report on Cancer Prevention. Volume 1. Causes of Human Cancer.

- [8] MJ Stampfer, FB Hu, JE Manson, EB Rimm, WC Willett Primary Prevention of Coronary Heart Disease in Women through Diet and Lifestyle. *The New England Journal of Medicine* July 6, 2002.
- [9] AR Toll Exercise to Reduce Cardiovascular Risk - How Much is Enough? *The New England Journal of Medicine* November 7, 2002.
- [10] C Smith, M Pratt Cardiovascular disease In R Browson, P Remington and F Davis (editors) *Chronic disease epidemiology and control*. American Public Health Association Washington, 1993.
- [11] Ladik János Az emberiség fő problémái a 21. században és azok megoldási lehetőségei. *Fizikai Szemle* 2000/3.
- [12] B Guegele, M Ritter, M Mareckova Greenhouse gas emission trend in Europe 1990-2000. European Environmental Agency European Topic Center on Air and Climate Change. Topic Report 7/2000 Copenhagen, 2000.
- [13] World Energy Outlook 2002. International Energy Agency.
- [14] Sylvia Medina, Antoni Placencia, Páldy Anna (szerk.) *Levegőszennyezés és közegészségügy Európában*. APHEIS (Air Pollution and Health: A European Information System) 2002.
- [15] Health Canada. Health Concerns. <http://www.healthcanada.ca>
- [16] National Air Toxics Assessment, 2002. U.S. Environmental Protection Agency, <http://www.epa.gov>
- [17] CA Pope, RT Burnett, MJ Thun, EE Calle, D Krewski, K Ito, GD Thurston Lung Cancer, Cardiopulmonary Mortality and Long-term Exposure to Fine Particulate Air Pollution. *Journal of the American Medical Association* Vol.287, No9 1132-1141 March 6, 2002.
- [18] Yach, 2001. National Cancer Control Programs. Policies and managerial guidelines (2nd edition) WHO Geneva, 2002.
- [19] Zeynep Or Determinants of Health Outcomes in Industrialised Countries: a Pooled, Cross-Country, Time-Series Analysis. *OECD Economic Studies* No.30, 2000/1.
- [20] Dr. Marton Éva A rendszeres testmozgás jelentősége az egészségmegőrzésben. <http://www.ujdieat.hu>
- [21] Riitta-Liisa Heikkinen Growing Older - Staying Well. Aging and physical activity in everyday life. WHO Aging and Health Program, 2002
- [22] Diet, Nutrition and the Prevention of Chronic Diseases. Report of the Joint WHO/FAO Expert Consultation, WHO Geneva, 2003.
- [23] EE Calle, C Rodriguez, K Walker-Thurmond, M Thun Overweight, obesity and mortality from cancer in a prospectively studied cohort of US adults. *The New England Journal of Medicine* 2003; 348:1625-38
- [24] OECD Data Show Health Expenditures at an All-time High 23/06/2003. <http://www.oecd.org>
- [25] OECD Health Data 2003. <http://www.oecd.org>
- [26] DG Bal et al. American Cancer Society Textbook of Clinical Oncology 2nd edition 1995; 40-63
- [27] Láng István A colorectalis carcinoma előfordulása és kezelési gyakorlata Magyarországon. *Orvostovábbképző Szemle - Különszám* 2000 november.
- [28] Boyle P, Macfarlane GJ, Zheng T et al. Recent advances in epidemiology of head and neck cancer *Current Opinion in Oncology* 1992; 4:471-77.

- [29] Hunter DJ, Willett WC Diet, body build and breast cancer. *Annual Review of Nutrition* 1994; 14:393-418.
- [30] Trichopolou A, Katsouganni K, Stuver S et al. Consumption of olive oil and specific food groups in relation to breast cancer risk in Greece. *Journal of the National Cancer Institute* 1995; 87:110-115.
- [31] World Cancer Research Found American Institute for Cancer Research, 1997.
- [32] Giovannucci E, Stampfer M, Coldlitz GA et al. Folate, methionine and alcohol intake and risk of colorectal adenoma. *Journal of the National Cancer Institute* 1993; 85:875-84
- [33] LeMarchand L, Kolonel LN, Wilkens LR et al. Animal fat consumption and prostate cancer, a prospective study in Hawaii. *Epidemiology* 1994; 5:276-82
- [34] Giovannucci E, Rimm EB, Coldlitz GA et al. A prospective study of dietary fat and risk of prostate cancer. *Journal of the National Cancer Institute* 1993; 85:1571-79.
- [35] Negri E, Franceschi S, Bosetti C et al. Selected micronutrients and oral and pharyngeal cancer. *International Journal of Cancer* 2000; 86:122-127.
- [36] Harold G. Koenig, Michael E. McCulloch & David B. Larson *Handbook of Religion and Health*. Oxford University Press Oxford, New York, 2001.
- [37] Harold G. Koenig, Harvey J. Cohen *The Link Between Religion and Health. Psychoimmunology and the Faith Factor*, Oxford University Press, 2002.
- [38] Gartner J, Larson DB, Allen G Religious commitment and mental health. A review of the empirical literature, *Journal of Psychology and Theology* 1991; 19:6-25.
- [39] DM Zuckerman, SV Kasl, AM Ostfield Psychosocial predictors of mortality among the elderly poor, *American Journal of Epidemiology* 1994; 119:410-23.
- [40] Levin JS and Vanderpool HY Is Frequent Religious Attendance Really Conducive to Better Health? Toward an epidemiology of religion, *Social Science Medicine* 1987; 24:589-600.
- [41] Jeff Levin *God, Faith and Health: Exploring the Spirituality - Healing Connection*, Jonn Wiley & Sons, New York 2001.
- [42] Pressman P, Lyons JS, Larson DB, Strain JJ Religious belief, depression and ambulation status in elderly women with broken hips, *American Journal of Psychiatry* 1990; 147:758-760.
- [43] Duke University Medical Center, <http://dukemednews.duke.edu/news/article.php?id=5056>
- [44] Poloma MM, Pendelton BF The effects of prayer and prayer experiences on measures of general well-being, *Journal of Psychology and Theology* 1991; 19:71-83.
- [45] Williams DR, Larson DB, Buckler RE, Heckmann RC, Pyle CM Religion and psychological distress in a community sample, *Social Science medicine* 1991; 32:1257-62.
- [46] Larson D, Larson S *The Forgotten Factor in Physical and Mental Health: What Does the Research Shows?* National Institute for Healthcare Research Arlington, VA 1992.

- [47] Comstock GW, Partridge KB Church attendance and health, *Journal of Chronic Disease* 1972; 25:665-72.
- [48] Stack S The Effect of the Decline in Institutionalised Religion on Suicide, 1954-1978, *Journal for Scientific Study of Religion* 1983; 22:239-52.
- [49] Jonathan Rosenblum Why do residents of religious Israeli city live longer? *Jewish Bulletin of Northern California* May 18, 2001.
- [50] World Values Survey 1991-1997 Ronald F Inglehart (editor), Institute for Social Research at the University of Michigan.
- [51] International Social Survey Program (ISSP), National Opinion Research Center (NORC) University of Chicago. (A felmérések eredményei megtalálhatóak a www.religioustolerance.org weboldalon.)
- [52] Diane Swanbrow Study of worldwide rates of religiosity, church attendance, University of Michigan December, 1997.
- [53] Religion Watch January 1997; 8.
- [54] The World Bank Curbing the epidemic. Governments and the economic of tobacco control Washington DC: World Bank, 1999.
- [55] Barnum H The economic burden of the global trade in tobacco. *Tobacco Control* 1994; 3:358-61
- [56] Smoking Less and Living Longer. yle news 01.08.2003.
- [57] Johnson WN Az oralis carcinomák etiológiája és rizikófaktorai, különös tekintettel a dohányzásra és az alkoholfogyasztásra, *Magyar Onkológia* 45. kötet 2. szám 2001.
- [58] Haas EM Nutritional Program for Nicotine Detoxification, www.healthy.net/asp/templates/book.asp
- [59] Taylor HJ, Lowell CD, Hurt RD, Croghan IT Trend sin smoking-related diseases, *Postgraduate Medicine* Vol.104 No.6 December, 1998.
- [60] The UK smoking epidemic: Deaths in 1995, Health Education Authority London, 1998.
- [61] Coronary Heart Disease Guidance for Implementing the Preventive Aspects of the National Service Framework, The Health Department Agency, London.
- [62] British Dental Hygienists' Association, Smoking Related Diseases, <http://www.bdha.org.uk>
- [63] American Lung Association Fact Sheet. Smoking March, 2003. <http://www.lungusa.org/tobacco>
- [64] Doll R, Hill AB Smoking and Carcinoma of the Lung. Preliminary Report, *British Medical Journal* 1950; ii:739-748.
- [65] U.S. Department of Health and Human Services. Reducing the Health Consequences of Smoking: 25 Years of Progress: A report of the Surgeon General Washington DC Office on Smoking and Health 1989; DHHS publication (CDC) 89-8411.
- [66] Doll R, Hill AB The mortality of doctors in related of their smoking habits. A preliminary report, *British Medical Journal* 1954; i:1451-55.
- [67] Doll R, Hill AB Lung cancer and other causes of death in relation to smoking. A second report on the mortality of British doctors, *British Medical Journal* 1956; ii:1071-76.

- [68] Doll R, Peto R, Wheatley K, Gray R, Sutherland I Mortality in relation to smoking: 40 years' observations on male British doctors, *British Medical Journal* 1994; 309:901-11.
- [69] Bolliger CT, Fagerström KO (editors) *The Tobacco Epidemic. Progress in respiratory Research Vol.28*, 1997.
- [70] Johnson BE Tobacco and lung cancer. *Primary Care* 1998; 25:279-291.
- [71] Editorials: Davis MP There and back again lung cancer screening. *Chest* 1997; 11:532-4.
- [72] *Cancer facts and figures, 1994*. American Cancer Society ACS Atlanta, 1995.
- [73] Public Health Service. National Toxicology Program „10th Report on Carcinogens” U.S. Department of Health and Human Services December, 2002.
- [74] *Cigarettes: What the Warning Label Doesn't Tell You The First Comprehensive Guide to the Health Consequences of Smoking*. ACSH, 1996.
- [75] Kovács Gábor A tüdőrák primer prevenciója, *Medicina Thoracalis* 2003/4.
- [76] Takezaki T, Hirose K, Inoue M, Hamajima N, Yatabe Y, Mitsudomi T, Sugiura T, Kuroishi T & Tajima K Dietary factors and lung cancer risk in Japanese: with special reference to fish consumption and adenocarcinomas. *British Journal of Cancer* 2001; 84:1199-1206.
- [77] Ostoros Gyula (szerk.) *A tüdőrák és a mellhártya elsődleges rosszindulatú megbetegedésének diagnosztikája és kezelése Irányelvek 2001*. *Medicina Thoracalis* 2001/54.
- [78] Kennedy TC et al. Cytopathological analysis of sputum in patients with airflow obstruction and significant smoking histories. *Cancer Research* 1996; 56:4673-78.
- [79] Petty TL Lung cancer and chronic obstructive pulmonary disease. *Hematologic Oncology Clinic North America* 1997; 11:531-541.
- [80] Doll R, Peto R Mortality in Relation to Smoking: 20 years' observations on male British doctors *British Medical Journal* 1976; 2:1525-36.
- [81] Willett WC, Green A, Stampfer MJ et al. Relative and absolute excess risks of coronary heart disease among women who smoke cigarettes. *The New England Journal of Medicine* 1987; 317:1303-09.
- [82] Wannamethee SG, Shaper AG, Whineup PH et al. Smoking cessation and the risk of stroke in middle-aged men. *Journal of American Medical Association* 1995; 274:155-160.
- [83] Rantahallio P, Laura E, Koiranen M A 28 year follow up mortality among women who smoked during pregnancy. *British Medical Journal* 1995; 274:155-160.
- [84] Joanna M Zakrzewska Oral cancer. *British Medical Journal* 1999; 318:1051-54.
- [85] *Smoking and the young*. The Royal College of Physicians London, 1992.
- [86] International Agency for Research on Cancer Alcoholic beverages. Lyon: IARC, 1989 (Monographe 42.)
- [87] Hol tart az Onkológia? Kovács Edina beszélgetése Láng Istvánnal. *Recept* 15-18.

- [88] Jovanovic A, Schutten EA, Kostense PJ et al. Tobacco and alcohol related to the anatomic site of oral squamous cell carcinoma. *Journal of Oral Pathology & Medicine* 1993; 22:459-462.
- [89] Jaber MA, Porter SR, Gilthorpe MS et al. Risk factors for oral epithelium dysplasia - the role of smoking and alcohol. *Oral Oncology* 1999; 35:151-156.
- [90] International Agency for Research on Cancer Tobacco smoking. Lyon: IARC, 1986 (Monographie 38.)
- [91] International Agency for Research on Cancer Alcohol Drinking. Lyon: IARC, 1988 (Monographs on the Evaluation of Carcinogenic)
- [92] Franceschi S, Talamari R, Barra S et al. Smoking and drinking in relation to cancers of the oral cavity, pharynx, larynx and oesophagus in Northern Italy. *Cancer Researches* 1990; 50: 6502-7.
- [93] Blot WJ Alcohol and cancer. *Cancer Researches* 1992; 52: 2119-23.
- [94] Moreno-Lopez LA, Esparza-Gomez GC et al. Risk of oral cancer associated with tobacco smoking and alcohol consumption and oral hygiene: a case-control study in Madrid, Spain. *Oral Oncology* 2000; 36:170-174.
- [95] Bray I, Brennan P Projections of alcohol- and tobacco- related cancer mortality in Central-Europe. *International Journal of Cancer* 2000; 87:122-128.
- [96] Heineman EF, Hoar Zahm S, McLaughlin JK, Vaught JB Increased risk of colorectal cancer among smokers: results of a 26 year follow-up of US veterans and review. *International Journal of Cancer* 1995; 59:728-738.
- [97] Hindle I, Downer MC, Moles DR, Speight PM Is alcohol responsible for more oral cancer? *Oral Oncology* 2000; 36:328-333.
- [98] Hindle I PhD Thesis. University of London, 1997.
- [99] Blot WJ, McLaughlin JK, Winn DM et al. Smoking and drinking in relation to oral and pharyngeal cancer. *Cancer Researches* 1988; 48:3282-87.
- [100] Zheng T, Boyle P, Hu HF et al. Tobacco smoking, alcohol and risk of oral cancer: a case-control study in Beijing, People's Republic of China. *Cancer Causes Control* 1990; 1:173-9.
- [101] Katzenstein PJ Introduction: Domestic and International Forces and Strategies of Foreign Economic Policy In: Katzenstein PJ (editor) *Between Power and Plenty* The university of Wisconsin Press, Medison.
- [102] Kornai János A szocialista rendszer. HVG Kiadó Rt, 1993.
- [103] Polányi Károly A gazdaság, mint intézményesített folyamat In: Polányi Károly gazdaságtörténeti munkái Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1976.
- [104] Forrás The World Health Report 2002.
- [105] Forrás WHO és National Center for Health Statistics USA.
- [106] Forrás OECD, World Bank, US Department of Energy.
- [107] Forrás Britannica Hungarica, Földrajzi Atlasz.
- [108] Forrás: Allin P. Rossi Mosi B.: Sport Participation in Europe, COMPASS, 1999; Itzik Weinstein: Summary of Talk delivered at the 2nd IIHP Congress, 1997; Behavioral Risk Factor Surveillance System, USA; Andreff et al. (1994); WHO HBSC Survey 1997/1998 és Health related behavior University of Princeton, 1990.
- [109] Forrás FAO Statistical Database és Countrywatch.

- [110] Forrás: World Values Survey 1990-91, 1995-97; CIA The World Factbook 2002; Countrywatch; Religion Watch January 1997 és ISSP Surveys 1991&1993 University of Chicago.
- [111] Forrás: Health, Nutrition & Population The World Bank Group. HNPStats.
- [112] Forrás: OECD Health Database; Israel Society for the Prevention of Alcoholism és World Drink Trends.
- [113] Forrás: OECD, WHO.
- [114] Forrás: Freedom House: Freedom in the World Country Rating 1972-73 to 2001-2002, November 2002.
- [115] Forrás: WHO, CIA The World Factbook, OECD.

JUDIT SÁGI*
FERENC JAKAB**

‘MIND THE GAP’
[WHAT IS THE EU’S ROLE IN THE GLOBAL ORDER?]

Current European debates about the future of the ‘Old Continent’ are technically built around and concentrating on enlargement, trade, migration, social and monetary policy issues, in other words, on the ‘hot-topics’. Not surprisingly, the general public can get tired of the vast amount of negotiations and meetings taking place – because not every single citizen comprehends entirely the crucial importance of those debates.

Getting the general public much more involved can be done by shedding light on the global importance of a strong Europe. By stressing the key role of the traditional European values – such as the need for a social contract, the centrality of a public realm and the principle of stakeholder capitalism, we believe, the emerging EU is not going to be solely about think-tanks and politicians rearranging a post-war order into a common market to counterweight that of the US. The stake is much greater than that.

This paper sets out to present two distinctly different courses of globalisation and the very roots in which they are embedded. We argue that the combination of values upon which we build our fragile world is not indifferent: upon American or European values. Letting the values of the American ‘neo-liberalism’ prevail over the European values of the social welfare states results in the widening of ine-

* Lecturer in finance at Budapest Business School, Collage of Finance and Accountancy; her research area includes foreign exchange rate policy.

** Graduated as an economist at Budapest Business School, Collage of Finance and Accountancy; majoring in Finance, specialised in Public Finance. His research area mainly concerns several spheres of the processes of globalisation.

quality between different parts of the world. In this sense, it is necessary to establish a European stronghold of fundamental values, which is able to properly counterweight the values of the US's world-ruling 'neo-liberalism'.

Though Americans genuinely have a different approach towards capitalism from that of the Europeans, there are true similarities as well. Both systems are capitalist at their roots, thus committed to profits, believe in the primacy of private property and the use of price signals in the markets to allocate resources. But in a greater context, the values from which the above-mentioned goals originate are distinctly different on the two sides of the Atlantic.

[THE EMBEDDED ROOTS OF AMERICAN CAPITALISM]

Upon arrival into the 'New Continent', the early settlers found no restraint on their capacity to own land. However, „...if the British, through the 'head-right system' of assigning ownership, tried to maintain the essentially feudal assumption that property was held in trust for all by the Crown and that it was only the crown that could assign true legal ownership or freehold.”¹ The Declaration of Independence abolished all these constraints, in 1776. Thus, the settlers' sanctity over private property became cemented in the Constitution of the United States (Constitution) and ever since then it has remained unquestionable.

„The history of the present King of Great Britain is a history of repeated injuries and usurpations, all having in direct object the establishment of an absolute tyranny over these states. To prove this, let facts be submitted to a candid world. [...]

„He has endeavored to prevent the population of these states; for that purpose obstructing the laws for naturalization of foreigners; refusing to pass others to encourage their migration hither, and raising the conditions of new appropriations of lands. [...]

*„We, therefore, the representatives of the United States of America, in General Congress assembled, appealing to the Supreme Judge of the world for the rectitude of our intentions, do, in the name and by the authority of the good people of these colonies solemnly publish and declare, That these United Colonies are, and of right ought to be, **free and independent states**; that they are absolved from all allegiance to the British crown and that all political connection between them and the state of Great Britain is, and ought to be, totally dissolved; and that, as free and independent states, they have full power to levy war, conclude peace, contract alliances, establish commerce, and do all other acts and things which independent states may of right do.”²*

After the war of Independence, the Americans assumed responsibility for their own governance – though a rather limited power was entrusted to their government. As the history of the US unfolds we shall see that the overruling power of unfringeable private property rights were further extended to corporations.

¹ Will Hutton: *The World We're In*, Little, Brown, 2002; (p. 52).

² Declaration of Independence, July 4, 1776
(<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/constpap.htm>)

This exact phenomena was then taken right into the heart of the theory of 'neo-liberalism'. A theory, in which the federal government should exercise its authority as minimally as possible; the states are given the responsibility to regulate as little as they can and the federal government should take on the duties of a defence 'company'. 'Neo-liberalism', nowadays, is pushing for maximising share value and neglects the reciprocal social obligation of the property-owners; property-owners, who are fighting hard for the lowest possible rate of taxation. These values provided the foundations of a good society, where inequality was believed to remain out of the question and provided the explicit prohibition of conferring titles on any citizen.

„No title of nobility shall be granted by the United States: And no person holding any office or profit or trust under them, shall, without the consent of the Congress, accept of any present, emolument, office, or title, of any kind whatever, from any king, prince, or foreign state. [...]”¹

[FROM WHERE EUROPEAN CAPITALISM ORIGINATES]

As the Constitution banned the giving of aristocratic-style titles, granted in the feudal Europe, Americans believed that their society was more egalitarian than that of the Europeans. This can be considered to be true in the early days of the United States, given almost an entire continent lying in front of the colonialists and waiting to be claimed. But the statement that feudal Europe was an unequal society involves a fair amount of generalising. For one must learn that social privileges and wealth came with a wider social obligation. This obligation of the wealthy might take the form of contributing men to defend the realm or granting money to sustain justice and order. Nevertheless, we should admit that in feudal Europe upward social mobility for the lower casts of society was rather unlikely. As a consequence of the French Revolution the 'Declaration of the Rights of Man' was aimed to restructure the European feudal society, thus trying to amalgamate social classes. The Declaration of the Rights of Man, in its 17 points, sets out the basic civic rights, such as:

„Therefore the National Assembly recognizes and proclaims, in the presence and under the auspices of the Supreme Being, the following rights of man and of the citizen:

1. Men are born and remain free and equal in rights. Social distinctions may be founded only upon the general good. [...]

„2. The aim of all political association is the preservation of the natural and imprescriptible rights of man. These rights are liberty, property, security, and resistance to oppression. [...]

„4. Liberty consists in the freedom to do everything which injures no one else; hence the exercise of the natural rights of each man has no limits except those which assure to the other members of the society the enjoyment of the same rights. These limits can only be determined by law. [...]

¹ Constitution of the United States, Section 9 / 8.
(<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/constpap.htm>)

„17. Since property is an inviolable and sacred right, no one shall be deprived thereof except where public necessity, legally determined, shall clearly demand it, and then only on condition that the owner shall have been previously and equitably indemnified.”¹

However, it was the First Industrial Revolution that was to dramatise the social imbalances of capital accumulation and unlimited property ownership. The tide of the Industrial Revolution was accelerated by new innovations, which had largely contributed to the Agricultural Revolution. As a result of this great numbers of workers left for the cities in search of jobs. In the wake of European industrialisation and urbanisation there was an emerging class of industrial workers obliged to work amidst miserable factory conditions. The coming into existence of such a mass labour market, upon which the productive factories depended, found its voice as the flow of Marx's theory gained momentum. Trade unions were first formed in England, against controversy given the origins of the laissez-faire economics pre-dated socialism; the social movements became much weaker than elsewhere in mainland Europe. Then there were the so-called 'self-help enlightened workers' organisations' (St Vincent de Paul societies in France and Kolpings Gesellen circles in Germany)². Despite all the efforts for securing the betterment of the working class in Europe, parliamentary social settlement could not be concluded at that time. The attempts were shattered by World War I and the Russian Revolution.

The War exerted its devastating economic consequences just as much on the victorious European states as on the rest of the participants of the War. Inflation was soaring and there was an excess amount of goods produced, contributing greatly to the rising level of unemployment around the continent. The working classes and the unemployed found the solutions for their problems in radical political ideas. The radical left and later right-wing theoreticians, embracing the lost cause of the low-cast classes of the society, provided a stepping stone for populist ideologies which could later gain momentum. All around the western parts of the continent it was left to central government to solve the riddle of problems in the economy.

England abandoned the fixed linkage to gold and established the sterling-area, all around the countries of the Commonwealth (and Portugal, Argentina and Brazil). They applied protectionism; the interests on exports lowered and the rate of domestic capital investment was accelerated. The economy picked up around the second half of the 30's.

France's socialist government engaged itself in the regularisation over working hours and the recognition of collective bargaining, but the question of capital flow and collectivisation remained open for further discussions.

[THE ROAD TO CORPORATE AMERICA]

Meanwhile, in America, where feudalism had never been experienced and, resting upon capital accumulation, where capitalism was flourishing, the prop-

¹ Declaration of the Rights of Man; (<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/constpap.htm>)

² See Will Hutton; (p. 63).

erty ownership was a private initiative and the federal state was required only to maintain order and arbitrate between private contracts. The liberty given to the inhabitants of the United States allowed them absolute freedom to acquire and dispose of their property as they wished – as long as it was not harmful to anybody in the society. There were no coercive constraints concerning the way one ran his own company, neither from governmental (federal) side, nor from the side of the states. It is laid down in the Constitution, that:

*„No state shall enter into any treaty, alliance, or confederation; grant letters of marque and reprisal; coin money; emit bills of credit; make any thing but gold and silver coin a tender in payment of debts; pass any bill of attainder, ex post facto law, or law impairing the obligation of contracts, or grant any title of nobility. [...]”*¹

The companies in the US gained power over how to organise and manage their enterprise and how to relate to their shareholders, once the company’s founding legal document was accepted. It became the absolute expression of the property rights in which the federal government had no right to interfere – that power rested with states. Until the ROOSEVELT years Congress was condemned to a never-ending debate with legislation powers over what can and cannot be done by the federal government. This argument was taken to its extremes as the sixteenth amendment² was passed concerning the levying of income tax, which was to be labelled unconstitutional by the Supreme Court’s 1894 POLLOCK judgement³. The general individualist attitude of the Court changed as the consequences of the First World War and the Great Depression years took their toll on American society – whose leader came up with the New Deal.

Just as the New York Stock Exchange’s Black Thursday triggered a rise in the rate of unemployment in the States and resulted in a worldwide depression, so the intervention of the federal government became increasingly urgent. It was the New Deal’s initiative to improve the condition of the working people as a class rather than improving their conditions as separate individuals. The state gained certain welfare characteristics in order to tackle the drawbacks of the economic downturn. It introduced a social security system in 1936, recognised collective bargaining and regulated the number of working hours. Also, the government launched great public work programmes and recognised trade unions. But the New Deal was not just about these famous measures; it was about the reconstruction and reorganisation of the hitherto self-governing financial system. „The Glass-Steagall Act of 1933 forbade commercial and investment banking to be undertaken by the same company. Never again should losses in the stock market pollute the ability of the commercial banks to lend – the two functions should be kept separate.”⁴ Even though the government enjoyed firm public support it could

¹ Constitution of the United States, Section 10 / 1.

² Passed by Congress July 2, 1909. Ratified February 3, 1913.

The Congress shall have power to lay and collect taxes on incomes, from whatever sources derived, without apportionment among the several States, and without regard to any census or enumeration.

³ See Will Hutton; (p. 60).

⁴ See Will Hutton; (p. 121).

not intervene in how a corporation was to be run. Instead, it made the legal founding document the focal point of how internal affairs should be built up. It ruled that the directors had to have a reciprocal commitment to the company. „This had three components: managers were legally obliged to act in accordance with the principles of the founding document, to act loyally in the interest of the corporation and to accept a duty of care, which was defined as acting in a way that reasonably protects the interests of the investors.”¹

The concept of the *laissez faire* economics and the realm of the free market meant depression, while government meant growth, work and new opportunities for all. During the Second World War the government extended its authority by providing contracts for companies which, as a result, underpinned the grand increase in production and established scientific and technological leadership.

It was the fight against the advance of communism and due to the lost war in Vietnam in the 70's that inflation moved towards 5 per cent, the defence expenditures had a 10 per cent share of GDP and the trade deficit had reached so far unprecedented levels. Unemployment was soaring and the US dollar's fixed linkage to gold could not be maintained any longer (under the conditions of the Bretton Woods Agreement). All these events created perfect conditions for the republicans, who by that time had money, ideology and a good enough background, upon which they were able to build their theory of 'neo-liberalism'.

It culminated in 1979, when the Business Roundtable published its manifesto, later to be known as the 'Washington Consensus' (balanced budgets, tax cuts especially on corporations, tight money, deregulation, anti-union laws; later topped-up with privatisation, opening up to foreign investment, cut back on welfare, health and education and the acceptance of the principal of price stability)².

In the 70s, as company profits dropped back, the growth and the productivity also fell and investors began to advocate the proper restoration of their property rights. That is to say that managers had to act in a way to primarily serve the owners' interests, i.e. to put dividends first. The CEOs (Chief Executive Officers) were given the incentive to act in the true interest of the owners by connecting their own remuneration to share prices and thus began the glorious march of the share-option top-ups for salaries. As the hawks of the stock market gained power to control the economy, Corporate America did not care about investment and innovation any longer, or creating value in the long run. Instead its aim became to squeeze out the maximum value from a company through financial engineering.

[THE EMERGENCE OF WELFARE STATES AND THE STAKEHOLDER CAPITALISM]

There were substantial changes under way by the end of the Second World War. The economic and military supremacy of the United States became unquestionable. England and France both became debtors of the US, and of course, many countries were rebuilt with US assistance. Around Europe it was the time of the social-democratic governments. They did not really need a sharp eye to

¹ See Will Hutton; (p. 121-122).

² See Will Hutton; (p. 106, p. 196).

recognise that nearly all societies were in need of government assistance to establish a minimum level of social security and a fair level of equality – it was a public requirement. Although it was clear that the restoration of the economy was conducted by central governments, a big question remained: how to find a balance between the freedom of the market forces, the engines of any economy and the acquired rights of workers – rooted deep in feudal and Christian foundations.

It is a general phenomenon that for mainland European companies, besides the sole interest of shareholders, rather, there are several interest groups existing as part owners of a company (such as other companies, banks, employees, management and government). The latter mentioned features can best characterise the difference between the stakeholder and shareholder structures. Usually the German, French, Italian and Scandinavian stakeholder structures are the dominant ones.

Throughout the course of German industrialisation banks were to have a key role in financing companies. Banks were the entrusted custodians of the company's stock market operations and provided the necessary capital for further investments. The stock market, therefore, had a minor role in the financing of German companies. In recent days, creditworthiness and reputation are so closely linked to the market's judgement that more and more German companies have been focusing on achieving the highest possible stock market value for the group. But it must be noted, it is not to put the shareholders rights above the commitment to company goals.

It is, rather, just a 'technical flick' to satisfy stock market hawks. Notably, there is a supervisory board consisting of trade union delegates and members from regional government. Directors' share options are worth much less when compared to those of American corporate directors. The way in which share options could and can be exercised did not and even nowadays does not allow many opportunities for hostile take-overs.

French companies have managed to preserve their family-like structures. A great part of the shares are still owned by the original founding family's members. In the financing of companies both the banking and the government sector have played a major role. As KAMILLA LÁNYI argues¹, it is very likely that the members of the board of directors are delegated from high governmental positions and the way in which employee representation is dealt with is usually that trade unions members are assigned to stand for employees' interests. French companies are also highly committed to investing a good deal of their turnover into R&D activities, just like the German companies; a much greater share than most US companies.

Distinctly different from the French and German structures the company structures in Scandinavian countries have as a common feature a strong and traditional presence of collective bargaining processes and a central role to which the trade unions are entitled. Beside the social obligations, corporations are greatly motivated to invest in R&D activities, to stay ahead of their rivals on the market. As one key Nokia manager would put it: 'Using traditional financial measures is liking

¹ See Kamilla, Lányi: Európa választásai (valóságosak, képzeletbeliek, elodáztak); in Valóság, 2001. június.

driving a car by looking at the rear-view mirror...for us there are three basic critical success factors: customer satisfaction, operation efficiency and people involvement.¹

The characterised models are examples of the three most distinct European social models, respectively: the German social market model, the French statist model and the Scandinavian socio-democratic model. Company culture reflects its country of origin, but they all share something in common: a strong commitment to social security and a high and sophisticated system of labour market regulation. In Germany, both employers' and employees' contributions tend to be rather high, and it's clearly kept separate from the tax system. Benefits reflect the varying contributions, instead of providing a quasi-equal entitlement for every citizen. This characteristic can be best observed in pension benefits. Had it not been a popular system, it would not have been copied by post-communist Eastern European countries. The French have an almost universalist approach towards a welfare system paid for by social security contributions. It also maintains a profound commitment to public health and education. The Scandinavian approaches tend to be more egalitarian in terms of matching the benefits to the contributions. As the level of the income taxes as a percentage of gross wages is the highest in Europe, the welfare system is funded by taxation.

Last, but not least, a crucial intermediary forum, the European Works Council (EWC)² has to be represented in corporate decision-making. This body, comprising of trade union members and/or independent advisors, employee representatives and directors/managers, does not have the right to initiate strike action, but has the right to negotiate in the name of the workforce, for better working conditions, training opportunities, health issues at the company, a reduction of the working hours, and so on. As such, it is a forum that provides information and a platform for consultation for the workforce to negotiate sensitive issues, reducing the risk of an industrial conflict between management and workforce.

[THE CASE OF BOEING AND AIRBUS – A COMPARISON]

To best highlight the downfall of some prestigious American company's economic activity for the sake of maximising share prices, and to compare the two types of capitalism, let us quote a short extract from WILL HUTTON's book concerning the story of Boeing and Airbus.

The Boeing Corporation was a company of excellence in the 60's America. Its chief aim was to build the best planes on the world – the company remained faithful to its founding document. It had established a close relationship with the government as a defence contractor. By maintaining such a tight linkage during WW II and at the beginning of the Cold War era with the federal authority, it could accumulate the necessary funds and lay the foundations of strong technical advances for developing civilian aeroplanes. The greatest portion of its shares was owned by individual investors. A network of banks supported the growth of the company with their interest in the company's future. It was a good collection of the means of production to allow the company to embark on its major develop-

¹ Quoted from Will Hutton; (p. 242).

² For further information on EWCs and industrial relations, visit:
<http://www.eurofound.eu.int>

ment project: to design the all-time biggest civilian aircraft in the world, the 747 series. Part of its risk was covered by the orders of Pan Am, of which the risk-taking in ordering such a supposedly high cost craft was partly underwritten by regulated ticket prices. As developments wore on, foreign orders were cancelled; but by 1970 the first jumbo was delivered to Pan Am. The grand project did not pay off; the corporation was about to abandon its aviation business, when out of thin air came an order for eighty-three 747s, as the airline business picked-up in 1978. It catapulted the company to amongst the top-performing companies in the States. But the aviation business is highly dependent upon R&D and a highly skilled workforce. By the late 70's in the US deregulation was well under way, and acquiring short-term profits gained primacy. Corporate raiders attacked the undervalued companies, wanting to strip them of cash and assets in order to free value. The largest investors by that time became the pension and mutual funds, pushing for the highest possible share values. To serve the interests of its chief owners, Boeing was no longer interested in great development plans; rather, through a takeover it tried to boost incomes – given that the company it bought was the McDonnell Douglas with military contracts. As the company announced in 1997 that it had no intention building a new super-aircraft, the share value reached its peak. It was the time when Boeing lost out on the competition with European Airbus, which launched its super-project in building the greatest aircraft to cruise the skies from 2006.

Airbus then had firm support from governments – scorned by the US, saying they did not have direct federal support (except the defence contracts) – and acquired the skills and technological leadership. The story started in 1967 when German, French and British governments committed themselves to building an organisation able to counterweight the monopoly of Boeing. And the story, which is almost exactly the contrary of the contemporary Boeing story, successfully unfolded, as the European consortium remained faithful to its long-term vision of building the aircraft and could remain intact from the destructive 'short-termist' aims. It husbanded the workforce, design capacity and production infrastructure. Airbus put the satisfaction of the customers and fighting for orders before demands for dividends. And yes, indeed, it is a segment of the company which could not and still cannot stand on its own two feet – as the development of such enormous projects needs supervision and regulation to gain adequate strength for future competition.

[WHERE IT ALL WENT WRONG]

We presume we are to admit it all happened in the US; or should we rather say on the Wall Street? Should the 'neo-liberals' be blamed or perhaps the American relationship with regards property and all that it entails? It would be wrong to do so. Instead, we shall assess *how* it all went wrong; what can we do, what should be and what must be done to avoid such misdeeds.

The reasoning with which we can assert the EU's role in the current global order must be initiated with the observation of the US stock market bubble over the last decade. Due to the investments in the high-techs, productivity soared, as well as incomes. The rate of unemployment shrunk, poverty was reduced and everybody wanted to believe the powers of the New Economy. However, while on the

main stage the economy seemed to be performing like clockwork, on backstage a time bomb was ticking away.

The very well known scandals, announced by the world's leading newspapers' headlines all around the globe, were triggered by the usage of 'Creative Accounting' practices (Enron, WorldCom, etc.). It is fair that every business wants to make high profits. Because high profits result in higher share prices – the consequence is the arrival of more capital which can be invested thus maintaining the growth of productivity. Still, for CEOs in the 90s there was a question remaining: how are we to reap good profit figures for stock market investors, fairly quickly? The first option they had to hand was to boost the investments so that profit figures booked can give a reasonably good incentive to the investors but it was not rapid enough to ride the tide of investment (this would have been the European approach). So they took the second option, i.e. to deceive investors by unreal profit figures in the books. Share prices should reflect the best information available on the market for investors. Hence, misleading signals would lead to poorly allocated resources. And that is exactly what had happened. Figures were sexed up to attract investors and there were no real economic foundations to underpin those figures. To make things worse, CEOs remuneration was linked to share prices, so they were extremely interested in applying misleading accounting figures – human nature cannot be changed overnight. This vicious circle directed the attention towards the lack of government ruling the free market conditions and correcting the drawbacks of an unregulated market. It is not just the hordes of CEOs who are to be blamed; as JOSEPH STIGLITZ argues it was also the interest of Wall Street and Silicon Valley. Furthermore, in order to get what they desired so much, they bought decision-makers, politicians and everybody they needed to bribe.

Besides the accounting failures there was another dangerous phenomena of the 90's American capitalism: deregulation. Undoubtedly, New Deal regulations put heavy burdens on the economy. The world changed since that time but not the rules. Therefore, deregulation seemed legitimate and advanced vigorously. Instead of re-regulating important constraints, rightfully locking certain spheres of the economy, abolition of such regulations became the new trend. It had happened like this in the case of the 30's Glass-Steagall Act.

„For more than half a century commercial banking had been separated from investment banking, with good reason. Investment banks push stocks, so if a company whose stock they have pushed needs cash, it becomes very tempting to make that company a loan. [...] „Deregulation policies did help to fuel the economy in the short run. They created a stock market bubble that made some investors into millionaires overnight. But they also fed an irrational exuberance (to use ALAN GREENSPAN's famous phrase) that eventually led to a huge misallocation of resources. Money that could have gone into basic research, to improve the country's long-term prospects; money that could have been spent to improve the deteriorating infrastructure; money that could have been invested in improving both dilapidated inner-city schools and rich suburban ones, instead went into useless software, mindless dot-coms, and unused fibre-optic lines.”¹

¹ Joseph Stiglitz: The Roaring Nineties; The Atlantic Monthly, October 2002, Vol 290; (p. 75-89).

[EXPORTING THE 'WASHINGTON CONSENSUS']

The Bretton Woods system happened to collapse in the wake of the 70's. Upon the Bretton Woods system (currencies were pegged to the dollar which was pegged to the price of gold and was freely convertible) lay the foundations of two great international institutions, namely, the IMF and the World Bank. Both institutions were the custodians of global public interests. The international system of exchange rates was policed by the IMF, while the World Bank was responsible for providing the then third world (now, the world's poorest part, sub-Saharan Africa) aid and loans. As the 'neo-liberal' think-tanks tightened their grip on the economy, these two aforementioned institutions became the mouthpieces of their propaganda. American banks, having given them opportunity to lend abroad, became the creditors of poor countries. Capital controls were lifted, so US banks could lend enormous amounts of capital. The rate of inflation was soaring in the 70's America, and it was discovered, to be a result of the growth in the money supply – which is controlled by the government. So if the rate of inflation was high that could be because the government set interest rates too low or because it spent too much, financing it by printing money. Disaster occurred when in the early 80's, the Fed doubled interest rates to control the money supply.

Meanwhile, as the world's developing countries were loaded with dollars, lent by banks, they found that their debt requirements doubled too. Mexico went into bankruptcy. Bailout plans were approved by the IMF to help economies repay the loans to Western banks. In return for that help they were required to open up their economy and encouraged quick capital-market liberalisation – which is necessary for speculative investments, seeking more attractive rates of returns than at home. In reality it was the banks that were bailed out just as much as the countries. Deregulation, privatisation and all those features of the 'Washington Consensus' were exported, in order to help devastated economies.

„The case of free movement of capital is based on a logical foundation. Poor countries need funds to develop, and rich countries tend to have a surfeit of savings; so why deprive the less fortunate of financial resources? [...]

„They believed the building of factories and other business operations in low-wage developing countries was generally positive for living standards their problem lay with financial flows, especially short-term flows, which are susceptible to sudden reversals.”¹

The US, leaving the developing countries' economies in shambles lost its moral leadership. Investors' confidence faded away, as the then so reliable accounting standards became the toys of shareholders to achieve always higher share values, thus accumulating their wealth.

According to an interview with Malawi's governor of the Northern Region (Malawi is a sub-Saharan country), still, the greatest aid proportions were arriving from the IMF and the World Bank. Mr MKOCHI believes that the West needed Africa as long as it was fighting against international communism. Once the battle was won, they did not need African countries any more. What he says is that

¹ Paul Blustein: The Chastening: Inside the Crises That Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF (2001), The Atlantic Monthly, October 2002.

they were simply bought by the West. He informed me that the IMF still wants them to implement the policies advised in return for financial help – but IMF must have the lowest bargain prices for their exports and that the IMF insist on selling Malawian assets at these lowest prices. He overtly admitted that all he wishes for is to witness the new 'colonialists' „leaving their country alone” – a clear message, indeed.¹

[THE EU'S ROLE]

Enter the EU. In short: the EU's role is to correct the unfair anomalies of the American-style capitalism, which was exported by the US. Meanwhile, it is a key role too, to counterweight corporate capitalism gaining absolute power over weak and volatile economies. Instead we, here in Europe, are to show the world that an economy can be conducted in a different way than that of the US approach (continuing in present days as well, under W. BUSH) and spread around the advantages of stakeholder capitalism.

We have to stress the importance of a central authority, i.e. a central government. The globe is in need of a global government. Global problems demand a global solution; we are in need of a global government. A government, which recognises the needs it should ideally serve: the globe's interests. Instead of being an 'active government', it should be a 'passive' one; active only in halting the pace of the global corporate greed.

Throughout this paper we set out a litany of arguments concerning how greed can lead to the mismanagement of capital and information, which can affect a country even in the furthest corner of the globe. In an era when globalisation unfolds at its full swing we cannot create a world order upon the foundations of dependency theories. The EU, with its pumped-up and robust bureaucracy, could somehow maintain some key features of the stakeholder capitalism – not letting the free market predators chase weak preys; a proof for the necessity of a central regulator. But we must not accept an inefficiently working welfare state just because there are no alternatives. We are to create those alternatives. And since globalisation is an economic phenomenon at first place, we should base reforms on this. And that is why and how the united EU has a major role, as a custodian of a much fairer and egalitarian system than that of the US's.

International regulations have never been so urgent before. The original structure of the IMF should be rebuilt to serve the global public economic (and social) interest and those who are in need of help. With the strength of the euro, the EU now has the weapon with which it can challenge the supremacy of US ideology in the post-Bretton Woods institutions; as the EU contributions exceed those made by the US (while the US has around 18 per cent of votes, the EU has almost 28 per cent, if it chooses to vote as a block, together with British votes). For this, we need a strong and united Europe and we must fight for it.

¹ Interview with Mr Wyson Gibson Mkochi, Governor of the Northern Region in Malawi, by Ferenc, Jakab; (03/10/2003).

DR. VICZAI PÉTER TAMÁS*

OROSZORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KAPCSOLATAI

Oroszország mintegy fél évezreden keresztül egyre terjeszkedő, egyedülálló hatalom, transzkontinentális birodalom volt. Nem képezte részét egyik európai szuperkonstrukciónak (római birodalom, katolikus világ) sem. Az Oroszország (Szovjetunió) és Eurázsia kifejezések, ha nem is voltak teljes egészében felcserélhető fogalmak, az orosz identitástudat több száz éven keresztül lényegében eurázsiai jellegű volt.

A kilencvenes évek elején ez a meghatározó jelentőségű korszak végképp a történelmi múlt szerves részévé vált. A Szovjetunió széthullásával, történelmi keleti szláv gyökereinek elszakadásával, továbbá Oroszország integrálódásával a különböző globális folyamatokba, Eurázsia mint egységes politikai tényező eltűnt. A világ össztermeléséből jelenleg mintegy 1,5%-kal részesedő, a Nyugat és Kelet vezető államaitól a gazdasági fejlettség tekintetében egyre jobban elmaradó Oroszország valószínűleg nem számíthat többé a korábbi izoláció sikeres folytatására. Mi több, minél nyilvánvalóbbá válik ez a körülmény, az Orosz Föderációnak (OF) egyre inkább azon kell fáradoznia, hogy valamelyik jelenleg alakuló szuper-egyesülésbe, formálódó makroközösségbe (Szélesebb Eurázsia [India, Kína, esetleg Irán], APEC¹ [Ázsiai-Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés], Nagy-Európa) sikerüljön szervesen beépülnie, illetve velük partnerségi együttműködési viszonyt kialakítania. Így Oroszország, elsősorban földrajzi elhelyezkedéséből

* BGF KKFK, Orosz és Magyar mint Idegen Nyelvi Tanszék, docens, C.Sc.

¹ Oroszország 1998-tól formailag tagja az APEC-nek, de tényleges tevékenységében csak módjával vesz részt.

eredően, mint olyannyiszor történelme során, ismét döntéskényszerbe kerül, azaz választania kell Kelet és Nyugat között.

Az ezredforduló folyamatai egyre inkább arra utalnak, hogy Oroszország Európa mellett kötelezi el magát, természetesen komoly figyelmet fordítva a már említett vezető ázsiai hatalmak (India, Kína, esetleg Irán) részvételével kialakuló eurázsiai régióra, illetve a csendes-óceáni és más ázsiai térségekre. A Nagy-Európa, amelyben Oroszország is helyet kapna, mindenképpen új helyzetet teremt a kontinensen, továbbá az orosz nép számára történelmi esélyt kínál új identitásának meghatározására, amely alapvető változásokat igényel a politikai elit, a vezető rétegek és az egész társadalom öntudatában egyaránt.

Egy ilyen fejlődési irányvonalat támogat szinte valamennyi olyan ország politikai elitje és közvéleménye, akik annak idején a vasfüggöny keleti oldalán helyezkedtek el. Az orosz társadalom azonban még nem készült fel teljes egészében az Európa javára hozott választás tudatos felvállalására, bár napjainkban a legtöbb orosz ember egyetért abban, hogy nem lehet megengedni egy újabb szakadást vagy elhatárolódást Oroszország és Európa többi része között. Az ország Nyugattól való elhatárolódása, az integrációs folyamatokból való teljes kiszorulás súlyos következményekkel járhat az OF számára. Ugyanakkor egyes orosz elemzők a Nagy-Európa kialakításának folyamatát is veszélyesnek tartják, amelyet egyértelműen a Nyugat terjeszkedéseként értelmeznek, és így Oroszország izolációját vélik felfedezni benne az európai kontinensen.

AZ EU OROSZORSZÁG-POLITIKÁJA

Az Európai Unió Oroszország-politikája a hidegháborút követően liberális-institucionalista külpolitikai szemléletet tükröz, pozitív kapcsolatokat feltételezve a piacgazdaságra való átállás folyamatában, valamint demokratizációt és békes, együttműködő külügyeket. Az orosz átalakulás nehézkes volta, az 1998-as gazdasági-pénzügyi válság, valamint a napjainkban is tartó csecsen háború valamelyest csökkentette az optimizmust ebben a tekintetben, ennek ellenére az Unió álláspontja az imént említett kérdésekben mindmáig változatlan. Így Oroszországnak a közeljövőben minden bizonnyal könnyebb dolga lesz, amikor meg kell fogalmaznia az európai és euroatlanti intézményekkel (EU, NATO, EBESZ, ET) kialakítandó kapcsolatainak alapvető értékrendjét. Az orosz-európai kapcsolatok kilátásai ugyanis elsősorban attól függnek, hogy Oroszország milyen mértékben lesz képes közelíteni az imént említett szervezetek és intézmények normáihoz, feltételrendszeréhez. Fontos megemlíteni, hogy a siker érdekében elsősorban Oroszországnak kell közelítenie az EU normáihoz, nem pedig fordítva, de természetesen a 2004. évi, majd az azt követő bővítések során számos területen az Unió átalakítása is szükségessé válik. Oroszország megfelelő közeledési programmal kell válaszoljon az európai kihívásokra, elsősorban a törvénykezés, az igazságszolgáltatás, valamint a joggyakorlat terén. Ma már a humanitárius és morális (értékrendi) problémák egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a nemzetközi kapcsolatokban, mivel a modern Európa nem is annyira földrajzi kérdés, inkább az államközi és globális kapcsolatok viselkedési normáját jelenti.

Az Európai Unióval, mint a legátfogóbb és az egyik legperspektivikusabb intézménnyel Moszkva stratégiai partnerségre törekszik, aminek sikeres megvaló-

sítása az orosz külpolitika egyik központi kérdését alkotja. A 144 milliós Oroszország európai orientációja érthető, hiszen a lakosság jelentős része, mintegy 133 millió ember él az ország európai részén és a maradék, mindössze 11 millió az ázsiai és szibériai területeken. PUTYIN elnök az uniós tagsággal járó előnyök reményében a taggá válás gondolatát sem veti el, bár ez az elképzelés a jelenlegi körülmények ismeretében igencsak irreálisnak mondható. (Az EU belső szerkezeti felépítése nem tenné lehetővé Oroszország csatlakozását, másfelől, az uniós tagság csökkentené PUTYIN elnök mozgásterét és befolyását a világ más regionális szervezeteiben és régióiban [Csendes-óceán térsége, Közép- vagy Kelet-Ázsia].) Számos orosz szakember egybehangzó véleménye szerint az Európai Unió, különösen Németország kulcsszerepet kell, hogy játsszon az orosz gazdaság modernizációjában, már csak a földrajzi közelség és a gazdasági szükségszerűség miatt is. A jövőben pedig az uniós tagállamok egyfajta közvetítő szerepet tölthetnének be az Orosz Föderáció és a demokratikus világ más szereplői, elsősorban az Egyesült Államok között. A kapcsolatok szorosabbra fűzését az Unió is egyre inkább szorgalmazza. (Oroszország az EU közeli szomszédja, a kontinens legnagyobb katonai hatalma; egyre növekszik az Európa és Oroszország között fennálló gazdasági interdependencia; az Unió legfőbb biztonságpolitikai érdeke Oroszország vonatkozásában a dinamikus gazdasági fejlődéshez kötött stabilitás; az EU keleti bővítése a poszt-szovjet térséghez tartozó államokat illetően Oroszország egyetértése nélkül nehezen képzelhető el.) A két fél közötti egyre intenzívebb együttműködés, amelyet az alábbiakban a teljesség igénye nélkül röviden áttekintünk, több mint tíz éves múltra tekint vissza, mivel a Közösség és a Szovjetunió között már 1989-ben megszületett az első egyezmény az üzleti, gazdasági, kereskedelmi kooperáció érdekében.

1991-ben az Unió beindította nagyszabású segélyprogramját, amely a TACIS nevet kapta (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) a volt szovjet tagköztársaságok megsegítésére, hogy könnyebben térjenek át a piacgazdaságra, és a demokratikus fejlődés útjára lépjenek. A TACIS elősegíti a kis- és középvállalkozások fejlesztését, támogatja az infrastruktúra korszerűsítését, a környezetvédelmi beruházásokat, a vidékfejlesztést és a mezőgazdaság felzárkóztatását, továbbá hozzájárul a regionális együttműködések fejlesztéséhez, végül, de nem utolsósorban az atomerőművek biztonságos működéséhez.

A közös elképzelések megvalósításának ugyancsak fontos állomása volt az elsősorban gazdasági kapcsolatokra koncentrálódó, az EU-orosz szerződéses viszonyt lényegében új alapokra helyező, 1994-es Partnerségi és Együttműködési Egyezmény (PCA), melynek ratifikációs folyamata az 1994-ben kirobbant csecsenföldi háború következtében 1997 decemberéig húzódott. A maga nemében unikálisnak is mondható PCA (Oroszország ehhez hasonló szerződést más nyugati hatalmakkal, államokkal nem kötött), rögzítette a kooperáció különböző területenkénti feladatait, jó alapot teremtve az Európai Unió és Oroszország közötti hosszú távú, stabil együttműködéshez. A Korfun aláírt megállapodás, amelynek köszönhetően rendszeressé váltak az intézményes kapcsolatok az Unió és Oroszország különböző szintű képviselői között, gazdasági értelemben visszatükrözte azokat a változásokat, amelyek az OF létrejötte óta az orosz-EU kapcsolatokban bekövetkeztek. Az Oroszországgal folytatott kereskedelem forgalma 1995-ben már 700%-os növekedést mutatott a Szovjetunióval hat évvel korábban bonyolí-

tott kereskedelem mennyiségi értékeivel összehasonlítva. Az 1995 és 1999 közötti időszakban azonban Oroszország pozíciói mint uniós exportpiac, és mint importforrás egyaránt megrendültek. Négy év alatt 2,8%-ról 1,9%-ra esett vissza részesedése az Unió összes exportjából, melynek értelmében 1999-ben az EU mindössze a tizenkettedik legfontosabb exportpiacaként tartotta nyilván. Az összes uniós import vonatkozásában ugyanez az arány 3,9%-ról 2,8%-ra csökkent, ami Oroszország számára a hatodik helyet jelentette.¹ Érdemes megemlíteni a kétoldalú kapcsolatokra ugyancsak ható, szembetűnő és jelentős pozicionális különbséget: míg az Európai Unió a világgazdasági folyamatok egyik meghatározó szereplője, de egyelőre súlytalan védelem- és katonapolitikai entitás, addig Oroszország, képességein és lehetőségein jóval alul teljesítő világgazdasági szereplő, amely elrettentő nukleáris potenciáljával, még mindig jelentős katonai erejével (kb. egymillió hadsereg), ENSZ BT-tagságával befolyásos világpolitikai tényezőnek minősül. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkezni, hogy Oroszországot helyzete és pozíciója kiemeli a szovjet utódállamok sorából: „Itt található a volt SZU lakosságának fele, területének háromnegyede, az állóeszköz 60%-a, az ipari termelés kétharmada, a kőolajbányászat 90%-a, a földgáztermelés 80%-a”.²

Az EU-orosz együttműködést az uniós tagállamok hasonló módon képzelik el, mint a többi közép-kelet-európai ország esetében, vagyis a három legfontosabb integrációs célkitűzés (piacgazdaság létrehozása, politikai demokrácia kialakítása, az alapvető értékek figyelembe vétele) mentén. Oroszország ilyen jellegű integrálása a szabad és demokratikus államok sorába, csökkentheti annak az esélyét, hogy újabb szakadások, illetve Európát megosztó határvonalak jöjjenek létre a kontinensen. Így a Közösség Oroszország-politikájához már az 1995. november 23-án közzétett, Az Európai Unió és az Orosz Föderáció leendő kapcsolatai című határozat által is előirányzott, az alábbiakban feltüntetett főbb célkitűzések, megközelítések szolgáltak kiindulópontként:

- demokratikus reformok, stabil, nyitott és pluralista demokrácia létrehozása Oroszországban, amelyet a törvényesség kormányoz;
- gazdasági együttműködés, működő piacgazdaság kialakítása, amely kölcsönösen előnyös az orosz és az európai nemzetek számára;
- az igazságszolgáltatás és a belügyi szervek munkáját illetően az együttműködés elmélyítése;
- biztonsági kérdések, az európai stabilitás fenntartása, a globális biztonsághoz való hozzájárulás;
- a külpolitikai kapcsolatok javítása, a közös kihívásokkal szembeni együttes fellépés, továbbá intenzívebb együttműködés Oroszországgal.³

Az Európai Unió Oroszország-politikájának ugyancsak fontos állomása volt az 1999-es kölni csúcson elfogadott, az EU-orosz kapcsolatok valamennyi aspektusát átfogó, a PCA korszerűsítéseként és továbbgondolásaként is értelmezhető „Az EU közös stratégiája Oroszország irányában” című dokumentum kidolgozása (Közös Oroszország Stratégia), amely az alábbi prioritások alapján megfogalmazott EU programok javaslatait tartalmazza:

¹ Eurostat [2000].

² Majoros [1993].

³ Kövér [1997].

- a demokrácia, a jogállamiság és a közintézmények megerősítése Oroszországban (köztisztviselők, és fiatal politikusok képzése);
- Oroszország integrálása egy közös európai gazdasági, társadalmi és szociális övezetbe (fokozatos jogközelítés, különösen a vámjogszabályok és a szabványosítás területén, gazdasági tanácsadás, szabadkereskedelmi övezet lehetőségének kialakítása, szociális piacgazdaság kiépítésének segítése);
- együttműködés az összeurópai és az azon túlmutató stabilitás és biztonság erősítése érdekében (a politikai párbeszéd és a diplomáciai kapcsolatok erősítése, Oroszország segítése, hogy megtalálja helyét Európában);
- együttműködés az Európát közösen érintő problémák megoldásában (környezetvédelem, egészségügy, atomenergia-biztonság, bűnözés) (Köln [1999]).

Összességében a Közös Stratégia tükrözi az EU attitűdjének új irányú törekvéseit és megfontolásait a PCA-hoz képest. Az újonnan kidolgozott koncepció értelmében az intézményi reformok szükségessége kiemelődött, továbbá előtérbe került az együttműködés az illegális migráció és a nemzetközi bűnözés elleni küzdelem terén. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Nagy Európa biztonsági dimenziójába az Orosz Föderáció beépülésének útja az egyes tagországokkal, az európai és euroatlanti intézményekkel történő partnerségi rendszer fejlesztésén keresztül vezet. Ugyanakkor az egyes európai államokkal és intézményekkel való együttműködés fejlesztése során Oroszországnak figyelmet kell fordítania arra, hogy ne próbálja azt az USA relációban ellensúlyként érvényesíteni. Egy ilyen irányú megközelítés Európában valószínűleg nem találna támogatásra, mi több a két fél együttműködését is hátráltatná.

OROSZORSZÁG EU-STRATÉGIÁJA

Az Európai Unióról kialakított vélemény Oroszországban alapvetően pozitív, amit az is igazol, hogy 1999 októberében az orosz kormány elfogadta az EU-orosz kapcsolatok fejlesztésének középtávú stratégiáját a 2000-2010-es időszakra (Az Orosz Föderáció Középtávú EU Stratégiája), amelyben a saját maga számára megoldandó feladatokat fogalmazta meg a kapcsolatok további építése érdekében. Ez, a PUTYIN elnök által nyilvánosságra hozott dokumentum főként orosz részről tekinthető jelentős előrelépésnek az EU-OF viszonyában: bár még hosszú az út az európai folyamatok teljes megértéséig Oroszországban, az orosz politikai vezetés rájött arra, hogy az Európával kialakított jó viszony alapvető követelménye az átgondolt és jól strukturált kapcsolatok ápolása az Európai Unióval. Egyes elemzők véleménye szerint azonban az Európával ápolat kapcsolatok a pozitív hozzáállás ellenére is kvázi szimbolikus jelentőséggel bírnak Moszkva számára. Az orosz-EU-kép emellett, hogy pozitív, egyben sematikus is, részben korábbi sztereotípiákon alapul, és nem mentes a SZU-USA szembenállás, valamint a szuperhatalmi nosztalgiák örökségétől. Az sem teljesen egyértelmű, hogy a stratégiai partnerség, az Európai Unióval kialakított hosszú távú, konstruktív kapcsolatokat vagy a többpólusú világ kialakítása érdekében folytatott, nem utolsósorban az USA túlhatalmát kiegyensúlyozó orosz politikát jelöl-e. A kétely nem véletlen, mivel a fentiekben említett, az orosz fél által kidolgozott, és 1999. végén az EU-Oroszország csúcson bemutatásra került középtávú stratégia, például a multipoláris világrend létrehozását is hangsúlyozza, illetve kimondja, hogy az

EU-orosz együttműködés lehetőleg járuljon hozzá Oroszország FÁK térségre vonatkozó kormányközi kapcsolataiban vezető szerepének megerősítéséhez. Az orosz nyilatkozat továbbá olyan megfontolásokat tartalmaz, amelyek nincsenek teljes összhangban az EU elképzeléseivel, és több ponton, így Kalinyingrád (korábban Königsberg) jövőjét érintő kérdésekben is eltérnek az uniós dokumentumtól. (Az Orosz Föderáció Középtávú EU Stratégiája és az EU Közös Oroszország Stratégia című nyilatkozata közötti különbségek vizsgálata külön dolgozat témája lehetne, ezért jelen tanulmány terjedelmi korlátait figyelembe véve nem térünk ki részletesen erre a kérdéskörre.)

Nem véletlen, hogy a viszonylag lassú fejlődést mutató és Európától, a demokratikus jogállamiság megalkotása tekintetében nagy lemaradással bíró Oroszországnál is lényegesen fejletlenebb Kalinyingrád számos probléma forrását jelenti a keleti bővítés tekintetében. Ugyanis az EU eredeti álláspontja szerint Lengyelország és Litvánia csatlakozása után e két ország között elhelyezkedő, Oroszországgal közös határszakasszal nem rendelkező, de moszkvai irányítás alatt álló és az ország részének minősülő Kalinyingrádba a jövőben az orosz állampolgárok kizárólag vízum ellenében utazhatnak.

Az enklávét és a tagjelölt országok kapcsolatainak elemzésére az EU több tanulmányt is készített. A problémák tényleges megoldására, többek között az orosz anyaország és Kalinyingrád közötti tranzitforgalom (vízumkérdés) ügyében a 2002 novemberében, Brüsszelben megtartott EU-orosz csúcstalálkozón született megoldás. A találkozáson az Európai Unió és az Orosz Föderáció közös nyilatkozatban ismerték el Kalinyingrád megye sajátos helyzetét. Leszögezték továbbá, hogy fokozni kívánják az együttműködést az enklávét szociális és gazdasági fejlődésének előmozdítása érdekében. A közös nyilatkozatban az EU vállalta, hogy 2003. július 1-ig megteremti az egyszerűsített utazási dokumentum (Facilitated Transit Document – FTD) működésének jogi hátterét. Az FTD-vel az orosz állampolgárok kizárólag az orosz anyaország és az enklávét között közlekedhetnek, a Kalinyingrád-Litvánia-Fehéroroszország-Oroszország útvonalon. A tervek szerint az FTD csak célforgalomban és szárazföldi útvonalon lesz használatos.

AZ EU-OROSZ GAZDASÁGI KAPCSOLATOK

Az EU-orosz gazdasági kapcsolatokat illetően alapvetően három pillérről (kereskedelem, befektetések, segélyek) beszélhetünk. Ezek közül jelen tanulmány terjedelme csupán a jelentős orosz többlettel jellemezhető kereskedelmi együttműködésre és a külföldi befektetésekre terjed ki. A két fél kereskedelmi mérlege rendkívül aszimmetrikus, ugyanis amíg az EU-országok az orosz export mintegy 40%-nak felvevői (Oroszország legfontosabb kereskedelmi partnere az EU) és meghatározó szerepet játszanak az orosz külgazdasági kapcsolatokban, ugyanakkor az orosz termékek mindössze 2-3%-át képezik az uniós országok importjának. Mindez jól szemlélteti az Európai Unió és az Orosz Föderáció közötti kereskedelmi tevékenység aránytalanságait, melyre az 1998-as orosz gazdasági-pénzügyi válság nem kis hatással volt, jelentősen visszavetve az addig fokozatosan növekvő áruforgalmat. A két fél kereskedelmi tevékenysége során jelentkező nagy volumenű orosz többlet az áruszerkezet összetételével és alapvetően közszükségleti jellegével is magyarázható. Mint ismeretes, az OF lényegében nyersanyagokat,

energiahordozókat, kismértékben különböző félkész termékeket exportál. Az exportszerkezet napjainkban sem sokat változott, legfeljebb az energiahordozók és nyersanyagok aránya a korábbihoz képest valamivel csökkent. Oroszország importját továbbra is elsősorban az élelmiszerek, az iparcikkek, a gyógyszerkészítmények, a gépek, a technológiák és a luxuscikkek uralják.¹

Az Unió és Oroszország közötti áruforgalom kereskedelmi egyenlege az általunk vizsgált időszakban (1997-2001) az EU részéről, a már említett okok miatt negatív. Az Orosz Föderációval szemben fennálló mérleghiány 1997-ben volt a legkisebb (1,5 milliárd euró), 1998-ban, a válság évében ez az érték tovább növekedett, 1999-ben az export csökkenése és az Oroszországból származó import növekedése miatt az EU külkereskedelmi passzívuma 11 milliárd euróra emelkedett. 2000-ben a hiány tovább nőtt (25 milliárd euró), ami az Unió országok OF-ból származó importjának nagy mértékű növekedésével, részben az energiahordozók világpiaci árának emelkedésével magyarázható. 2001-ben az Unió oroszországi exportjának fokozottabb növekedése és az import mérséklődése miatt a kereskedelmi mérleg hiánya mintegy 20 milliárd euróra mérséklődött. Az 1. táblázat az Európai Unió és az Orosz Föderáció kereskedelmének alakulását mutatja be 1997 és 2001 között.

1. táblázat
Az Európai Unió és Oroszország kereskedelme (1997-2001, 1000 EUR)²

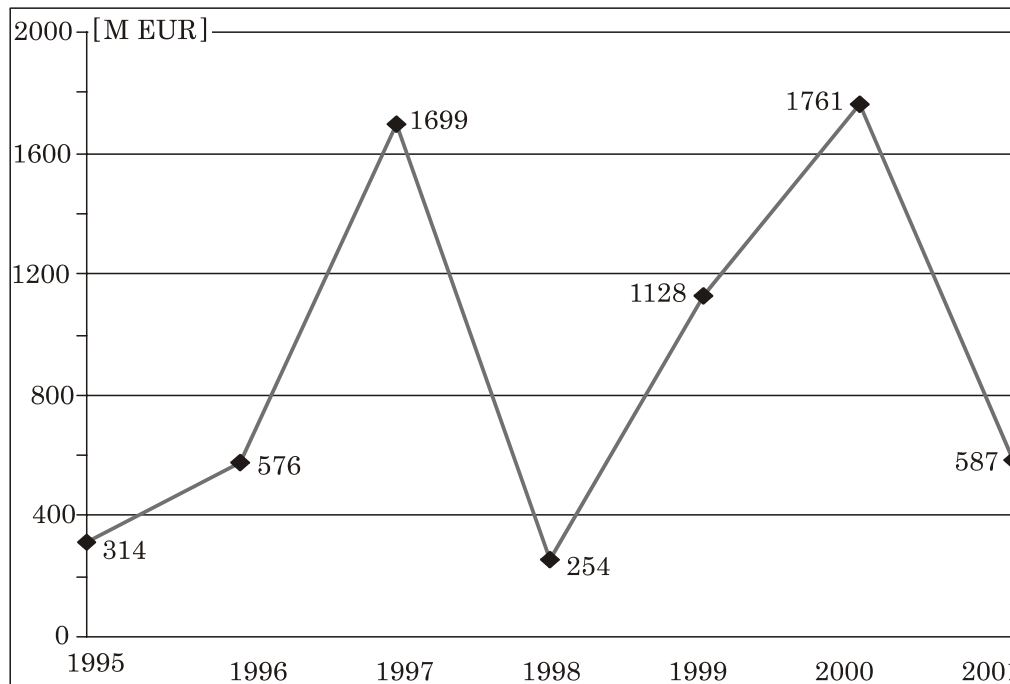
Év	Az EU exportja Oroszországba	Az EU importja Oroszországból	Kereskedelmi egyenleg
1997	25 539 262,2	27 037 650,2	-1 498. 388,0
1998	21 170 478,5	23 172 575,1	-2 002 096,6
1999	14 726 941,9	25 976 756,1	-11 249 814,2
2000	19 916 559,9	45 723 581,5	-25 807 021,7
2001	27 961 087,3	47 685 918,6	-19 724 831,3

Oroszországban a külföldi befektetések volumene, akárcsak az 1998-as pénzügyi-gazdasági válság idején, az utóbbi néhány évben is viszonylag alacsony szintre esett vissza. Ennek egyik oka, hogy az orosz gazdasággal szemben bizalmatlanná vált befektetők inkább kivárnak és nem szívesen valósítanak meg új projekteket. A kialakult állapot rendkívül kedvezőtlen, mivel a technológiai fejlődés motorját is jelentő beruházások az energia szektorban különösen nagy jelentőséggel rendelkeznek. Az uniós tagállamok az oroszországi külföldi befektetések terén, élen Németországgal, meghatározó szerepet játszanak, ugyanis részesedésük a külföldi befektetésekben meghaladja az 50%-ot. Ezért különösen kellemetlenül érintette az orosz felet, hogy az Amerikai Egyesült Államokat ért terrortámadás (2001. szeptember 11.) hatására bekövetkezett világgazdasági visszaesés az uniós országok Oroszországba irányuló befektetéseinek volumenét is befolyá-

¹ Viczai [2001].

² Adatok: Eurostat, Comext forrás:www.europa.eu.int.

solta: 2001-ben az EU-ból érkezett befektetések összege mindössze 587 millió euró volt. Az 1. ábra az uniós országok Orosz Föderációba irányuló közvetlen befektetéseit szemlélteti 1995 és 2001 között.

1. ábra

Oroszországba irányuló közvetlen befektetések az Európai Unióból (M EUR)¹

A külföldi beruházási kedv az Orosz Föderáció WTO tagságát követően szakértői vélemények szerint, minden bizonnyal erősödni fog. A Világkereskedelmi Szervezethez Oroszország csatlakozása azonban mindmáig nem történt meg, és a napjainkban is fennálló számos ismert probléma miatt – amelyekre jelen tanulmányban részletesen nem térünk ki –, nem is lehet pontosan meghatározni, mikor kerülhet sor erre a lépésre. Az OF számára, amelyet a 2002. november 11-én tartott brüsszeli EU-orosz csúcson az Unió hivatalosan is piacgazdaságnak minősített, nagyon fontos a csatlakozás a gazdasági liberalizációt elősegítő és felügyelő WTO-hoz. Piacgazdaságként lényeges, hogy Oroszország tagja legyen a nemzetközi kereskedelmi jog normáit meghatározó szervezetnek, ellenkező esetben bizonyos termékei kizorulhatnak a világkereskedelem vérkeringéséből.

Ebben az értelemben, az EU keleti bővítéséhez, melynek során ugyancsak számos probléma merül fel, Moszkva kissé szkeptikusan viszonyul. Oroszország elsősorban nem a bővítés tényét sérelmezi, hanem azt, hogy kívül marad az újra rajzolódó szabadkereskedelmi övezet határain, amennyiben termékeinek tovább-

¹ Adatok: Eurostat, NewCronos forrás: www.europa.eu.int.

ra is kemény restriktciókkal kell szembenéznük az EU piacain. Az Európa-egyezmények fokozatos érvényre jutásával az orosz termékek egyre kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek az uniós piacokon a társult országok termékeihez képest. Az orosz iparcikkek a volt KGST országok piacairól is egyre jobban kiszorulnak, elsősorban a társulási egyezmények Oroszországra nézve kedvezőtlen hatásai következtében. Ezért, amennyiben Oroszországnak az EU keleti bővítéséből származó veszteségeit nem kompenzálja egy esetleges szabadkereskedelmi övezet, akkor az OF az Unió minél kisebb mértékű bővítésében érdekelt. Ennek értelmében, Oroszország és az Unió előtt álló legfontosabb feladat azon problémák és nehézségek minimalizálása, melyek az EU bővítésének eredményeként keletkezhetnek. A két fél további közeledése mindenekelőtt az OF demokratikus intézményeinek megerősítésén keresztül, a törvényesség megszilárdításával, a modern piacgazdaság fejlesztésével, egy erős középosztály kialakulásának elősegítésével, valamint a fejlett, az emberi jogokat tiszteletben tartó civil társadalom létrehozásával mehet végbe. A kontinens legnagyobb állama, s egyben legerősebb katonai hatalma és az Európai Unió közötti együttműködés a felek kölcsönös érdeke.

AZ OROSZ FÖDERÁCIÓ ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK VÁRHATÓ MÓDOZATAI

Az Unióval alapvetően három formában valósítható meg az együttműködés: teljes jogú taggá válás, szoros együttműködés a társulási megállapodások formájában, illetve fejlődő kereskedelmi kapcsolatok kialakítása közös kereskedelem-politika alapján.¹ Szakértői vélemények szerint az orosz-EU kapcsolatok leginkább egyfajta állandó társulás formájában valósulhatnak meg (szabadkereskedelmi övezet, egységes gazdasági és társadalmi tér, szoros politikai párbeszéd, partnerség a különböző biztonsági kérdésekben). *„Oroszország számára a legvonzóbb alternatíva az EU-val kialakítandó társulás lenne, a csatlakozás kérdésének – legalábbis egyelőre – felvetése nélkül. Ez a megoldás ugyanis lehetővé tenné, hogy a társulási keretek között Oroszország részt vehessen az EU integrációs folyamataiban, a nemzetközi együttműködés új, fejlettebb formáival megismerkedhessen, elkerülhetővé válna diszkriminálódása és elszigetelődése. Ez egyúttal hozzájárulna a reformfolyamatok felgyorsulásához is. Az EU számára ugyanakkor mindez azzal az előnnyel járna, hogy könnyebben hozzájutna az orosz áru-, beruházási és munkaerőpiachoz, anélkül, hogy meg kellene oldania az orosz csatlakozás bonyolult problémáit.”*²

Annál is inkább az imént említett együttműködés lenne a legmegfelelőbb Oroszország és az EU számára, mivel közép- és hosszútávon az európai kontinensen az alábbi hármas elrendeződés kialakulása várható:

- az EU magja („szűk” európai föderáció),
- az Európai Unió (mintegy 20-30 állam),

¹ FÁYNE [2002].

² LUDVIG [1997].

- a „Nagy Európa” (azon EU-n kívüli országokat foglalja magában, többek között Oroszországot is, amelyek egyfajta társulás formájában együttműködnek az Unióval).¹

A fentiekől eltérő módon is alakulhat az EU és Oroszország együttműködési kapcsolata, amelyet a közelmúlt eseményei (amerikai terrortámadás, moszkvai tűzdráma, iraki háború) is befolyásolhatnak. Mindezek figyelembe vételével, oroszországi forrásokra támaszkodva az EU és az OF között az alábbi három lehetséges forgatókönyv valamelyikének kialakulását lehet feltételezni:

1. *Konfrontáció*: ez a helyzet akkor következhetne be, ha szélsőséges erők kerülnének hatalomra Oroszországban, mint például ZSIRINOVSZKIJ és szövetségesei. Egy ilyen jellegű kapcsolat katasztrofális lenne mindkét fél számára, kialakulásától azonban a jelenlegi helyzet ismeretében nem kell tartani. (A három gazdasági nagyhatalom [USA, EU, Japán] közül Oroszország leginkább az Unióval érdekelt a kapcsolatok elmélyítésében és a társult partnerségi viszony kialakításában.)
2. *Partnerségi viszony*: e megoldás lehetőségéről a korábbiakban már szó esett, ugyanis optimális modell a két fél tartós együttműködésére. Magas fokú érdekegyeztetést, összehangolt együttes intézkedéseket jelent és kölcsönös bizalmat feltételez egymás iránt. A felek tulajdonképpen ilyen együttműködési kapcsolatrendszer kialakítására törekednek, azonban a fentiekből is kitűnik, hogy ennek megvalósítása még gyerekcipőben jár. Az ez irányú első orosz lépések PUTYIN elnök és kormánya nevéhez fűződnek. 2000 májusában az orosz-EU csúcson ugyanis sor került a két fél korábbi együttműködése során érintett valamennyi terület problémáinak felülvizsgálatára. Ennek kapcsán Moszkva azt nyilatkozta, hogy nagyot léptek előre a fejlődés útján és a jövőben az együttműködés elmélyítése és kiszélesítése tekintetében hatalmas potenciális lehetőségek állnak a felek rendelkezésére. Valamivel később, 2000 júliusában az Orosz Föderáció külpolitikai doktrínájában kifejezésre juttatta szándékát az európai fejlődési irányvonal további erősítését illetően. PUTYIN elnök e feladatot az orosz diplomácia előtt mint prioritást élvező célkitűzés jelölte meg, és ezt az álláspontját azóta többször megerősítette Oroszország első embere. (Korábban már szó esett arról, hogy 2002 novemberében az EU működő piacgazdaságnak ismerte el Oroszországot, és ez az Unió döntés ugyancsak a két fél közötti partnerségi viszony kialakítását szolgálja).
3. *„Hideg béke”*: (vagy pragmatikus együttműködés): ez a kapcsolat leginkább az előző verzióhoz (partnerségi viszony) hasonlítható, minőségében azonban különbözik tőle. Lazább, hűvösebb együttműködést feltételez, kevésbé egyeztetett lépésekkel. Ilyen helyzet alakulhat ki BUSH és PUTYIN viszonyának megromlása következtében, illetve abban az esetben, ha az Orosz Föderáció nem lesz képes megfelelően stabil, kölcsönös kompromisszumokon alapuló, kiegyensúlyozott kapcsolatok kialakítására az Észak-atlanti Szövetséggel. A közelmúltban fokozatosan javuló orosz-USA viszony ismeretében ez a veszély egyelőre nem fenyeget, bár az iraki háború kedvezőtlenül alakíthatja a további politikai eseményeket.

¹ (Jensen [2001]).

Moszkva alapvetően elégedett az orosz-EU viszony alakulásával, az együttműködés fejlődési ütemével és minőségével. A közelmúlt eseményei azonban az orosz külpolitika számára stratégiai prioritást élvező Európai Unió kapcsolatok további alakulását kedvezőtlenül befolyásolhatják. PUTYIN elnök a 2002. november 11-kei koppenhágai EU-orosz csúcstalálkozó lemondásával fenyegetőzött, a dán fővárosban október 28-29-ére tervezett Csecsenfölddel foglalkozó szeminárium miatt. Moszkva ez ügyben több felszólítást intézett az EU soros elnökét is adó Dániához, amely véleménye szerint szolidaritást tanúsított a csecsenekkel, és megpróbálta rávenni az orosz-csecsen kérdéskörrel foglalkozó rendezvénysorozat betiltására. Az orosz politikai vezetés a „csecsenkongresszus” kapcsán először úgy nyilatkozott, hogy a rendezvény létrejötte esetén az orosz-dán viszony elhűgültétől kell tartani, majd a későbbiekben fenyegető fenntartásait az egész Európai Unióra kiterjesztette. A dán politikai vezetés tehetetlen volt a moszkvai követelések tekintetében, mivel az alkotmányban foglaltak szerint nem állt rendelkezésére semmilyen jogi eszköz a rendezvény betiltására. A vitát kirobbantó és az orosz fél tiltakozása ellenére is megtartott kétnapos tanácskozáson mintegy száz orosz, csecsen, európai és amerikai szakértő tekintette át az orosz-csecsen háború békés lezárásának lehetőségeit. A 2002. november 11-re kitűzött orosz-EU csúcstalálkozót, amelyre végül is az orosz államfő a meghívás elfogadása mellett döntött, ANDERS FOGH RASMUSSEN, az Unió soros elnöki tisztét betöltő dán miniszterelnök jelentése értelmében Koppenhágából Brüsszelbe helyezték át.

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy Oroszország beépülése/beépítése Európába, valamint az EU XXI. századi „több emeletes” struktúrájába – igazi herkulési munka, melynek sikerességéhez céltudatos, perspektivikus gondolkodás, teherbírás és kitartás, valamint a meglévő társadalmi, civilizációs, kulturális és ideológiai különbségek csökkentése, esetleg megszüntetése szükségeltetik. A fokozott együttműködés során mindenekelőtt sok gyakorlati munkára lesz szükség: rendszeres és bizalmi alapon történő politikai párbeszéd kialakítása, illetve Csecsenföld problémájának megoldása, ami sokkal nagyobb gondot okoz az EU-orosz kapcsolatban, mint az orosz-amerikai relációban. Annál is inkább igaz ez az állítás, mivel bebizonyosodott, hogy BUSH és PUTYIN az utóbbi időben egyre több gesztust tesz egymásnak, gondolkodásuk és felfogásuk a közös érdekektől vezérelve fokozatosan közelít. PUTYIN értékes támogatást nyújtott Bushnak, beleértve az USA katonai szerepvállalásának elfogadását Oroszország – közép-ázsiai periferiáján. BUSH elérte, hogy az USA nagyobb türelmet tanúsítson az OF csecsenföldi brutális fellépéseivel kapcsolatban, Moszkva iszlám terrorizmus ellenes küzdelmének részeként kezelve azt, továbbá több türelmet a Grúziához hasonló beavatkozások iránt, valamint együttérzést az orosz gazdasági elképzelések sikerével. A 2002-ben történt moszkvai túsdráma is azt támasztja alá, hogy az Amerikai Egyesült Államok Oroszország mellett foglal állást, és egyértelműen a csecseneket hibáztatja a 2002. október 23-án kialakult helyzet miatt. Így a világban egyöntetűen elítélésre talált túszejtés után az orosz elnök még inkább felhatalmazva érezheti magát, hogy az eddiginél is keményebben lépjen fel Csecsenföldön. Ugyanakkor az al-Kaidával is kapcsolatba hozott moszkvai túszejtő akció után PUTYIN elnöknek nehéz fenntartásaival élni BUSH iraki terveivel kapcsolatban. Egyértelművé vált, hogy az utóbbi időben az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország ellen elkövetett egyre súlyosabb terrortámadások után közös érdek

Moszkva és Washington együttműködése az iszlám köntösben jelentkező nemzetközi terrorizmussal szemben. Ugyanakkor Európa nem ért egyet a katonai hadműveleteket erőltető amerikai és orosz politikával. A közelmúltban véget ért, de a világot napjainkban is sokkoló iraki háború tovább fokozza a nemzetközi feszültségeket és megosztottságot, melynek során, a fentiekkel ellentétben, Oroszország álláspontja inkább Európához közelít, fokozatosan távolodva az Egyesült Államokétól. Egy ilyen összetett, bonyolult nemzetközi politikai helyzetben, mely sok tekintetben Európán belül is megosztottságot eredményez (lásd iraki háború), nehéz lenne bármit állítani az EU-orosz kapcsolatok további fejlődésének alakulásáról.

Az mindenesetre nyilvánvalóvá vált, hogy PUTYIN elnök kezdi felismerni az egységes Európában rejlő lehetőségeket, ezért külpolitikájában mindenekelőtt erre a kontinensre összpontosít. Az Európai Unió 2004 májusában esedékes keleti bővítése próbára teheti az EU-OF kapcsolatok szilárdságát, tanúbizonyságot adva arról, hogy PUTYIN elnök mennyire gondolja komolyan az európai orientációt. Valószínűleg arra is fény derül, hogy Oroszország képes lesz-e alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, illetve élni a Közös Piac szomszédsága és várhatóan a 25 tagú, egységes belső szabályozású Európai Unió nyújtotta lehetőségekkel.

IRODALOM

- BORKO, J. A., ZSURKIN, V. V., MASZLENNYIKOV, A. A.: Zakljucsenyije in: Jevropa vcsera, szevodnya, zavtra Moszkva, Ekonomika, 2002. p. 813-820.
- BORKO, J. A.: Otnosenyija Rossziji sz Jevropejszkim szojuzom: tyekuscijje problemi i dalnyejsije gorizonti in: Jevropejszkij szojuz na poroge XXI veka Moszkva, URSZSZ, 2001. p. 364-396.
- Az Európai Unió Közös Stratégiája Oroszországgal EU csúcst. (dokumentum, Köln, 1999.)
- Eurostat, Comext forrás: www.europa.eu.int
- Eurostat, NewCronos forrás: www.europa.eu.int
- FÁYNYÉ PÉTER EMESE: Az EU külső kapcsolatai in: Balázs-Barnes-Fáyné Az Európai Unió Sopron, 2002. 66 p.
- JENSEN, J. J.: Az Európai Unió és Oroszország kapcsolatai (Témák, pillérek, szin-tek) Dánia/ECPR joint session, Grenoble, 2001.
- Kalinyingrad i Jevropejszkij Szojuz - fakti i cifri Otgyel presszi i informaciji Predsztavityelsztva Jevropejszkoj Komissziji v Rossziji <http://www.eur.ru>
- KÖVÉR KORNÉLIA: Oroszország és az Európai Unió kapcsolatai szakdolgozat, KKF Budapest, 1997. 82 p.
- LUDVIG ZSUZSA: Az EU keleti kibővülésének forгатókönyvei Oroszország érdekei alapján Műhelytanulmányok, 20. Munkacsoport, EU Dok. Közp. Az Integrációs Stratégiai Munkacsoport Kiadványa 28. Budapest, 1997. 69 p.
- MAJOROS PÁL: Szovjetunió, avagy a birodalom szétesése in: Világ gazdaság és nemzetközi kereskedelem Szerk. Fáyné Dr. Péter Emese, KKF Budapest, 1993. p. 174.

VICZAI PÉTER: Az orosz-magyar kereskedelmi kapcsolatok főbb jellemzői a rendszerváltás óta kialakult változások tükrében szakdolgozat, BGF KKKF Budapest, 2001. 81 p.

TÓTH ANDREA*

A VILLAMOSENERGIA-SZEKTOR HELYZETE MAGYARORSZÁGON – AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN

Az első közcélú villamos erőművet 1884-ben, Temesváron állították üzembe, ezt követően indult meg az áramszolgáltatás más városokban is. 1960-ban befejeződött az ország villamosítása, azaz minden települést bekötöttek az országos hálózatba, majd fokozatosan, csaknem minden háztartásban is felhasználhatóvá vált a villamos energia. A KGST megszűnése után, az európai integrációs törekvésekkel is összhangban szükségessé vált a nyugat-európai villamosenergia-rendszerhez (UCTE) történő csatlakozás. A csatlakozás a magyar, a lengyel, a cseh és a szlovák villamos társaságokkal közösen valósult meg CENTREL néven, 1992 végén. Ennek számos hatása volt e négy közép-európai ország villamosenergia-kereskedelmére. Aktuális kérdésnek számít ma az új villamosenergia-törvény (VET) hatályba lépése, és a villamosenergia-szektor piacnyitása. A jövőre nézve felmerül még egy fontos kérdés: Hogyan lehetne kiváltani a villamosenergia-termelést megújuló energiaforrásokkal?

A cikk bemutatja a magyar villamosenergia-szektor helyzetét kialakulásától napjainkig, – érintve a Visegrádi Négyek (Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) villamosenergia-kereskedelmének elemzését a piacgazdasági átmenet után, továbbá az energiaszektor piacnyitását és következményeit, illetve újabb lehetőségeket tár fel (megújuló energiaforrások) a villamos energia előállítására vonatkozóan.

* A BGF Külkereskedelmi Főiskolai Karán 2003-ban végzett hallgató. Tanulmánya a 2003. évi OTDK-n helyezést elért pályamunka rövidített változata.

Napjainkban az elsődleges energiahordozók egyre nagyobb hányadát másodlagos energiahordozók váltják fel. Ezek közül kiemelkedő fontosságú a villamos energia. Előnyös tulajdonságai a következő tényeken alapulnak: Villamos energiát gyengébb minőségű, más célokra kevésbé alkalmas primer energiahordozókból (pl. lignitből) is gazdaságosan elő lehet állítani. A villamosenergia-termelés lehetőséget kínál a primer energiahordozók felhasználásának racionalizálására vagy cseréjére (pl. szénét kőolajjal, kőolajat földgázzal, fosszilis energiahordozókat nukleáris fűtőanyagokkal lehet kiváltani, vagy időszakosan cserélni.)

A villamos energia vezetékessé szállítása olcsó, üzembiztos. Energiaszegény, de jó adottságú területek potenciális fejlesztési lehetőségeinek kihasználását, a nemzetközi és a határon belüli munkamegosztást egyaránt elősegíti. A termelés és a fogyasztás szférájában egyaránt könnyen kezelhető, takarékosan hasznosítható energiaforrás. Mindezen előnyök miatt a villamosenergia-ipar világviszonylatban is rendkívül dinamikusan fejlődő szektora a nemzetgazdaságoknak.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS¹

A hazai villamosenergia-ipar a 19. század végén alakult ki. Az első közcélú villamos erőművet 1884-ben, Temesváron állították üzembe, ezt követően indult meg az áramszolgáltatás más városokban is. Az ország mai területén 1888-ban Mátészalkán vette kezdetét a közcélú áramszolgáltatás. Ekkor az erőművek még egymástól elszigetelten működtek, és az ellátott kisebb-nagyobb térségek sem voltak összekapcsolva egészen 1946-ig.

A II. világháború végéig az ország településeinek mintegy 40%-a lett bekapcsolva az áramszolgáltatásba. Az 1950-es évek elejére megteremtődtek az egységes hazai villamosenergia-rendszer kialakításának feltételei. 1960-ban befejeződött az ország villamosítása (minden települést bekötötték az országos hálózatba), majd fokozatosan csaknem minden lakásban is felhasználhatóvá vált a villamos energia.

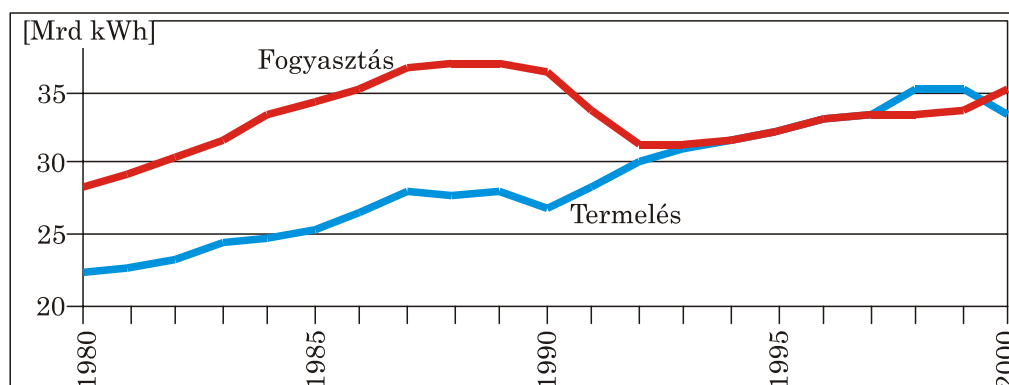
Az elosztóhálózat teljes hossza meghaladta a 140 ezer km-t (ebből az alap- és főelosztó hálózat hossza – 60-750 kV-os feszültségtartományban – 8560 km). A teljes vezetékrendszer 2/3 része 1955 után épült ki, ezen belül 1970-ben helyezték üzembe az első 400 kV-os, 1978-ban pedig a 750 kV-os vezetékszakaszt. Napjainkban az alaprendszer 400 kV feszültségen működik, de a világon az elsők között építettek 750 kV feszültségű távvezetékét Magyarországon.

A PIAC

A villamos energia termeléséről, szállításáról és szolgáltatásáról szóló 1994. évi XLVIII. törvény alapján háromszintű rendszerbe szerveződik a hazai piac. A három csoportot a villamos energiát termelő erőművek (Bakonyi, Budapesti, Dunamenti, Mátrai, Paksi, Pécsi, Tiszai, Vértesi), az országos alaphálózat működtetésért felelős szállító, nagykereskedő (MVM Rt.) és a fogyasztók kiszolgálásáért felelős szolgáltatók (ELMŰ, DÉDÁSZ, DÉMÁSZ, EDÁSZ, EMÁSZ, TITÁSZ) alkotják.

¹ Perczel György: Magyarország természeti és gazdaságföldrajza. 1996, Budapest, ELTE Kiadó, 3.3.2. fejezet, 321-328. old.

A villamosenergia-fogyasztás Magyarországon évtizedek óta meghaladja a hazai termelést, ezért importra szorulunk (1. ábra). A hazai villamosenergia-fogyasztásban 1940-ben megjelent import az 1950-es évek elejétől tartóssá vált és gyors ütemben növekedett. A csúcspontját 1988-ban 13,6 TWh-val érte el, utána némileg kisebb értéken stabilizálódott (1990-ben, pl. 13,3 TWh), majd attól kezdve drasztikusan csökkent.

1. ábra
A hazai villamosenergia-termelés és -fogyasztás¹

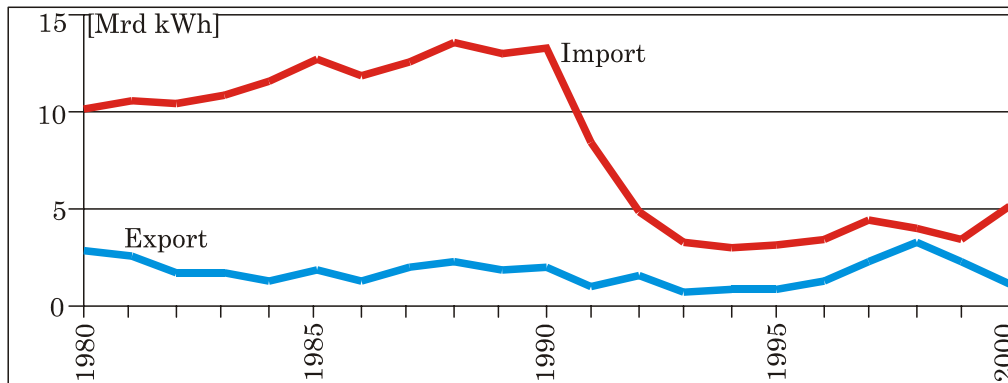
Ugyanakkor a hazai termelés elérte eddigi csúcspontját (33 TWh), a nettófogyasztás pedig 29 TWh-ra csökkent. Az előbb említett információk alapján felrajzolható egy fontos tendencia; a villamosenergia-fogyasztás növekedése az összes energiafogyasztáson belül a legdinamikusabb. A villamosenergia-fogyasztáson belül az ipari fogyasztás a legnagyobb, főleg a kohászatban, a vegyiparban, a gép- iparban és a bányászatban. Mindezek mellett a lakossági és kommunális célú felhasználás is folyamatosan növekedik.

A vizsgált 20 évet átfogó adatok alapján (1980-2000 között) az évi átlagos termelés 28,07 Mrd kWóra, míg az évi átlagos fogyasztás 33,205 Mrd kWóra volt. Meg kell jegyeznünk, hogy a termelés nagyobb ütemben növekszik, mint a fogyasztás.

A KGST-kapcsolatok felbomlását követően megváltozott a hazai villamosenergia-kereskedelem korábbi tendenciája (2. ábra). 1980 és 1990 között, azaz még a rendszerváltás előtt a villamos energia importban folytonos növekedés volt megfigyelhető. (Az import évenként átlagosan 0,3492 Mrd kilowattórával növekedett.) Az export esetében 1980 és 1990 között az exportált villamos energia mennyiség évente átlagosan 1,7951 Mrd kWóra volt.

1990 és 1993 között, közvetlenül a rendszerváltás után az esetenként 25-28%-ot is elérő villamosenergia-importfüggőség jelentősen csökkent. Ezt bizonyítja a négyéves időszakot külön kiemelő és leíró lineáris trendfüggvény, amelynek alapján elmondható, hogy 1990 és 1993 között az import évenként átlagosan 3,3736 Mrd kWórával csökkent. (E néhány év alatt az átlagos villamos energia importált mennyisége 7,4545 Mrd kWóra volt.)

¹ A felhasznált adatok forrása: www.eia.doe.gov.

2. ábra

A hazai villamosenergia-kereskedelem¹

A KGST megszűnése után, az európai integrációs törekvésekkel is összhangban szükségessé vált a nyugat-európai villamosenergia-rendszerhez (UCTE) történő csatlakozás, ami nem csupán az ellátás biztonságát növelő tényező, hanem egyúttal az EU-nak a villamosenergia-kereskedelem liberalizációjára irányuló követelménye is.

A csatlakozás a magyar, a lengyel, a cseh és a szlovák villamos társaságokkal közösen valósult meg. Ennek érdekében 1992 végén e négy ország – CENTREL néven – villamos energia rendszeregyesülést hajtott végre, melynek fő célja a villamosenergia-rendszerek együttes UCTE csatlakozásának előkészítése volt.

(A végleges csatlakozás kritériuma a szekunder tartalékok megteremtése volt. 120 MW-os tartalék létesült Litéren és Sajószögeden; 160 MW-os tartalék Lőrinciben.) Több éves műszaki és diplomáciai előkészítés után 1995 őszén megvalósult a fizikai összeköttetés az UCTE és a CENTREL között.

A CENTREL – azaz a közép-európai áramszolgáltató rendszer – 1992-es létrejöttének számos hatása volt a visegrádi országok villamosenergia-kereskedelmére. A CENTREL-t létrehozó négy ország – Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia – villamosenergia-termelését az 1. táblázat mutatja. Az 1. táblázatból kitűnik, hogy Lengyelország termeli a szóban forgó országok között a legtöbb villamos energiát. Hasonlóak az arányok a fogyasztás tekintetében is.

A négy ország együttes vizsgálatakor a következők állapíthatók meg. A rendszerváltozás előtti évhez képest mind a termelés, mind pedig a fogyasztás esetében e négy ország átlaga 20 Mrd kWórával növekedett. 1993-tól kezdve az évi átlagos villamosenergia-termelés 62,561 Mrd kWóra, s az átlagos évi növekedés 0,46 Mrd kWóra volt.

¹ A felhasznált adatok forrása: www.eia.doe.gov.

1. táblázat
Termelés (T) és fogyasztás (F) (Mrd kWh) 1993-2000¹

Év		Csehország	Magyarorsz.	Lengyelorsz.	Szlovákia	Átlag
1993	T	55,602	31,086	126,361	23,489	59,135
	F	49,606	31,404	115,105	23,861	54,994
1994	T	55,474	31,653	127,751	23,648	59,631
	F	51,236	31,537	116,208	24,282	55,816
1995	T	57,564	32,124	131,201	25,106	61,499
	F	53,970	32,280	119,260	24,784	57,573
1996	T	60,306	33,138	135,160	24,674	63,319
	F	56,082	33,008	122,574	26,469	59,533
1997	T	61,276	33,425	134,982	23,592	63,319
	F	55,799	33,234	123,351	26,023	59,602
1998	T	61,516	35,204	133,003	24,017	63,435
	F	54,766	33,480	120,219	25,736	58,550
1999	T	61,315	35,188	132,186	26,209	63,724
	F	53,743	33,788	117,998	24,559	57,522
2000	T	69,589	33,436	135,161	27,530	66,429
	F	54,701	35,095	119,327	25,203	58,582

A fogyasztás átlagosan kis ütemben ugyan, de szintén növekedik, mégpedig 0,218 Mrd kWórával évenként, az átlagos fogyasztás pedig 57,7715 Mrd kWóra.

A villamosenergia-export tekintetében már más arányokat tapasztalunk, mint a termelés-fogyasztás esetében (2. táblázat).

Lengyelország export szempontjából csak a második helyre szorul, ugyanis ebben az esetben Csehország áll az első helyen. Érdekes továbbá, hogy az átlagokat tekintve Magyarország exportálja a legkevesebb villamos energiát.

Az import esetében Csehország megtartja vezető szerepét, azonban második helyen Magyarország követi.

E négy közép-európai ország villamosenergia-kereskedelme a vizsgált időszak alatt kiegyenlítettnek mondható. Az export évente átlagosan 5,616, az import 5,206 milliárd kWóra volt 1993 és 2000 között. A piacgazdasági átmenet következtében a visegrádiak – illetve más, volt KGST-ország is – a nyugat felé fordultak és egymással kezdtek el kereskedni. A KGST-piacok felbomlását követően tehát e négy országnak elengedhetetlen lépést jelentett a nyugat-európai

¹ A táblázatok adatainak forrása: www.eia.doe.gov.

villamosenergia-rendszerhez (UCTE) való csatlakozást és ezen okból kifolyólag a közép-európai villamosenergia-rendszer (CENTREL) létrehozása.

2. táblázat
Export (E) és import (I) (Mrd kWh) 1993-2000

Év	Csehország	Magyarorsz.	Lengyelorsz.	Szlovákia	Átlag	
1993	E	8,056	0,756	8,011	2,280	4,776
	I	5,952	3,250	5,600	4,297	4,775
1994	E	5,800	0,900	7,200	2,050	3,988
	I	5,445	3,000	4,600	4,340	4,346
1995	E	6,304	0,805	7,157	2,065	4,083
	I	6,740	3,210	4,400	3,500	4,463
1996	E	8,814	1,280	7,925	0,698	4,679
	I	8,811	3,470	4,800	4,220	5,325
1997	E	10,201	2,261	7,542	2,743	5,687
	I	9,013	4,410	5,360	6,825	6,402
1998	E	10,844	3,302	8,082	2,200	6,107
	I	8,400	4,042	4,608	5,600	5,663
1999	E	12,260	2,340	8,426	4,915	6,985
	I	8,980	3,403	3,491	5,100	5,244
2000	E	18,742	1,200	9,663	4,900	8,626
	I	8,725	5,200	3,290	4,500	5,429

Magyarország és Lengyelország esetében 1989-ben, Csehszlovákia esetében 1992-ben bekövetkező rendszerváltásnak mind a négy országban kimutatható hatása volt a villamos energia tekintetében is; ezen országokban a termelés-fogyasztás, illetve az export-import adatokban határozott növekedés tapasztalható.

A JELEN – AZ ENERGIA-SZEKTOR PIACNYITÁSA, LIBERALIZÁCIÓ¹

Az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészítése és a versenypiac kialakítása érdekében a kormány 1999-ben elfogadta „A magyar energiapolitika alapjai, az energetika üzleti modellje” című kormányhatározatot, és megkezdődött az új villamosenergia-törvény tervezetének előkészítése, amely széles körű szakmai, társadalmi és érdek-képviselési egyeztetés, majd a kormány jóváhagyása után 2000 őszén került az országgyűlés elé. A legfontosabb tudnivalók az EU energiapolitikájáról:

Az energia felhasználásának mennyiségi és minőségi változását előre jelezni, a kitermelhető energiahordozók felhasználókhöz történő eljuttatási módját megtervezni a hosszú távon fenntartható fejlődés szempontjából nélkülözhetetlen. Ugyanakkor generációknak gondolnia kell arra is, hogy a majdan szükséges energia biztonsággal és környezetbarát módon álljon rendelkezésre utódaink számára. E mellett a rövidebb és hosszabb távú szempontok érvényesülése érdekében tudni kell azt is, hogy a piaci tényezőkön kívül milyen energiapolitikai megfontolások befolyásolják még az energiakereskedelmet – az alábbiakban ez utóbbiak közül ezúttal, csak a legfontosabbakat említjük meg.

A mindenkori – az energia felhasználó szándékától leggyakrabban függetlenül alakuló – regionális vagy világpolitikai helyzet, különösképpen azokban az esetekben, amikor a fogyasztó számára megnyíló vásárlási lehetőségek a gazdasági és a politikai érdekszférákon kívüli régiókra is kiterjednek.

A környezet védelme ugyancsak befolyásolja az energia felhasználását. Nemzetközi, országos és helyi civil szervezetek az egészség védelme érdekében ma már egyaránt előírják a levegő, a vizek, a talaj szennyezésének minimalizálását, a sugárzó anyagok veszélyeztető hatásának kiküszöbölését. Az említett két példa kellőképpen bizonyítja, hogy az energiakérdés bonyolultabb, mintsem az a piaci versenyszabályokból levezethető volna. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a klaszikus piaci elvek ne érvényesülnének.

Azokat olyan keretek között kell működtetni, hogy az egyéb – elsősorban az ellátásbiztonságot és az egészségvédelmet szolgáló – követelmények is teljesüljenek. Belátható, hogy az EU-ba törekvő Magyarországnak rálátással kell rendelkeznie a legfontosabb energiahordozókkal kapcsolatban a fentiekkel összefüggésben tapasztalható – világméretben meghatározó – folyamatokra, és ismernie kell az európai energiapolitika fő vonalait is.

Az Európai Unió a villamos energia- és a földgázpiacra vonatkozó irányelveket – és valamennyi, az energetika területén készült jogszabályt – az EU energiapolitikája figyelembevételével alkotta meg. Ez az energiapolitika a bevezetőben említett gondolatok érvényesítésére tekintettel van, és igyekszik azokat összhangba hozni a piaci szemlélete.

Az Európai Unió úgy becsüli, hogy 1995 és 2020 között évente átlagosan 1,5%-kal növekedő villamosenergia-felhasználással alapozza meg évi 2,0%-kal bővülő GDP előállítását. Leggyorsabban (4-5%/év) nő majd a közlekedés és a szállítás igénye. Az iparban 1-2%-os, a lakosságnál és a tercier szektorban 1% körüli villamosenergia-felhasználásnövekedési ütem várható.

¹ A fejezet megírásához felhasznált forrás: www.gm.hu.

A villamosenergia-felhasználás 2020-ra várhatóan 3,2 ezermilliárd kWh lesz, az egy főre jutó fajlagos pedig 8000 kWh/fő fölé emelkedik. A szükségletnövekedés kielégítése érdekében az EU 450 GW erőművi kapacitást létesít. Különösen jelentős lesz a szén és olajerőművek leállítása. Ezzel szemben dinamikus ütemben épülnek majd a földgázbázisú erőműve, főként a kombinált ciklusú egységek. Így a földgáz felhasználása ezen a területen 2020-ig akár meg is ötszöröződhet.

A jó hatásfokú, kombinált ciklusú erőművek részaránya a termikus erőműveken belül a 30%-ot is elérheti, ezzel összefüggésben a villamosenergia-termelés hatásfoka a jelenlegi átlagos 36%-ról 45%-ra nőhet. A nukleáris energia termelésének az évi átlagban 0,5%-os növekedése lesz a legalacsonyabb. Ez az átlag úgy alakul ki, hogy folyamatban levő beruházások a közeljövőben ugyan még lépnek, 2005 után azonban egyre több régi atomerőmű bezár, és csökken a nukleáris energiatermelés.

FŐ CÉLKITŰZÉSEK

Az általános célokön kívül azonban az energiapolitikában olyan alapvető célokat is kitűztek, amelyek összeegyeztetik a versenyképességet, az ellátás biztonságát és a környezet védelmét. E három pillér köré csoportosítható feladatok a következők:

- Biztonságos és hatékony energiaellátás
- Az energia termelésével, szállításával és felhasználásával kapcsolatos környezetvédelem figyelembevételét biztosító beruházási költségeknek az energia árában való megjelenítése
- Jó együttműködés az EU-tagországok közt és a szomszédos országokkal
- Áttekinthető törvényalkotás. A liberalizált kereskedelem bevezetése érdekében a vezetékhez történő szabad hozzáférés elősegítése, és általában a szabályozás legkevesebb megkötéssel történő megvalósítása
- A belső piac kialakítása érdekében a szabványosítás, az információrendszer és az adózás egységesítése, a belső piac ellenőrizhetővé és átláthatóvá tétele
- Beruházási kedv ösztönzése, a hálózatfejlesztések és egyéb energetikai beruházások egyre nagyobb arányban magánforrásokból való biztosítása.

A fenti célok elérésére törekedve az Európai Uniónak nem szabad megfeledkeznie arról, hogy energetikai függősége nőni fog, és az integráció egyre nagyobb szolidaritást igényel a tagállamok energetikai döntéseiben. Tekintettel kell lennie, továbbá arra is, hogy az energetikát változások és válságok jellemzik, amelyek rugalmasságot és alkalmazkodó készséget követelnek mag az energiapolitikai döntéshozatalban és a döntések valóra váltásában egyaránt.

Az európai integrációt az egyes energetikai termékek tekintetében eltérő, tehát nem minden tagország esetében azonos kiinduló helyzetből kell megvalósítani. Az Európa Parlament az egységes villamosenergia-piacot szabályozó irányelvet 1996-ban 96/92/EC számon fogadta el. Az irányelvek a fokozatos piacnyitást a feljogosított fogyasztók részesedését az összes kereskedelemről. A villamos energia számára 1999 februárjától 25% (majd 2001-től 28%, és 2003-tól 32%) arányban teszik kötelezővé. A villamosenergia-iparban a már végrehajtott piacnyitás meghaladta a kötelező szintet.

TEENDŐK AZ EU ENERGIAPOLITIKÁJÁNAK MEGVALÓSÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

A tárgyalt fő célok eléréséhez számos tenni való van a piaci integráció kialakítása, a külső függőség kezelése, a technológiai fejlesztés és általában a fenntartható fejlődés érdekében.

A „belső energiapiac” kiépítése keretében az első célkitűzés a vezetékes energiafajták (földgáz, villamos energia) piacának liberalizálása. Ennek egyaránt vannak feltételei és kötelezettségei. Feltétel például, hogy a liberalizáció alkalmazása a fogyasztók számára előnyt nyújtson. A kötelezettségek közé tartozik, hogy a szolgáltató az energiát megfelelő minőségben biztosítsa, továbbá, hogy az ipari és a háztartási berendezések technikai jellemzőit a gyártók a készülékeken tüntessék fel. A gazdasági szereplők bizalmának megnyerése és megtartása érdekében alkalmazni kell az átláthatóság elvét. A földgáz és a villamos energia esetében biztosítani kell a vezetékhez való szabad hozzáférést.

A piacnyitási folyamat célja, alapelvei¹

A piaci verseny meghonosítása a villamosenergia-iparban egy rendkívül összetett folyamat melyben nagyon sok különböző érdekelttségű csoport vesz részt. Azért, hogy részmegoldások helyett a teljes folyamat sikeres legyen, fontos rögzíteni a piacnyitással elért kívánt célokat, az átalakulás során követendő alapelveket.

1. Az energiaárak, és ezzel az infláció féken tartása

Magyarországon az energia költségek lényegesen nagyobb hányadot tesznek ki egy család megélhetési, illetve egy termelő vállalat üzemi költségei között, mint az Európai Unió tagállamaiban, annak ellenére, hogy ezekben az országokban az energia árak abszolút értékben sokkal magasabbak. A villamosenergia-árak hatása a magyarországi inflációra számottevő (kb. 4%-a a fogyasztói kosárnak), csökkentésük, illetve további emelkedésük mérséklése kiemelt nemzetgazdasági cél. Az Európai Unió tagállamaiban 15-30%-os csökkenést eredményezett a villamos energia piacok megnyitása. A hazai adatokkal végzett részletes pénzügyi modellezés ezzel megegyező termelői árcsökkenést prognosztizál hosszabb távon jelentősen nem változó tüzelőanyag árakat feltételezve.

A villamos energia szállítás és elosztás területén működő vállalkozások a verseny körülményei között ugyancsak rá lesznek kényszerülve költségeik erőteljes csökkentésére (ennek lehetőségét jól mutatja a Magyar Energia Hivatal (a továbbiakban: MEH) által jelenleg folyamatban lévő költség felülvizsgálat), így a kívánt inflációmérséklő hatás a piac megnyitásával jobban elérhető.

2. Az energiatermelés állami kockázatának csökkentése

Az utóbbi 55 évben, egészen a mai napig csak olyan energetikai beruházások valósultak meg Magyarországon, melyek üzleti kockázatát – még öt évvel a privatizációt követően is – gyakorlatilag teljes mértékben átvállalta az állam. Erre az EU tagállamaiban és a világ más fejlettebb országaiban (USA, Ausztrália) nincs példa.

¹ www.gm.hu

Ma a környező országokban komoly többletkapacitások állnak rendelkezésre és vannak tőkeerős társaságok, amelyek a megfelelő jogi és gazdasági háttér megteremtése után készek üzleti alapon energetikai beruházásokat létesíteni, ezért nincs értelme ezt az állapotot törvényi szabályozással fenntartani. Már ma is – a versenypiac megnyitása nélkül – látszik, hogy a korábbi túlzott energia igénynövekedésen alapuló garanciavállalások évente 12-13 Mrd Ft (4%-os) többlet kiadást okoznak a fogyasztók számára. A hatályos villamos energia termeléséről, szállításáról és szolgáltatásáról szóló törvény (a továbbiakban: VET) alapján a garanciavállalások további növekedése elkerülhetetlen.

3. A külkereskedelmi korlátozások feloldása

Az igen sikeres feldolgozóipar számos területén tapasztalhatjuk, hogy fejlett technológiák alkalmazásával és a kedvező körülmények kihasználásával Magyarországon elő lehet állítani versenyképes termékeket. Lehet ugyanilyen termék az energia is. Meg kell tehát teremteni annak lehetőségét, hogy befektetők export piaci elképzelésekkel létrehozassanak energiatermelő vállalkozásokat, amihez a jelenlegi merev modellből származó külkereskedelmi, kapacitás-lekötési és hálózat hozzáférési szabályokat rugalmasabbá kell tenni.

Ezek mellett számos egyéb célt is megfogalmazhatunk:

- A piaci szereplőket, és ezeken belül is elsősorban a lakossági és kis-, közepes fogyasztókat fel kell készíteni a piaci körülmények közötti fogyasztásra, „vásárlásra”. Ezért az átalakulási folyamatot fokozatosan kell végrehajtani, a közüzemi ellátás lépésenkénti piaci szolgáltatássá alakításával.
- Az ország hosszú távú gazdasági fejlődéséhez, az energetikai és az energiát jelentős mértékben fogyasztó cégek exportképességéhez, a hazai fogyasztók legkedvezőbb (biztonságú és áru) ellátásához szükséges, hogy részesei lehessünk a formálódó, egységes európai villamosenergia-piacnak. A jelenlegi ágazati működést úgy kell átformálni, hogy az megfeleljen az európai piaci felépítésnek.

A villamosenergia-piac javasolt részletes működési modellje

A versenyhelyzet kialakításához elengedhetetlen, hogy minél nagyobb kínálati oldal alakuljon ki. Ezért a világ minden piacnyitási modelljében a termelői oldalt és bizonyos korlátokkal az importot is teljes egészében felszabadították a piacnyitás kezdetén. Javasoljuk, hogy Magyarországon a hazai erőművek szabályozói oldalról teljes egészében szabaduljanak fel, és minden korlát nélkül versenyez-hessenek szabad kapacitásukkal a felszabadított piacon. Ezzel összhangban a határon történő energia be- és kiszállítás (import/export) is minden szereplő számára felszabadul.

Az 1994 óta működő modellben az erőművek 10-15 éves magánjogi szerződésekkel lekötötték termelésük jó részét az MVM Rt-vel. Az új villamos energia piaci modellre történő áttérés során az egyik legkritikusabb elem a hatályos szerződésállomány kezelése. A kínálati oldal erősítése érdekében motiválni kell a szerződő feleket, a szerződések csökkentésére illetve felbontására.

1. Nagykereskedelmi versenypiac

Más termékekhez hasonlóan a villamos energia szervezett kereskedelme (egyszerűen tőzsde) is a piaci körülmények között lebonyolított termékcsere egyszerűsítésének, hatékonyabbá és átláthatóbbá tételének eszköze.

Egy kialakulóban levő versenypiacon a szervezett piac egyik legfontosabb előnye, hogy nyilvános áraival támpontot ad a kereskedelmi ügyletek árainak meghatározásához. Többek között ezért minden működő villamos energia piac nagykereskedelmét meghatározza a szervezett másnapi (spot) vagy fizikai piac modellben eltöltött helye.

A nagykereskedelmi versenypiac formái:

- Hosszú távú szerződéses piac. Ide értünk mindenféle olyan kétoldalú kereskedelmi szerződést, ami több évtől (versenypiaci körülmények között ez legfeljebb 1-3 év szokott lenni), a néhány hónapos vagy néhány napos energia beszerzéséig terjed. Itt elsősorban a tőzsdén kívüli bilaterális szerződések a meghatározóak.
- Másnapi piac. Ez biztosítja a piac résztvevői számára a villamos energia elsősorban fizikai szállítására történő kereskedelmét. Ez a legfontosabb tőzsdei szekció.
- Napon belüli vagy kiegyensúlyozó piac. Egészen a valós időig tarthat, így módon biztosítja a termelés és a fogyasztási igények valós idejű egyensúlyát. Rendszerirányító végzi a kereskedést, fejlettebb tőzsdék esetén létezhet napon belüli kereskedelmi piac.
- Elszámoló piac. Ennek keretében valós időt követően a többlettel vagy hiánnyal rendelkező piaci résztvevők megfelelő kifizetéseket eszközölnek, vagy hozzájuk pénzeszközök folynak be. Rendszerirányító végzi a kereskedést.
- Származékos (pénzügyi) piacok. Ez a tőzsdei szekció segíti a piaci szereplők kockázatkezelését.

Fentieket összevetve az önkéntes piac kialakítása javasolt, mert:

- stabilabb és alacsonyabb átlagárat eredményez;
- rugalmas, könnyen módosítható, így pl. lehetőség van arra, hogy kezdetben az egyensúlyhiány kezelésére előírt árakat alkalmazzanak;
- jobban összeegyeztethető az európai piacok fejlődési trendjével és elősegíti Magyarország integrációját a nagyobb regionális piacba, ez pedig ahhoz szükséges, hogy nagykereskedelmi piacunk versenyképes legyen;
- jóval alacsonyabbak a rövidtávú államigazgatási erőforrás igényei.

Az átláthatóság növelésére a tőzsde hatékony működésének eléréséig minden versenypiaci kereskedelmi ügylet pénzügyi adatait az átviteli kérelmekkel egy időben kötelezően be kell mutatni a Rendszerirányítónak. Ezek összesített eredményét nyilvánosságra kell hozni a kereskedelmi ügyletek átláthatósága érdekében, figyelembe véve az egyedi adatok védelmét is. Ez a megoldás továbbá kielégíti a 90/377/EGK adatok gyűjtésére és szolgáltatására vonatkozó irányelvet is.

2. A közüzemi piac ellátása

A villamosenergia-piac megnyitása fokozatosan történik, ami azt jelenti, hogy a villamosenergia-modellben továbbra is fontos szerepet kap a jelenlegi rendszerrel lényegében megegyező közüzemi ellátás. A célul kitűzött fokozatos piacnyitás

lehetővé teszi, hogy a fogyasztók egyre nagyobb része kapjon lehetőséget a szabad szolgáltató választásra.

A fogyasztók lehetőséget kapnak, de nem kötelező számukra kilépni a maximált árakat és ellátásbiztonságot jelentő, de hosszú távon drágább közüzemi ellátásból. Ez a lehetőség elsősorban a kis és a lakossági fogyasztók számára fontos.

A közüzemi ellátás továbbra is a jelenlegi rendszerrel lényegében megegyező zárt, monopolisztikus vertikumon keresztül történik. A közüzemi nagykereskedő (MVM Rt. jogilag elválasztott engedélyese) megvásárolja az erőművektől a közüzemi kötelezettség alapján termelt villamos energiát, azt eladja a közüzemi áramszolgáltatóknak, akik kizárólagos joggal és egyben kötelezettséggel rendelkeznek a területükön lévő közüzemi fogyasztók ellátására. A közüzemi villamosenergia-ellátás hatósági árakon történik.

A villamosenergia-piac megnyitásának előrehaladtával meg lehet vizsgálni a monopolisztikus lánc bizonyos mértékű oldását. Erre lehet példa – a kormány döntése alapján – az áramszolgáltatók feljogosítása a területükön lévő minősített fogyasztók ellátására egy jelentős mértékű (50-67%) piacnyitás mellett.

Az egyre kisebb fogyasztók feljogosításával jelentősen növekedni fog a szolgáltatót nem váltó minősített fogyasztók száma. A minősített fogyasztókat továbbra is közüzemi jogállás illeti meg, ezért a szolgáltatók esetleges feljogosítása mellett is garantálni kell ezek ellátásbiztonságát és a hatósági ár betartását. A szolgáltatók feljogosítása esetén is garantálni kell, hogy újabb, a fogyasztókat, illetve az állami vagyont terhelő átállási költségek ne keletkezzenek.

3. Hazai termelőkapacitások megjelenése a versenypiacon

A keresztfinanszírozás kiszűrése érdekében korlátozni kell a közüzemi, illetve a verseny szegmens kapcsolatát. Tekintettel azonban arra, hogy a piac megnyitásával az MVM Rt. a közüzemi igényeknél nagyobb közüzemi portfólióval fog rendelkezni, az átállási költségek csökkentése érdekében az MVM Rt.-nek meg kell kísérelnie értékesíteni a fennmaradó mennyiséget a versenypiacon. Javasoljuk, hogy e közüzemre fel nem használt portfóliót a közüzemi nagykereskedő átlagáron adja át az MVM Rt. versenykereskedőjének. Így a versenykereskedő kezeli a szerződéseket – újratárgyalja, vagy értékesíti a villamos energiáját –, ezzel csökkentve az átállási költségeket. Biztosítani kell, hogy ezt az energiamennyiséget bármely villamosenergia-kereskedő számára diszkrimináció mentesen elérhető módon értékesítse. Ezzel a közüzemi nagykereskedőt tehermentesítjük és kizárjuk annak lehetőségét, hogy a versenykereskedő árak szűrésével is jelentősen ingadoznak. A fogyasztási csúcsok kielégítésére a szállító egyes erőműveket csak alacsony kihasználtsággal évi 3-5000 órára kötött le. A tényleges igénybevételről pedig a tranzakció előtt bizonyos idővel dönt a szállító. A hazai termelők versenypiacon történő megjelenését növelni lehet, az alacsony kihasználtsággal lekötött erőművi kapacitások piacra lépésének engedélyezésével.

A verseny piac kínálati oldalának növelése érdekében javasoljuk, hogy amennyiben a nagykereskedő a tényleges szállítási idő előtt két nappal nem veszi a kapacitást menetrendbe, úgy az erőmű megjelenhessen a másnapi, vagy a napon belüli piacokon. Ha az erőmű energiát tudott így eladni, akkor a szektorok ke-

resztfinanszírozásának elkerülésére az éves termelésével arányosan csökkentenie kell a kapacitásdíját.

Az erőművek érdekeltségének biztosítására javasoljuk a kapacitásdíj csökkentését egy (100%-nál kisebb) motivációs tényező beiktatásával. A csökkentett kapacitásdíj az átállási költségeket csökkenti.

4. Szervezett piac – energiatőzsde

A szervezett villamosenergia-kereskedelem a versenypiac szereplői számára az alábbi előnyöket nyújtja:

- mindenki számára azonos kereskedési szabályok, ez növeli a piac átláthatóságát és csökkenti az információ- és pozíció előnnyel történő visszaélések lehetőségeit;
- megteremti a kereskedési tranzakciók ár-transzparenciáját;
- csökkenti - különösen a rövid távú - tranzakciók költségét;
- garantálja a szerződések teljesítését;
- hitel- és partner kockázatoktól mentes kereskedést biztosít;
- szabványosított kereskedési eljárásokat és termékeket bocsát a piaci szereplők részére.

A szervezett villamosenergia-piac paraméterei és azok lehetséges formái a következők:

- igénybevétel jellege: kötelező vagy önkéntes;
- szekciók: határidős, másnapi, napon belüli (a határidős szekció a pénzügyi, míg a másik kettő a fizikai kereskedés igényeit fedi le; a tőzsde kialakítása mellett még szükséges a villamosenergia-hálózat egyensúlyát biztosító rendszerszolgáltatások kereskedelmének kialakítása, amelyet a rendszerirányító végez);
- termékek: időblokk vagy óránkénti;
- kereskedés módja: aukciós-egyensúlyi áras (pool) vagy folytonos-ajánlati áras (tőzsde).

Az önkéntes energiatőzsdét a majdani tagok szervezik meg. Ezért javasolt, hogy a fenti négy paraméter közül csak az igénybevétel jellegét határozza meg a jogszabály. A többi paraméter kialakítását – a rendszerirányító tevékenységével összhangban – a szervezett kereskedelem funkcióit ellátó társaság hatáskörébe javasoljuk helyezni, amely rugalmasabban reagál a változó piaci igényekre. Az árutőzsdéről és az árutőzsdei ügyeletekről szóló 1994. évi XXXIX. törvény lehetővé teszi a fenti lehetőségek bármelyikének megvalósítását. A villamos energia szervezett piacát vagy de jure tőzsdéként vagy egyszerű részvénytársaságként lehet létrehozni. A Rendszerirányítót ugyanakkor fel kell készíteni bizonyos piacoperátori, kereskedelem-szervezési feladatokra is. Figyelembe véve, hogy a szervezett villamosenergia-piac bizonyos állami kontrollt is igényel, célszerű, ha a pénzügyi kereskedést (határidős szekció) a tőzsdedefelügyelet ellenőrzi, a fizikai kereskedést (másnapi, napon belüli szekció) pedig a MEH, jóváhagyva a kereskedés szabályrendszerét.

5. Kereskedelmi folyamatok összefoglalása

A piacnyitás után minden erőmű szabadon értékesítheti le nem kötött kapacitásait a kereskedőknek, illetve a feljogosított fogyasztóknak. Ezzel párhuzamosan minden kereskedőnek joga van ellátni a feljogosított fogyasztókat hazai termelés-

ből vagy importból. Ha létrejön a szervezett energiapiac (tőzsde), akkor az bármelyik, az előbb felsorolt kereskedelmi kapcsolatba beépülhet.

A közüzemi szektorban a meglévő hosszú távú szerződések alapján a közüzemi nagykereskedő vásárolja meg az energiát az erőművektől, illetve importból, ha pedig nincs elegendő ilyen forrása, akkor a versenyszektorból pótolhatja ezt ki. Amennyiben az MVM Rt-nek a közüzemi szükségletnél nagyobb a közüzemi készlete, akkor a felesleges részt a portfólió átlagárán adja át a versenykereskedőnek, aki bármely kereskedő számára hozzáférhető módon megjelenik ezzel a verseny piacon.

A közüzemi szektor lényegében a jelenlegivel megegyezően fog működni. A közüzemi nagykereskedő ellátja a közüzemi szolgáltatót, akinek ellátási felelősége van a területén lévő közüzemi fogyasztók felé. E tranzakciók hatósági áron történnek.

A tartós állami tulajdonban lévő rendszerirányító (MAVIR) felelős a villamosenergia-rendszer irányításáért és a kereskedelmi elszámolásokért. Fő feladatai közé tartozik a villamosenergia-rendszer forrásoldali (teljesítmény, energia) rendelkezésre állásának, a fogyasztói-forrásoldali teljesítmény egyensúlyának, valamint a szállítói hálózat üzemállapotainak tervezése. Ezen kívül a MAVIR végzi az operatív üzemirányítást, a rendszerszintű kiegészítő szolgáltatások piacának szervezését és működtetését, a villamosenergia-forgalom elszámolását, valamint egyéb rendszerirányítást támogató tevékenységek lebonyolítását.

6. A villamos energia export-import monopóliuma

A jelenlegi szabályozási rendszerben az erőművek kötelesek felajánlani az általuk termelt villamos energiát a szállító részére. Az egyesített villamosenergia-rendszer zavartalan működése érdekében az országos ellátásért felelős MVM Rt. ugyanakkor a belföldi kapacitások mellett import-export monopóliummal is rendelkezik. Az áramszolgáltatók részére ugyan ma is megengedett bizonyos energia-részarányt importból beszerezni fogyasztók ellátására, azonban ezt az importot technikai (feszültség szint) korlátokkal nehezíti a jogszabály.

A 2003. január 1-jei piacnyitás célja, hogy üzleti alapon épüljenek erőművek Magyarországon. 2004-es EU csatlakozás esetén az export-import jogok a csatlakozás időpontjában szabadulnak fel. A csatlakozást követően az energiapiac annál hatékonyabb és annál nagyobb a verseny a magyar fogyasztókért, minél több a piaci résztvevő.

A korlátozott számú hazai erőmű mellett a piaci résztvevők számát az országhatáron túli beszállítók energiapiaci részvételével (import) lehet biztosítani. Az ellátás biztonsága megköveteli, hogy csak megbízható forrásra alapozzuk a villamosenergia-szolgáltatást. Az EU-n kívüli országokból származó villamos energia korlátok nélküli magyarországi megjelenése ellátás-biztonsági kockázattal jár, ezért az ilyen forrásokból származó import részarányának korlátozása szükséges.

A villamosenergia-szektor piacnyitása ellenére a természetes monopóliumok versenye nem vagy csak nagyon magas költségekkel oldható meg (pl. villamos energia szállítása és elosztása, egyéb specifikus műszaki területek), ezért itt továbbra is a monopolpiacok szabályozási elveit kell alkalmazni. E területek szabályozásánál figyelembe kell venni a villamosenergia-szektornak a nemzetgazdasági szempontok szerinti optimumát.

A piac szabad szegmensében Magyarország a szabályozott hozzáféréseket választja. Ennek megfelelően a feljogosított fogyasztók a villamosenergia-termelők versenyeztetése révén elért alacsonyabb árú energiához szabad hálózati hozzáféréssel juthatnak. A hatósági árszabályozás a központilag meghatározott szállítási (átviteli) és elosztási tarifákon keresztül érvényesül.

AZ ÚJ VILLAMOSENERGIA-TÖRVÉNY¹

A villamos energiáról szóló 2001. évi CX. törvényt a parlament 2001. december 18-án fogadta el. A törvény hatályba lépésével az addig egységes piac két, egymással párhuzamosan futó piaccá alakul át. Megmarad a közüzem, de mellette megjelenik a szabadpiac. a piacnyitás mértékéről és idejéről a kormány dönt. A jelenlegi tervek szerint 2003. január 1-től a villamosenergia-piac, 2004. január 1-től pedig a gázpiac nyílik majd meg.

A piac liberalizálása lépcsőzetesen, felülről lefelé kezdődik meg. Elsőként a legnagyobb felhasználók, azaz a 6 GWh/év fogyasztás feletti fogyasztók válhatnak saját döntésük alapján feljogosított fogyasztóvá.² Ezek a cégek együttesen az itthon elfogyasztott áram 25%-át használják fel. A fogyasztók mintegy 25%-át érintheti a változás. Ezek az úgynevezett feljogosított fogyasztók a nagyfelhasználók közül kerülnek majd ki. Minden bizonnyal a több mint egy tucatnyi cég közé tartozik majd a MOL Rt, a TVK Rt, a Dunaferr Rt. és az alumíniumkohók, és a speciális helyzete ellenére valószínűleg az ugyancsak nagyfogyasztó MÁV Rt. is. Helyzete speciális, mivel nem egyetlen helyről vásárolják a villamos energiát, hanem mindig attól a szolgáltatótól, amely mentén a vasútvonalak elhaladnak. A feljogosított fogyasztók az általuk használt áram felét szerezhetik majd be importból, ami az ország összefogyasztásának 12,5 százalékát teszi ki.

A nyugat-európai országok, éppúgy, mint egyes szomszédaink, atomerőművei többletkapacitással rendelkeznek, ezért innen – megfelelő áralku nyomán – esetleg olcsóbban lehet majd beszerezni a villamos energiát, mint belföldről. Felesleges kapacitás itthon mégsem keletkezik néhány esztendőig, mert arra lehet számítani, hogy számos korszerűtlen, szén erőművünket tulajdonosaiknak be kell majd zárniuk, hiszen felújításuk rendkívül költséges lenne.

A piacnyitás egyébként hatással lehet az egyes nagyfogyasztók termékeinek árára is, mivel ha olcsóbban szerzik be a villamos energiát, akkor költségeik csökkennek, amit érvényesíthetnek termékeikben. Arra azonban nem lehet számítani – mint az egyes nyugat-európai országokban előfordult –, hogy a lakossági villamos energia ára csökkenne. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a piacnyitást követően az áram árának évi átlagos növekedése belül marad az infláción.

¹ A fejezet megírásához felhasznált források: www.vd.hu és Az energiapiac megnyitására várva, Üzleti7, 2000. november 27.

² A villamosenergia törvény; I. fejezet, bevezető rendelkezések; értelmező rendelkezések; 3. §; 13. pontja szerint:

Feljogosított fogyasztó: az a fogyasztó, aki (amely) a külön jogszabályban megállapított felhatalmazás szerint, saját döntése alapján villamosenergia-termelői engedélyestől vagy villamosenergia-kereskedelmi engedélyestől nem közüzemi szerződés keretében vásárol villamos energiát, illetve az általa igénybe vett hőenergiával kapcsolatban termelt villamos energiát vásárolja meg.

A JÖVŐ – A MEGÚJULÓ ENERGIAFORRÁSOK HASZNOSÍTÁSA¹

A megújuló energiaforrások közé tartozik a napenergia, a szélenergia, a különböző formában megjelenő biomassza, a geotermikus energia és a vízenergia. Az energiahordozók hasznosításához szükséges technológiák rendelkezésre állnak, de technikai fejlesztésük ma is folyamatos. Jelenleg az összenergiafelhasználáson belül a megújuló energiaforrások részaránya 3,6% körül mozog. Az 1993-ban elfogadott Magyar Energiapolitika szerint az ezredfordulóra 5-6%-ra kell emelni a jelenlegi értéket. Ez összhangban van a klímaváltozási keretegyezménnyel. Az alternatív (megújuló) energiaforrások használata következtében több területen jelentkeznek megtakarítások (3. táblázat).

3. táblázat
A megújuló energiaforrások alkalmazási lehetőségei²

Forrás	Felhasználás	Terület
Napenergia	Fűtés, melegvíz-készítés, szárítás, aszalás, villamosenergia-termelés	Lakosság, mezőgazdaság, egyéb hőtermelés
Geotermikus energia	Fűtés, melegvíz-készítés, villamosenergia-termelés	Mezőgazdaság, lakosság, gyógyturizmus, egyéb hőtermelés
Száraz biomassza	Melegvíz-készítés, gőztermelés, fűtés, szárítás	Mezőgazdaság, lakosság, ipar, egyéb hőtermelés
Folyékony és gáznemű biomassza	Motorhajtás, termikus hasznosítás, villamosenergia-termelés	Közlekedés, mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás

A megújuló energiaforrások felhasználásának gazdaságossága elsősorban a szembeállított energiahordozók aktuális átvételi áratól, elterjeszhetősége viszont a meglévő direkt vagy indirekt támogatási rendszertől függ. Mindenképpen szükség van tehát egy, a környezetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő támogatási rendszer kidolgozására, amelynek segítségével az elterjesztés felgyorsítható. Ennek hiánya és az energiaárak jelenlegi szintje nagyon lassítja a növekedési spirál beindulását.

Villamos energia a napsugárzásból

A fotovillamos energiatermelés azt jelenti, hogy a napfényt napelemek segítségével közvetlenül villamos energiává alakítják át. Ez ma gazdaságilag sok területen életképes, környezetvédelmileg pedig elfogadható lehetősége az áramtermelésnek.

A kereskedelmi forgalomban kapható legtöbb fotovillamos cella szilícium alapú, bár a kutatások során kifejlesztettek egyéb alapanyagból készült napelemeket, amelyek szintén megtalálhatóak a piacon. A napelemek megbízhatóak és

¹ A fejezet megírásához felhasznált forrás: www.energiaklub.hu

²Felhasznált forrás: www.gopher.kfki.hu

környezetbarátok. A fejlesztéseknek köszönhetően az áruk folyamatosan csökken, határfokuk pedig növekszik.

A napelemek piaca négy részre osztható: fogyasztási cikkek, pl.: számológépek, órák energiaellátása, a hálózattól távoli autonóm rendszerek, épületekbe integrált, villamoshálózatba kapcsolt rendszerek; nagy méretű, hálózati villamos energiatermelő rendszerek

Ezek közül a fogyasztási cikkek és az autonóm energiaellátó rendszerek igen fejlettek. 1995-ben, pl. 375 MWh összteljesítményű berendezést helyeztek üzembe világszerte. Ez a szám 2010-re várhatóan eléri a 6300 MWh-t világszerte és 2000 MWh-t Európában. Az autonóm napenergiás rendszerek igen jelentős részesedéssel bírhatnak a fejlődő országok elektromos hálózattól távoli területeinek áramellátásában, így az iskolák, lakások, kórházak, kommunikációs állomások, víztisztító és öntöző berendezések áramellátásában.

Európa fejlett országaiban, az USA-ban és Japánban az épületekbe integrált napenergiás rendszereknek van a legjelentősebb piaca. (Az EU országokban a görög, a német és az angol gyártók a legnagyobb kollektor-exportőrök. 1994-ben egyedül Görögország 60 ezer m² összfelületű napkollektort exportált.) További cél az, hogy olyan rendszereket fejlesszenek ki, amelyek gazdaságilag is életképesek. Az Európai Unióban 2010-re várhatóan 20 millió m², míg a világon összesen 100 millió m² összfelületű kollektor fog energiát szolgáltatni.

Magyarországon nem jellemző a napenergiás rendszerek alkalmazása, - csupán magánhálózatokban találhatunk kisebb beépített napelemeket - mivel területi adottságaink nem túl kedvezőek. A napsütéses órák száma évente mindössze 1900-2150 óra körül mozog.

A szélenergia

A szélenergia az egyik legígéretesebb a megújuló energia technológiák közül. A modern szélturbinák a '80-as évek elején váltak népszerűvé. A kezdeti fejlődés főként az USA területén koncentrálódott, azonban 1988-óta Európa lett a szélenergia ipar leggyorsabban fejlődő piaca.

A szélturbinák a szélből nyernek energiát oly módon, hogy az elhaladó levegő mozgási energiáját a rotor lapátjainak adja át. Így az energia egy forgótengelyen összpontosul, ami sokféle módon hasznosulhat, de a modern turbinák ezt az energiamentyiséget általában villamos energiává alakítják át.

A szélenergia költségei erősen csökkentek az utóbbi években. A szélenergia technológiák nagyon megbízhatóak. Az év minimum 98%-ában üzembiztosan működnek, tervezett élettartalmuk 20 év.

1997-ben Európában összesen 3500 MW, míg a világon közel 6000 MW összteljesítményű szélturbina üzemelt. Európában a szélturbinák piaca évente 1000 MW-tal, míg a világ egyéb részein 400 MW-tal bővül. Ez a növekedési ütem várhatóan tovább erősödik. A tervek szerint 2010-ben Európában 17500, a világon pedig 37700 MW összteljesítményű turbina fog üzemelni. Az európai gyártók meghatározó résztvevői a szélenergia világpiacának. 1995-ben az üzembe állított szélmotorok fele dán, negyede német gyárakból származott, a fennmaradó rész pedig elsősorban dán-indiai vegyes vállalatok termékeként került piacra. Az európai szélturbina gyártók szinte kizárólagosan uralják az európai piacot. Jelentős

szélturbina gyártó az USA is, ugyanakkor a japán gyártók termékei szintén megtalálhatóak a piacon.

A csökkenő költségek ellenére a szélenergia még mindig drágább mint a hagyományos energiahordozókból nyert energia. A szélenergia hasznosítás további terjedésének egyik legnagyobb akadálya az, hogy túl magasak a létesítés költségei. Évekbe telhet, mire megtérül a beépítés költsége.

A gazdasági megfontolások azt mutatják, hogy a szelet elsősorban azokon a vidékeken érdemes kiaknázni, ahol a szélesebbévi átlaga meghaladja a 4-5 m/s értéket. Ez többnyire csak tengerparti helyeken van így, a szárazföld belseje felé haladva a belső súrlódás erősen csökkenti a szél sebességét.

Magyarország adottságai ebből a szempontból kedvezőtlenek. Budapesten az átlagos szélesebbévi 1,8 m/s és még Mosonmagyaróváron, hazánk legszelesebb csücskén sem haladja meg az 5 m/s értéket.

Ennek ellenére létesült szélgep Magyarországon is. 2000-ben hoztak létre egy szélgepet Inotán, a hőerőmű mellett. További szélerőművek felállítását tervezik Kálózon, Polgárdiban, Ágfalván és Fertődön. Jelenleg is számos területen folynak a mérések a szélerősséggel kapcsolatban. Ha a kapott adatok kielégítőnek bizonyulnak, 4 park létesül majd a Dunántúlon és a Kis-Alföldön.

Hő és villamosenergia-termelés biomasszából

A biomassza üzemanyagok négy főbb forrásból származhatnak:

- A fa és cellulóz ipar melléktermékei
- Mezőgazdasági hulladékok, pl.: szalma a gabona iparból
- Mezőgazdasági feldolgozóipar hulladékai
- Energiaültetvények

Ezek az energiahordozók alkalmazhatók erőművi villamos energia termelésre vagy közvetlenül fűtési célra; hasábfá elégetése nyitott vagy zárt tüztérben - háztartási tüzelőként, faapríték, brikettált fa, vagy szalma égetése központi fűtések-nél vagy távhő-ellátó rendszerekben, fahulladékok elégetése a fafeldolgozó ipar energiaszükségleteinek fedezésére.

A hagyományos tüzelési technológiák alkalmazása villamos energiatermelésre drágák és fejlődési lehetőségeik korlátozottak. A modern biomassza elgázosító vagy folyékony üzemanyagot előállító rendszerek azonban nagyon ígéretesek, az összköltséget tekintve pedig olcsóbbak a hagyományos rendszereknél.

A biomassza alapú tüzelőanyagok fosszilis üzemanyagokkal való párhuzamos használata a meglévő tüzelő berendezésekben az egyik legköltségkímélőbb megoldás, azonban ez a lehetőség korlátozott azokon a területeken, ahol szénerőművek üzemelnek.

A biomassza üzemanyagok világszerte szinte mindenhol elérhetőek. A hasábfá például egész Európában elterjedt tüzelőanyag. Azokon a területeken, ahol erdészeti és fafeldolgozó ipar működik, ott a faapríték könnyű hozzáférhetősége miatt domináns üzemanyagfeleség lehet.

Annak ellenére, hogy az EU-ban számos olyan ország van, ahol megvan a lehetőség az erdészeti hulladék üzemanyagként való felhasználására, ilyen típusú rendszerek használata jelenleg csak Svédországban és Finnországban ölt jelentős méreteket.

A mezőgazdasági termékek feldolgozó iparából származó hulladékok nem túl jelentős energiaforrása az EU-nak, azonban jó export lehetőségeket rejt a villamos energia ipari gépgyártás számára. Az energia ültetvények nagyon fontosak az EU hosszú távú energia ellátási stratégiájában, mert ez az egyetlen olyan biomassza üzemanyag féleség, amely számottevően kiterjeszhető annak érdekében, hogy az EU energia ellátási rendszere alternatív energiaforrásra álljon át.

Az utóbbi évtizedben a szigorodó környezetvédelmi előírások miatt jelentős fejlődés történt a biomassza technológiák terén. Mára a biomassza technológiák gazdasági és műszaki kockázat alacsonyabb, mint a többi megújuló energiaféleség hasznosítása esetében.

A világ jelenlegi biomassza alapú villamos energia termelése 127 TWh-ra tehető évente, ami 2010-re várhatóan 291 TWh/év értékre növekedik. Finnország és Svédország az Európai Unióhoz való csatlakozásával az Unió vált a biomassza alapú konvencionális hőerőműveket tekintve a világpiac vezetőjévé. Az előre jelzett fejlődési ütem szerint 2010-ig a biomassza alapú erőművek 2400 MW összteljesítményűek lesznek.

Magyarországon a szalmaféleket közvetlen tüzeléssel használati vagy fűtési célú meleg víz előállítására használják. A fakitermelésnél keletkező hulladékok nagy része 8-10%-os energiaráfordítással kitermelhető és hasznosítható; erre példa a Tatai Fűtőmű, ahol 2 db 3,5 MW hőteljesítményű kazánt 1998 óta erdei faaprítékkal üzemeltetnek. Melléktermékként brikett keletkezik, amely elsősorban lakossági felhasználásra alkalmas. A gyümölcsfanyesedék, a szőlővenyige és az energianövények (pl. akác) hőhasznosításának technológiai elemei nagyrészt megoldottak ugyan, de ez a terület mégis kiaknázatlan.

Anaerob rothasztás

Az anaerob rothasztás az organikus hulladékok baktériumok által oxigénmentes környezetben történő lebontását jelenti. Ez az eljárás gyakran használt megoldás a hulladékok ártalmatlanítására, ami közben a baktériumok metánban gazdag gázt fejlesztenek. A keletkezett gáz a biogáz, amely a földgáz 50 - 70%-a között mozog és amely hő és áramtermelésre használható. (A biogáz termelődés után visszamaradó szerves anyagtrágyázásra vagy komposztanyagként hasznosítható.)

Az EU-ban jelenleg működő anaerob típusú biogáztermelő rendszerek összes kapacitása 300 MW-ra tehető. Ezen rendszerek piaca folyamatosan bővül, főként a hulladékkezelés fejlesztését szorgalmazó környezetvédelmi előírások hatására.

Becslések szerint 2010-re az EU-ban alkalmazott rendszerek villamos energia-termelő összes kapacitása eléri az 1000 - 2000 MW-ot. Az egyre szigorodó környezetvédelmi előírások, (pl. az Európai Közösség hulladékkezelési direktívája, ami megtiltja a szerves hulladékok előkezelés nélküli szeméttelpei elhelyezését) miatt e technológia további terjedése várható.

Depóniagáz

A szeméttelpei gáz (landfill gáz, depónia gáz), ami főként az üvegházhatást okozó CO₂-ból és metánból áll, a szerves anyagok szeméttelpei bomlása során keletkezik. A metántartalom miatt ez a gáz energiaforrásként hőtermeléshez vagy akár villamos energia termeléshez is felhasználható.

A depóniagáz kinyerésének technológiája jól ismert. A gázt úgynevezett gázkutakból gyűjtik össze, amelyek általában a szemétbe fúrt perforált műanyag csövek. A kutak egy csőhálózatba kapcsolódnak, amiből egy szivattyú segítségével nyerik ki a gázt. A gázt megtisztítása után elfáklózzák vagy energiaforrásként, felhasználják. A szeméttelep gáztermelése nagyban függ a telep méretétől, a lerakott szemét nedvességtartamától és egyéb tényezőktől.

A 80-as évek óta a depóniagáz hasznosításának technológiája jelentősen elterjedt EU-szerte. Jelenleg 553 MW hő- és villamosenergia-termelő kapacitás üzemel, amely 2010-re várhatóan 1366 MW-ra növekszik. Ez az érték a világ összes kapacitását tekintve 4500 MW lehet. A jelenleg üzembe állított kapacitás közel 50%-a az USA-ban és Kanadában található.

Az elkövetkezendő 10-20 évben a depóniagáz hasznosítás mértéke erősen növekedni fog az Európai Unóban, köszönhetően a jobb hulladékkezelési politikának, illetve a környezetvédelmi intézkedések szigorodásának. Ezen időszak után azonban fokozatosan beszűkül a depóniagáz hasznosítása. Ennek oka, pl. az EU hulladékkezelési direktívája (landfill directive), ami a biológiai eredetű hulladék szeméttelreállításának csökkentését célozza meg. Az ilyen környezetvédelmi intézkedések hatására a szeméttelreállítás gáztermelése csökkenni fog.

A depóniagáz technológiák fejlődésének legnagyobb tere az átalakuló gazdasággal rendelkező országokban van. Ahogy a fejlett hulladékkezelési technológiák terjednek, úgy növekszik folyamatosan a depóniagáz kinyerésére alkalmas helyek száma.

Annak ellenére, hogy a technológia fejlett, az ezzel kapcsolatos ismeretek nem egyenletesen oszlanak el az EU országokban. Az Európai Unió tagállamai számára hulladékkezelési eljárások és standardok fejlesztése és alkalmazása feltétele a szeméttelreállítási gázpotenciál széleskörű kiaknázásának.

Kis méretű vízerőművek

A megújuló energiaforrások között Európában és világszerte is a vízenergia van az első helyen az üzembe állított kapacitást és a megtermelt energiáért tekintve. Az Európai Unióban többnyire már kihasználták azokat a helyeket, melyek alkalmasak nagyméretű vízerőművek építésére, így most a figyelem a kisméretű vízerőművek felé fordul.

Kisméretű vízerőműnek nevezzük a 10 MW-nál kisebb beépített teljesítménnyel rendelkező berendezéseket. Itt az áramtermelés a folyóvizek helyzeti energiájának villamos energiává való átalakításán keresztül valósul meg. (Kisebb folyók, csatornák, patakok helyzeti energiájának kihasználása.)

A technológia műszakilag és gazdaságilag kiforrottnak mondható. A tervezésben, a szabályozó berendezésekben és a műszerekben való újítások növelnék a teljesítményt, megkönnyítenék az export piacokra való belépést, illetve enyhítenék a környezeti hatásokat.

A világgazdaságosan kihasználható vízenergia potenciálja 7300 TWh évente. Ennek 32%-a már hasznosításra került, amiből 5%-nyi rész származik a kis vízerőművek energiatermeléséből. A 15 EU-ország adataiból származó számok szerint 1995-ben 33 TWh villamos energiát (8000 MW) termeltek meg kis vízerőművek. 2010-re várhatóan 39 TWh-ra nő az így termelt villamos energia mennyisége.

(9500 MW), ami főként spanyol-, olasz-, svéd-, illetve németországi és ausztriai fejlesztéseknek köszönhető.

A világ kisméretű vízerőműveinek 2010 évi összes energiatermelése várhatóan eléri a 220 TWh-t (55000 MW). Gyors fejlődés várható Ázsiában, Latin-Amerikában, Közép- és Kelet-Európában és a FÁK országaiban. Az EU, EFTA és NAFTA országokban az új berendezések fejlesztése helyett várhatóan inkább a már meglévő vízerőművek felújítása lesz jellemző.

A kis vízerőművek világpiacán az Európai Unió vezető szerepet tölt be. Az éves kapacitásbővülés 900 MW-jából 75% az az érték, amely az Európai Uniótól kívül, főként a fejlődő országokban az EU vállalatok által kerülnek üzembe helyezésre. A legfontosabb versenytársak India, Kanada, USA, Kína és Japán.

Hazánkban a vízenenergia-felhasználás a 19. század végéig az egyik alapvető energiatermelési mód volt, különösen a malomiparban. A ma üzemelő 100 kW-nál kisebb teljesítményű vízierőművek mintegy 58%-a a második világháború előtt épült. Az 1958-as nagy áramszünetek következményeként minden lehetséges energiaforrást fel kellett kutatni. Ekkor kerültek ismét előtérbe hazánk kis vízfolyásainak vízhasznosítási kérdései. 1960 után újabb vízerőmű alig létesült, a gazdaságtalannak ítélteteket pedig leállították.

Magyarország műszakilag hasznosítható vízerő-potenciálja kb. 1000 MW, amely természetesen jóval több a valóban villamosenergia-termelésre hasznosított vagy hasznosítható vízerő-potenciálnál.

A hazai kis- és törpe vízerőműveink nagy része a kedvező hidrológiai és topográfiai adottságokkal rendelkező vidékeken üzemel. Észak-Magyarország területén a Hernádból kiágazó Bársonyos csatornán öt törpe vízerőmű üzemel. Összteljesítményük 200 kW, éves átlagos energiatermelésük 0,5 millió kWh lenne, de kettő már üzemképtelen közülük. Rajtuk kívül három közepes teljesítményű vízerőmű hasznosítja még a Hernád vízerőkészletét. Az északi térségben is számos vízhasznosítási lehetőség kínálkozik még, amelyeket mind érdemes megvizsgálni.

Geotermális energia

Geotermális energiának nevezzük a földkéreg természetes hőjét. A vízzáró rétegekben természetesen előforduló 50-150 °C hőmérsékletű víz távfűtési, kertészeti és gyógyászati célokra használható fel. Elektromos energia termeléséhez 150 °C-nál magasabb hőmérsékletű víz szükséges. (A geotermális energiát áramtermelésre elsőként Olaszországban használták, 1913-ban.)

Az EU geotermális ipara az USA és Japán mellett az egyik fő szállítója a világpiacnak. A közvetlen geotermikus energia felhasználásban és a villamos energia termelésben szerzett tapasztalatok miatt az EU geotermális ipara valószínűleg továbbra is megtartja jó pozícióját a világpiacon. Közép- és Kelet-Európában az EU-s szakemberek nagy szerepet fognak játszani a gazdasági fejlődés felgyorsításában, a jobb energiaforrás-menedzsment kialakításában, illetve a fosszilis üzemanyag felhasználás csökkentésében.

A világ jelenlegi geotermális energiával működtetett erőműi összkapacitása 6800 MW, amiből 600 MW Olaszországban található. Az EU-n belül további működő berendezések vannak a francia Guadeloupe és Azori szigeteken. Valószínűleg a világ geotermikus áramtermelése 45%-kal bővül majd 2000 és 2010 között,

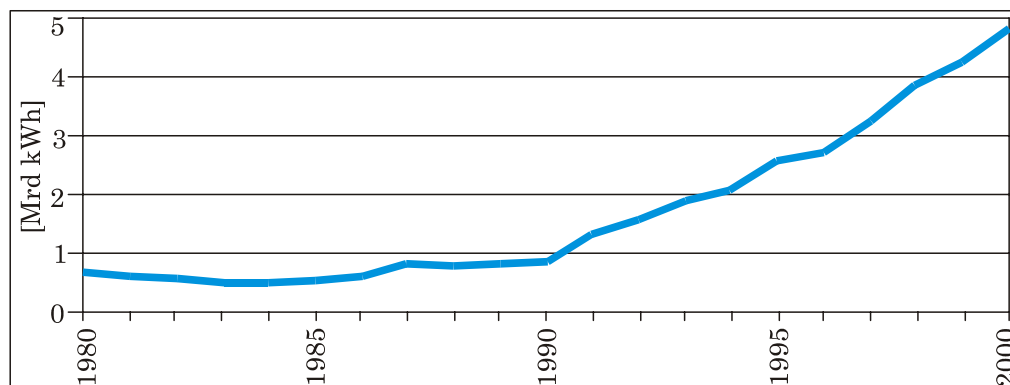
főként azért, mert sok alkalmas hely van a fejlődő országok területén, ahol a villamos energia iránti igény gyorsan nő.

A Kárpát-medence, de különösen Magyarország területe alatt a földkéreg az átlagosnál vékonyabb, ezért hazánk geotermikus adottságai igen kedvezőek; 1000 m mélységben a réteghőmérséklet eléri, sőt meg is haladja a 60 °C-t, 2000 m mélységben pedig már 100 °C feletti hőmérsékletű vízzel találkozhatunk.

A hazai geotermikus energia a többi – döntően fosszilis – energiahordozó hasznosításával együtt, azokat kiegészítve hasznosítható. A geotermikus energia gyakorlatilag kifogyhatatlan, de nálunk csak egyes helyeken koncentrálódó, helyi energiaforrásként jelenik meg. Viszonylag alacsony energiaszintű és hőmérsékletű energiaforrás. Elsőrendű érdek tehát, hogy a termelt víz energiatartalmát a lehető legnagyobb mértékben kihasználják.

TENDENCIÁK

A megújuló energiaforrások hasznosítása relatíve nagy múltra tekint vissza az Európai Unióban. A vizsgált 20 éves időszak alatt viszont óriási fejlődés figyelhető meg e téren. 1980 és 1990 között még nem tapasztalható nagy változás. Azonban 1990 után, a megújuló energiaforrásokat hasznosító berendezések robbanásszerű fejlődésével igen nagy mértékben növekedett az EU megújuló energia termelése. (3. ábra)

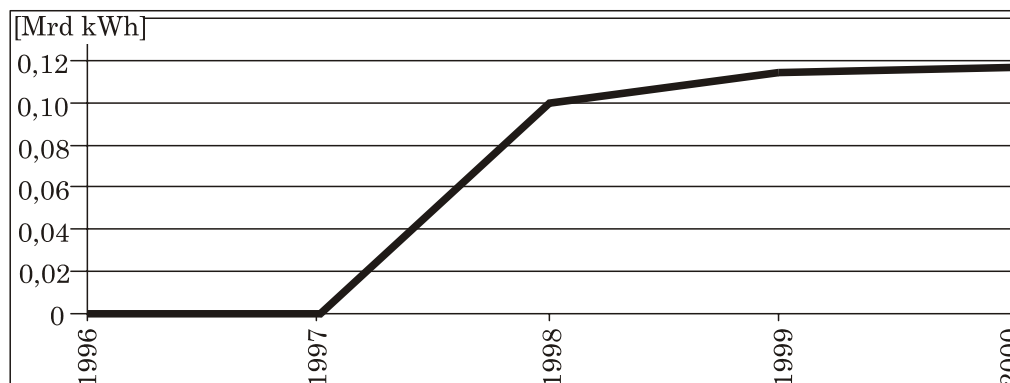
3. ábra
Az EU megújuló energia termelése¹

A mindenkorai Európai Unió megújuló energia termelése éppen ezért jól jellemezhető egy exponenciális görbével. E görbe elemzéséhez ezért exponenciális trendfüggvényt kell alkalmazni. A függvény szerint 1980 és 2000 között 1,254378 milliárd kWóra volt átlagosan a megtermelt megújuló energia. Kiszámítható továbbá az is, hogy a termelés évente átlagosan 1,273422-szorosára, azaz évente átlagosan 27,3422%-kal nőtt. ²

¹ A felhasznált adatok forrása: www.eia.doe.gov

² A felhasznált adatok forrása: www.eia.doe.gov

Magyarországon egyelőre csak kis mértékű a különböző megújuló energiatípusok hasznosítása. Egyrészt hazánk földrajzi adottságai nem teszik lehetővé a nagyobb méretű kiaknázást, másrészt viszont a rendelkezésre álló lehetőségeket nem használjuk ki teljesen. Pozitívum azonban, hogy a megtermelt és hasznosított energiák már mérhetően jelen vannak a statisztikákban. (4. ábra)

4. ábra
Magyarország megújuló energia termelése¹

Az 1998-ban megjelenő termelés enyhe mértékben ugyan, de növekedett. A termelés 2000-ben elérte a 0,117 Mrd kWh-t, amely az 1998-as bázisához képest 17%-os növekedést jelent. 2000 után további növekedésre lehet számítani e téren.

Kezdetekben még igen ritkának számítottak Magyarországon az alternatív energiaforrásokat hasznosító beruházások. Mára azonban ezek száma is határozott növekedést mutat. Kiváltképp a különböző formában megjelenő biomassza és a geotermális energia alkalmazásának területén.

A közeljövőben nem számíthatunk Magyarországon – de még a nyugati országokban sem – arra, hogy a megújuló energiaforrások teljes mértékben kiváltanak az atomenergiát. Ehhez ugyanis nem áll rendelkezésre a szükséges technológia, illetve az atomerőművek felszámolása esetén számos más probléma (pl. munkanélküliség) is felmerül.

Magyarország azonban jogszabályokkal is követni kívánja az Európai Unió gyakorlatát. A 2003. január 1-én hatályba lépett, új villamosenergia-törvény többek között előírja a megújuló energiaforrásból nyert – a „hagyományosnál” drágább – áram kötelező átvételét az MVM Rt. számára, továbbá azt, hogy 2003 után az energiafogyasztás 4-6%-át ezen alternatív energiaforrásokból kell majd biztosítani.

Az új villamosenergia-törvény hatálybalépése, illetve az egyre szigorodó környezetvédelmi előírások is a megújuló energiaforrások részarányának növekedését irányozzák elő.

¹ A felhasznált adatok forrása: www.eia.doe.gov

HIVATKOZÁSOK

PERCZEL GYÖRGY: Magyarország természeti és gazdaságföldrajza. 1996, Budapest, ELTE Kiadó, 3.3.2 Fejezet, 321-328. old.

Az energiapiac megnyitására várva. Üzleti7, 2000. november 27.

Jön az új villamosenergia-törvény. Befektetés, 2001. április 20.

Az új villamosenergia-törvény

www.gm.hu

www.vd.hu

www.energiaklub.hu

www.gopher.kfki.hu

A táblázatok és ábrák adatainak forrása: www.eia.doe.gov

HORVÁTH CSILLA*

**A NEMEK KÖZTI FOGLALKOZTATÁSI ESÉLY-
EGYENLŐSÉG ÉS RUGALMAS MUNKAPIACI
FORMÁK AZ EU-BAN; KRITIKAI ELEMZÉS,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A
SZÁLLODASZEKTORRA**

A turizmuson belül a szálloda- és vendéglátószektor a legheterogénebb ágazatok közé tartozik. Eltérő jelentőséggel ugyan, de a világ összes országában jelen van, népeket, kultúrákat köt össze és ezáltal elősegíti a gazdasági és társadalmi prosperitást. Emberek széles körének ad munkalehetőséget, munkát kínál mind a magasan szakképzett, mind a kevésbé képzett munkaerő számára.

A szálloda- és vendéglátószektor a 90-es évek közepére az Európai Unióban kialakult, aggasztóan magas munkanélküliségre orvosságot kereső kutatók figyelmének központjába került. A szektorra jellemző atipikus munkaformák széles körű alkalmazása példaként szolgálhat a tagállamok munkaerőpiacának rugalmassá alakításában, továbbá elősegítheti a hátrányos helyzetű munkavállalók munkaerő-piaci integrálódását és jelentősen emelheti az alacsony női foglalkoztatási rátát. A rugalmas munkaerőpiac és a női munkába állás elősegítéséhez azonban az egyenlő foglalkoztatási feltételek kialakítása, az egyenlő esélyek megteremtése alapvető fontosságú.

E tanulmány célja választ találni arra a kérdésre, hogy a szálloda- és vendéglátószektor a többi gazdasági ág munkarendszereinél jóval magasabb fokú rugalmassága képes-e a munkanélküliség felszívására, illetve a nők munkaerő-piaci integrálódásának elősegítésére, továbbá, hogy a széles körben alkalmazott atipikus munkarendszerek biztosítanak-e versenyelőnyt a szektor számára a kvalita-

* A Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Karán, az Idegenforgalom és Szálloda Szak, Európa Tanulmányok szakirány nappali tagozatán 2003-ban végzett hallgató; a cikk szakdolgozatának rövidített változata. Konzulensei László József és dr. Szöllős Péter voltak.

tív munkaerő megszerzéséért folytatott küzdelemben. Lehet-e a turizmus a XXI. századi globális gazdaság három húzó iparágának egyike? ¹

A tanulmány a fenti kérdésekre a foglalkoztatási esélyegyenlőség megvalósulásának vizsgálatával keresi a választ. Ennek oka, hogy az egyenlő esélyek biztosítása alapvető a rugalmas munkaerőformák népszerűsítésében, a női munkavállalás elősegítésében és ezáltal a szektor, illetve Európa versenyképességének növelésében.

A dolgozat a posztmodern világban lezajlott társadalmi és gazdasági szerkezetváltozás bemutatása után áttér a szállodaszektorban megvalósuló esélyegyenlőség vizsgálatára. Ezt az európai uniós és hazai helyzet kritikai elemzésével teszi. Összefoglalásként pedig megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy lehet-e a szállodaszektor és a turizmus a gazdasági és társadalmi fejlődés motorja.

A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI SZERKEZETVÁLTÁS

A technológiai forradalom és a posztmodern társadalmak kialakulása következtében a XX. század első felében elkezdődött gazdasági szerkezetváltás folytatódott. A terciér szektor hozzájárulása a GDP-hez folyamatosan nő, az elmúlt húsz évben a fejlett országokban átlagosan 10-12%-os növekedés, a rendszerváltó országokban 25-30%-os részesedésnövekedés mutatható ki.² Az Európai Unióban a szolgáltató szektor az utolsó húsz évben mintegy 84 millió munkahelyet teremtett³, továbbá a foglalkoztatottak mintegy 65%-ának nyújt megélhetést és ez az arány az elkövetkezendő évtizedekben várhatóan tovább fog nőni.

A turizmus a világgazdaságban jelentős szerepet tölt be. A tágabb értelemben vett szektor⁴ 2002-ben a világ GDP-jéhez 10,24%-kal járult hozzá és az összes foglalkoztatott 7,6%-ának biztosított munkát. A szűkebb értelemben vett szektor pedig 3,7%-át képezte a világ GDP-jének és mintegy 67 millió embert foglalkoztatott. A turizmus az Európai Unióban is nagy jelentőséggel bír. Az utóbbi évtizedben mind a foglalkoztatás, mind a bevételek szempontjából a szűkebb értelemben vett szektor évente mintegy 3%-os növekedést mutatott. A szálloda és vendéglátószektorban átlagosan évi százezer új munkahely létesült.

Az Egyesült Államokat ért terrortámadás és az elhúzódó világgazdasági recesszió azonban igen erősen érintette a turisztikai ágazatot. A válság leginkább a munkahelyek számának jelentős csökkenésében volt érezhető. A WTTC (World Travel and Tourism Council) éves adatai azt mutatják, hogy 2002-ben a világon

¹ Nashbitt [2000], 184. oldal.

² <http://www.worldbank.org>; <http://www.oecd.org> 22. oldal.

³ Townsend [1997], 101. oldal.

⁴ Az Európai Unió turizmus statisztikai rendszere (tourism satellite account) alapján a „szűkebb értelemben vett turizmus szektor” (tourism industry) azokat az iparágakat jelenti, melyek közvetlen kapcsolatban vannak a turizmussal (pl: szálloda és vendéglátószektor, utazási ügynökségek, légitársaságok, autókölcsönzők, témaparkok stb.). A „tágabb értelemben vett szektor” (tourism economy) a turizmussal közvetlenül kapcsolatban álló ágazatokon kívül a közvetetten kapcsolódó ágazatokat is magába foglalja (pl.: mosodai szolgáltatás, könyvelő cégek, beszállítók, építőipar stb.).

mintegy 1,7%-kal csökkent a turizmushoz közvetlenül kapcsolódó állások száma. Ez 3,7 millióval kevesebb állást jelentett, mint 2000 hasonló időszakában.

A WTTC az Európai Unióra vonatkozó adatai szerint a turizmushoz közvetlenül kapcsolódó ágazatok 2002-ben 4,7%-kal járultak hozzá az Európai Unió GDP-jéhez (357,1 Mrd USD), amely várhatóan 2003-ban eléri a 437 Mrd USD-t. Azonban a turizmushoz közvetlenül kapcsolódó munkahelyek száma várhatóan további 1,5%-kal lesz kevesebb, amely a szektor által közvetetten érintett munkahelyek változásával együtt 0,7%-os visszaesést jelent majd 2002-höz képest.¹ Mindezek ellenére az Európai Uniót tekintve is megállapítható, hogy a turizmus még mindig jelentős szerepet tölt be a foglalkoztatásban. Az Európai Unióban 2002-ben az összes foglalkoztatott 4,7%-a dolgozott a turizmushoz közvetlenül kapcsolódó iparágakban, és 12,6%-a a tágabb értelemben vett szektorban. Ezen belül a szállodaszektor a foglalkoztatottak 13,9%-ának, Görögországban 10%-ának, Spanyolországban 9,1%-ának nyújt munkát.²

A gazdasági szerkezetváltással párhuzamosan az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult a fejlett országok társadalmi szerkezete. A posztmodern világot jellemzi az individualizáció térhódítása, az emberek később kötnek házasságot, a hagyományos „egy munkahely, egy partner, egy lakhely” háztartási modell eltűnőben van. A szálloda- és vendéglátószektorra kedvező hatással lehet, hogy az emberek – a megváltozott fogyasztási szerkezet következtében – egyre gyakrabban étkeznek távol otthonuktól.

A hagyományos munkaidőrendszerek is eltűnőben vannak. A heti öt nap, nyolc órás fix munkaidőformákat felváltják a rugalmas munkaidőformák. A szálloda és vendéglátószektor e téren tehát ledolgozta az „embertelen munkaidővel” gyakran magyarázott versenyhátrányát.

A terciér szektor térhódítása és a posztindusztriális társadalmak megjelenésével a nők fokozatosan, több hullámban bekerültek a munkaerőpiacra. A szolgáltató szektor fejlődésével és a hagyományos iparágak hanyatlásával a férfiak elhelyezkedési lehetőségei beszűkültek, az iparnak nem volt szüksége már a független, egész életükön keresztül dolgozni tudó férfiakra. Dominánssá vált a női munkaerő alkalmazása olyan foglalkozásokban, amelyek elvégzése a női magatartásformák alkalmazását teszi szükségessé.

A fejlett országokban a társadalom előregedése a munkaerőpiac kínálati oldalán is jelentős változásokhoz vezet. A jellemzően eddig fiatal és olcsó munkaerőt felhasználó szálloda és vendéglátószektornak is szembe kell néznie ezzel a változással. A fiatalok csökkenő aránya következtében ugyanis a munkáltatók egyre szorosabb versenyre kényszerülnek a kompetitív munkaerő megszerzésében.

Az Európai Unió még mindig meglehetősen magas munkanélküliségi rátájának (2001-ben 7,4%) csökkentésére, továbbá az előregedő társadalom munkaerőpiaci következményeire csak a nők még nagyobb arányú munkaerőpiaci integrálása, a rugalmas munkaformák széleskörű meghonosítása, továbbá a rugalmassággal összefüggő munkahelyi képzési formák és ösztönző rendszerek nyújthatnak megoldást. Ehhez azonban szükség van az esélyegyenlőség és egyenlő esélyek biztosítására mind az atipikus foglalkoztatási formákat, mind a női munka-

¹ WTTC 2003, 16. oldal.

² EFFAT-HOTREC 2001, 33. oldal.

vállalást illetően. A szálloda és vendéglátószektor a már régóta meghonosodott atipikus munkavégzési formáival versenyelőnyre tehet szert más vállalatokkal szemben a munkaerőért folytatott küzdelemben, továbbá példaként szolgálhat a tagállamok munkaerőpiacának rugalmassá téételében, és ezáltal az Európai Unió versenyképességének növekedésében. Ennek feltétele azonban e szektorban is az esélyegyenlőség, a munkahelyi képzés és ösztönzés biztosítása, különösen a rugalmas munkaidőben dolgozókat és a hátrányos helyzetű munkavállalókat illetően.

FOGLALKOZTATÁS A SZÁLLODASZEKTORBAN

Egyrészt a legtöbb iparágnál dinamikusabb fejlődés és a széleskörűen alkalmazott atipikus munkajogviszonyok, rugalmas foglalkoztatási formák következtében a szálloda- és vendéglátószektorra, mint nagyszerű lehetőségre tekintettek a kutatók. A szektor más iparágakkal ellentétben a társadalom széles körének nyújthat munkalehetőséget. Megélhetést biztosíthat a professzionális szakembereknek, az alacsony képzettségűeknek, a nőknek, ugródeszka szerepét töltheti be a fiatalok részére a munka világába és hidat képezhet az időseknek a nyugdíjas évek felé.

Másrészt viszont a turizmus által képzett állások minősége már régóta elemzések és viták tárgyát képezi. Amíg COUPLAND pejoratívan alacsony presztízsű, alacsony fizetésű és értelmetlen „Mac Jobnak”¹ hívja a turizmus által létrehozott állásokat és úgy találja, hogy ezek a munkahelyek csak olyan emberek számára kínálnak karrierlehetőséget, akiknek erre más szektorokban nem volt lehetőségük, mások az ágazati foglalkoztatás magas fokú diverzifikációjára hívják fel a figyelmet. A szolgáltatóipar – és ezen belül a turizmus – szerintük két típusú munkahelyet teremt. Az első típusba a nagy mennyiségű, alacsony szakképzettséget igénylő és rosszul fizetett állások, a másik típusba viszont a kevés, de magas szakképzettséget igénylő, magasan fizetett állások tartoznak. E két kategória között nehéz átmenetet találni.

Függetlenül az elvégzett munka kategóriájától, a szállodaiparra a magas fokú rugalmasság jellemző. WOOD, ROY C. szerint a rugalmasság három faktorról jellemezhető.² Először is az igényfaktorról, azaz a nap különböző szakaszaiban és szezononként a kereslet jelentős fluktuációja figyelhető meg. Másodsor a működtetési faktorról, amely a feladatok megoldásához szükséges magas szintű mentális illetve fizikai koordinációt jelenti az egyes egységek között, a végtermékben a termelési és szolgáltatási elemek kombináltan jelennek meg. A harmadik a személyi faktor, amelynek iparági jellemzője a magas fokú rugalmasság, a hosszú munkaidő, a képzettségi szintek magas diverzifikációja, a nagyfokú tőke- és munkaigényesség. Mind a napi, mind az éves keresletingadozásokból következően a rugalmas munkaidős szerződések széles skálája és variációja jellemző a szektorra. Gyakori a szezonális, a határozott és a részmunkaidős foglalkoztatási forma. A teljes munkaidőben foglalkoztatottaktól is magas fokú rugalmasságot várnak el, hiszen a kereslet napi ingadozásából és sokszor előre jelezhetetlenség-

¹ Nickson [2000], 169. oldal.

² Wood [1994], 6-8. oldal.

géből adódóan az alkalmazottak az egyes napok különböző óráira lehetnek beosztva. Ez nemcsak az eltérő munkakezdési és befejezési időpontot jelentheti, hanem magába foglalja a teljes munkaidőn belüli osztott műszakok lehetőségét is. Az osztott műszak a szálloda- és vendéglátóipari egységek 84%-ában használt foglalkoztatottsági forma, az 50 főnél többet foglalkoztató üzemekben pedig mindenütt használják.¹ Továbbá az iparág jellegéből adódóan a hét minden napja kiadható munkanapnak. Az EUROSTAT 2000-ben készült felmérése alapján a rendszeresen hétvégén is dolgozó foglalkoztatottak legnagyobb arányban a szálloda és étterem szektorban találhatók.²

Esélyegyenlőség – részmunkaidő avagy periféria?

A szolgáltató szektor és ezen belül a turizmus, a szálloda- és vendéglátóipar fejlődése egyaránt húzóerőként hatott a női munkavállalásra. BURRELL és MANFREDI tanulmánya szerint Franciaországban a női munkaerő 50%-a, Spanyolországban 41%-a, Olaszországban 46%-a és az Egyesült Királyságban mintegy 63%-a dolgozik a szektorban.³ A nők ilyen magas arányának leggyakoribb magyarázata az, hogy ők tudnak legjobban alkalmazkodni a részmunkaidőhöz, mivel más elfoglaltságaik – háztartás, család – eleve lehetetlenné teszi számukra a teljes munkaidős foglalkoztatást. Másrészt a munkába állásukat megkönnyíti, hogy nem igényelnek különösebb betanítást, mivel a gyermekkori tanulási folyamat során már elsajátították az állás betöltéséhez szükséges kompetenciák nagy részét. Tehát a kereslet és a kínálat találkozik. Ezzel szemben viszont CROMPTON és SANDERSON állítja, hogy a részmunkaidős foglalkozásokba csak azért alkalmaznak nőket, mert olcsók és az éppen szükséges napszakokban nagy létszámban elérhetőek. Ha más olcsó, ilyen feltételek mellett dolgozni akaró munkaerő elérhető lenne, őket is alkalmaznák.⁴ Felmerül tehát a kérdés, hogy nem jelent-e a részmunkaidős foglalkoztatás automatikus perifériára szorulást?

BAGGULEY szerint a részmunkaidős foglalkoztatás megakadályozza a funkcionális rugalmasság kialakulását, így a nők – mivel a részmunkaidős foglalkoztatottak jelentős hányadát ők alkotják – nem jutnak az előrejutáshoz szükséges megfelelő elméleti és gyakorlati tudás birtokába, így automatikusan a periférikus, másodlagos munkaerőpiacra szorulnak.⁵ Mindez igaznak bizonyul akkor, ha a vizsgálat leszűkül a GUERRIER és LOCKWOOD által meghatározott szaktudást egyáltalán nem igénylő foglalkozások elemzésére.⁶ A már „centrum” kategóriába sorolt recepciós munkakörben azonban igen magas a nők aránya. Felmerül a kérdés, hogy a front office területén is érvényesül-e a női munkaerő periférikus, volta, amelyet a funkcionális rugalmasság helyett a számszerű rugalmasság jellemez. BIRD, LYNCH, és INGRAM 392 nagy-britanniai és írországi négy, illetve öt csillagos szállodára irányuló kutatása⁷ azt mutatja, hogy a részmunkaidőben

¹ Lucas [1995].

² Bautier et al. [2002].

³ Burrell et al. [1997], 171. oldal.

⁴ Crompton – Sanderson [1990], 65-66. oldal.

⁵ Bagguley [1990], 737-747. oldal.

⁶ Deery – Jago [2002], 339-351. oldal.

⁷ Bird et al. [2002], 99-116. oldal.

foglalkoztatottak az esetek 98%-ban ugyanolyan munkaköri leírással rendelkeztek, az esetek 93,7%-ban ugyanolyan felelősséget kaptak, az esetek 98,9%-ban ugyanolyan munkahelyi képzésben részesültek, mint teljes munkaidős munkatársaik. Még fontosabb eredmény, hogy a vizsgált területek (porta, recepció, telefonközpont, éjszakai portás, csomaghordás) közül a recepcióban dolgozók bizonyultak a legsokoldalúbbnak. Mivel Nagy Britanniában a recepciós munkakör hagyományosan nő-dominált, a portás pedig férfi-dominált munkakör, az a meglepő, az eddigi tanulmányokkal ellentétes következtetés vonható le, hogy a női foglalkoztatottak ezen a területen nem szorulnak perifériára a férfiakkal szemben, hiszen funkcionális rugalmasságuk nagyobb, mint férfi portás kollégáiké.

A tanulmány eredménye továbbá megkérdőjelezi azt a sokak által képviselt (ATKINSON, 1985; WALSH, 1990; HUNTER, 1993; ALLAN, 1998; JUNOR, 1998)¹ hagyományos nézetet, hogy a szektorban a nők a periférikus, a férfiak a centrális munkaerő részét képezik.

Azonban PURCELL² és LUCAS³ tanulmányai után is több kutatás igazolta, hogy a szállodaipari foglalkoztatás erős nemi szegregációval jellemezhető. Egy 1997-ben készült átfogó tanulmány, amely négy ország több, mint 200 szállodájában vizsgálta a női foglalkoztatási esélyegyenlőség kérdéskörét, a következő részterületi sajátosságokat mutatja:

1. táblázat

A női foglalkoztatottak megoszlása a hotelszektor egyes részterületein (%)⁴

Egységek	Franciaország	Olaszország	Spanyolország	Egyesült Királyság
Housekeeping	97	74	99	92
Konyha	11	33	50	13
Étterem	38	40	64	61
Bár	35	54	30	41
Recepció	73	43	56	82
Középvezető	39	24	37	54

Az 1. táblázatból jól látható, hogy több, mint 90%-os a női munkaerő aránya (Olaszországot kivéve) a tradicionálisan női munkának tekintett housekeepingben. A tanulmány rámutatott arra, hogy a munkáltatók még mindig szívesebben alkalmaznak női munkaerőt ezen a területen, annak ellenére, hogy az állások meghirdetésénél a diszkriminációellenes törvény tiltja a nemre utaló szóbaasszony, szobalány kifejezést. Egy másik, 2001-ben végzett kutatás is megerősít

¹ Deery – Jago [2002], 344. oldal.

² Purcell [1993], 127-128. oldal.

³ Lucas [1995], 214. oldal.

⁴ Burrell et al. [1997], 173. oldal.

sítette, hogy a munkáltatók nem tudnak elképzelni férfi takarítókat a house-keeping területen, mivel a „nők elképzelése a tisztaságról jobb”.¹

A konyhai területen feltűnően alacsony a női munkaerő aránya. Az említett tanulmányok szerint ennek elsődleges oka a konyhai munka tradicionálisan nehéz fizikai munka jellegéből adódik. Másodsorban a riportok alapján arra lehet következtetni, hogy a konyhai atmoszférát, amelyet gyakran a nem szalonképes viccek és élcelődések magas aránya jellemez, a nők kellemetlennek érzik, és így távol maradnak ettől a részterülettől. Spanyolországban és Olaszországban a női foglalkoztatottak e területen tapasztalt magasabb aránya a szektorbeli sajátosságokra vezethető vissza. Itt a többi országgal ellentétben magasabb a családi vállalkozások aránya, ugyanakkor az is kimutatható, hogy amennyiben az egységet nő menedzseli, ő szívesebben alkalmaz nőket, mint férfiakat.²

A felszolgáló munkakörökben tapasztalható magasabb női munkaerő arány szintén a tradicionális munkamegosztásra és a sztereotípiákra vezethető vissza. A felszolgálásban dolgozók alapvető kompetencia-követelménye a magas fokú kommunikációs képesség, illetve az empátia, amelyek hagyományosan a nők pozitívumaiként említhetők.

A következő részterületen, a recepció dolgozó nők aránya viszonylag magas, kiemelkedő Franciaországban és az Egyesült Királyságban. Ez szintén a nők magas empátiaképességével magyarázható. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a női recepciósook magas aránya inkább a nagy szállodaegységekre jellemző. Mivel a kisebb egységekben a recepció munka a csomaghordás munkakörét is felöleli, továbbá ezek az egységek nagyrészt nem rendelkeznek éjszakai biztonsági szolgálattal, mind fizikai, mind biztonsági okokból a kis szállodák munkáltatói a férfi recepciósokat preferálják.

A menedzseri munkaköröket tekintve feltűnő a nők alulreprezentáltsága Olaszországban. Habár az Egyesült Királyságban a női menedzserek aránya magasabb, mint a férfiaké, DOHERTY és MANFREDI kimutatta, hogy a női menedzserek inkább azokon a területeken dominálnak, ahol hagyományosan magas a női foglalkoztatottak aránya (recepció, housekeeping, pénzügy, rezerváció), míg továbbra is férfiak töltik be a magasabb vezetői állásokat (general manager, deputy manager, head chef, food & beverage manager).

A fent leírtakból egyértelműen következik, hogy a foglalkoztatási szegregáció nagyon erősen jelen van a szállodaszektorban és rejtett diszkriminációhoz vezet még akkor is, ha ennek oka sokszor a társadalom nemi szerepekkel kapcsolatos hagyományos beidegződése. A diszkrimináció – minden szabályozás ellenére – már az egyes területek alkalmazottainak kiválasztásakor elkezdődik. RESKIN és PADAVIC (1994) szerint a kiválasztáskor a társadalmi beidegződések számítanak, hiszen ha a munkaadó olyan munkaerőt keres, aki képes műszakokban dolgozni és túlórákat vállalni, akkor inkább a férfiakat részesíti előnyben, ha pedig rész-munkaidősökre van szüksége, akkor a nőket preferálja.³

Női menedzserek

¹ Doherty – Manfredi [2001], 61-76. oldal.

² Burrell et al. [1997], 170-173. oldal.

³ Lucas [1995], 227. oldal.

A nők munkába állásának oka nemcsak gazdasági, hanem önmegvalósítási célú is. Ma már mindenütt emelkedik a vezető pozícióba került nők száma, de ennek ellenére igen csekély azoknak a nőknek az aránya (2%), akik a vezetés csúcspozícióiba is bejutottak. A gazdasági szektorban mindössze 5-6% a női vezető, míg az állami szektorban is csak 10-12%.¹ Továbbá igen jelentős a munkaerőpiac nemek szerinti horizontális és vertikális szegregációja. A férfiak és a nők ritkán ülnek ugyanolyan pozíciókban ugyanazon a munkahelyeken.²

Míg a nők a szálloda- és étteremszektor foglalkoztatottjainak kétharmadát adják, még mindig csak minden tizedik nő dolgozik menedzserként a szektorban.³ PURCELL és QUINN (1995) rámutatott arra is, hogy bár a nők többségben vannak a turizmus szakokon, már a karrier kezdetén a férfi kollégáik jobban fizetettek, elégedettebbek és több, nem pénzbeli juttatás előnyeit élvezik.⁴ E jelenség okát több kutató (GUERRIER, WOOD, HICKS) is abban látta, hogy a szektorban létező informális csatorna működése, az úgynevezett „öreg fiúk hálózat” (‘old boy’ network) kizárja a nőket az előrelépésből. Továbbá a food & beverage-ben szerzett tapasztalat alapvető fontosságú a szállodaigazgató karrierútjában (GUERRIER, 1987; RUDDY, 1989; WILLIAMS és HUNTER, 1992; LADKIN és RILEY, 1994; NEBEL, LEE, és VIDAKOVIC, 1995). A szállodák kulcsfontosságú területe az étterem és a konyha, s az itt szerzett tapasztalatok hiányában a felső vezető nem képes ellenőrizni a szálloda egyik legfontosabb és legbefolyásosabb alkalmazotti csoportját, a szakácsokat, illetve a főszakácsot.⁵ A szállodák food & beverage részlegét továbbá gyakran tekintik a menedzsment legnehezebb és legkomplexebb aspektusának, mivel a szállodák minőségét nagyon gyakran a vendéglátóegységek minősége határozza meg. Ez viszont jelentős akadály a nők számára, hiszen kevesen rendelkeznek a vendéglátó területen szerzett tapasztalattal, szintén a már korábban említett erős horizontális foglalkozási szegregáció miatt. Habár a női supervisorok aránya ezen a területen is fokozatosan emelkedik, a nagy étteremláncok mindössze nyolc százalékában vannak nők az igazgatói székben és csupán 4%-át adják az étterem szektor legmagasabb jövedelmű foglalkoztatottainak.⁶ A food & beverage területen tehát még mindig a férfiak dominálnak, míg a nők inkább a front office, a housekeeping és a sales & marketing állásokat töltik be. A nők szállodaigazgatóvá válását ezen kívül a külföldi tapasztalat hiánya és a férfi kollégáiknál alacsonyabb mobilitás is akadályozza.

Az üvegplafon azonban repedezni látszik. Az egyik legoptimistább tanulmány a nők karrierlehetőségéről egyenesen azt állítja, hogy az üvegplafon teljesen eltűnt a szálloda- és vendéglátóiparban, és a szektor menedzseri szempontból nemi szegregáció mentesnek tekinthető.⁷ E pozitív hangvételű tanulmány rámutatott arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok szálloda és étterem szektorában a női menedzserek aránya folyamatosan emelkedik (41%-ról 46,1%-ra 1995 és 1999

¹ Nagy B. [2001], 27. oldal.

² Nagy B. [2001], 38. oldal.

³ Labour Market Review 2002.

⁴ Ladkin [1999], 174. oldal.

⁵ Wood [1992], 80. oldal, továbbá Ladkin [1999], 174. oldal.

⁶ Knutson – Schmidgall [1999], 67. oldal.

⁷ Diaz – Umbreit [1995]), 47-60. oldal.

között). WOODS és DOUGLAS 1999-ben végzett kutatásának eredménye azonban továbbra is azt látszik igazolni, hogy a növekvő számú női menedzser ellenére az üvegplafon létezik a szállodaszektorban.¹ A kutatás eredménye szerint a női menedzserek dominálnak ugyan a hagyományosan nők által dominált *housekeeping*-ben (61,4%), a rezervációs területen (68,1%), a *human resources* területén (73,9) és a *sales & marketing*-ben (78,8%), de a női „general managerek” aránya még mindig csak 15,5%. Továbbá a szállodaigazgatói székhez vezető három legfontosabb karierrálmás közül a *food & beverage* területén még mindig nagyon alacsony a női menedzserek aránya (*food & beverage* menedzser: 16,6%, *chef*: 6%, *banquet chef*: 2,5%). Ebből az a következtetés vonható le, hogy az üvegplafon nem tűnt el, csak egy kicsit magasabbra került, mivel a nők már dominálnak a legtöbb középvezetői szinten, de a felső vezetők közé még csak igen alacsony arányban kerülnek be.

Fizetések

A női foglalkoztatottság növekedésével felszínre került a foglalkoztatási diszkrimináció problémája, beleértve a nemek közötti látványos keresetkülönbségek csökkentésének szükségességét. Habár az Európai Unió közösségi joga már a Római Szerződéstől fogva kimondja az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét, a gyakorlatban a meglévő strukturális és kulturális különbségek aláássák azt. A nők és a férfiak közötti bérkülönbségek még mindig jelentősek, igaz, országonként eltérő képet mutatnak. A különbségek kisebbek ott, ahol a kollektív szerződés központosított rendszerű, mint például Németországban vagy Olaszországban. Ezzel szemben a decentralizált országokban, például Nagy-Britanniában, a nők képezik a minimálbért kereső alkalmazottak nagy részét.² A „Statistics on the Structure of Earnings (SSE)” 1995-ös felmérése azt mutatja, hogy az Európai Unió tagállamaiban a nők keresete átlagosan mindössze 75%-a a férfiakénak, és mindössze négy tagállamban (Belgiumban, Dániában, Luxemburgban és Svédországban) haladja meg a 85%-os szintet. 1999-ig egyik országban sem történt mélyreható változás, hét országban 1-2%-os emelkedés, míg háromban ugyanilyen arányú csökkenés következett be.³

A nők keresete jóval kisebb ütemben nőtt, mint ahogy azt a képzettségük emelkedése, illetve a vezetői beosztásba kerülésük magasabb száma megindokolta volna.⁴ Másrészt nem elhanyagolható, hogy az Európai Unióban a nők képezik a részmunkaidőben foglalkoztatottak 79%-át.⁵ Ez eleve egyértelműen alacsonyabb fizetést jelent ugyanazt a foglalkozást űző, teljes munkaidős férfi kollégáikhoz képest minden európai uniós szabályozás ellenére.

Noha a szálloda- és vendéglátószektor foglalkoztatási rátájának emelkedése az egyik legdinamikusabb az összes ágazat közül, a szektor imázsa a legtöbb ország-

¹ A kutatás 5547 menedzser megkérdezésén alapult. A kutatás az egész Egyesült Államokra kiterjedt, s az összes szállodakategóriát (a luxusszállodától a legegyszerűbb „economic” kategóriáig) vizsgálta. Lásd Woods – Viehland [October 2001], 52. oldal.

² Kravaritou [2002].

³ Clarke [2001], 1-2. oldal.

⁴ Bruegel [1999], 78. oldal.

⁵ OECD in Figures, 2002, 18-19. oldal.

ban még mindig nagyon alacsony. Ez a többi iparághoz viszonyított alacsony bérekkel is magyarázható.

Az OECD 1999-ben készült felmérése¹ azt mutatja, hogy a szálloda és vendéglátószektor a mezőgazdaság után második helyen áll az átlagosan legalacsonyabb fizetést nyújtó szektorok listáján. Átlagosan az Európai Unióban a szálloda és vendéglátószektor által nyújtott alapbérek még mindig 20%-kal az uniós átlag alatt vannak. Az International Labour Organisation felmérése, amely a szállodaipar foglalkoztatottainak keresetét hasonlította össze más ágazatok hasonló munkakörében dolgozók fizetésével, hasonló eredményre jutott. Németországban a recepcióások mintegy 16%-kal, Finnországban a férfi recepcióások 34%-kal (a nők csak 1%-kal), Olaszországban a férfi recepcióások mintegy 42%-kal (a nők 32%-kal) keresnek kevesebbet, mint a bankban dolgozó ügyfélszolgálati alkalmazottak. A lemaradás az irodai munkát végzőkhöz képest is hasonló százalékos arányt mutat.²

A szektor által nyújtott fizetések vizsgálatánál azonban nem elfelejtendő, hogy a statisztikák a hivatalosan bejegyzett alapbérékkel dolgoznak. Köztudott, hogy a szálloda- és vendéglátószektorban a bér az alapbérnél több tényezőtől áll. Nem csak az ingyen egyenruha és a nagyon olcsó, vagy ingyenes étkezési lehetőség növeli a szektor alkalmazottainak reálkeresetét, hanem a vendégektől kapott borraivaló és ajándékok is. Ezek a „mellékkeresetek” statisztikák által nem kimutathatók. Azonban mindezek a mellékjuttatások a valóságban igen bizonytalan kereseti tényezők, és inkább függnek az egyéni szerencsétől, mint a képességtől, a szezonlítástól és természetesen a kereslettől. Az alkalmazottak szállodai elhelyezése is, a gyakori túlórázás miatt, gyakran vezet frusztrációhoz és kiegészítéshez. Mindezekből adódóan ahelyett, hogy ezek a juttatások a bérek reálértékét növelnék, óriási mértékű bizonytalansági faktort teremtenek.

A szektorban dolgozó nők és férfiak közötti fizetési különbségek meglepő eredményt mutatnak. A nők keresete átlagosan eléri a férfiak keresetének 80%-át, Finnországban a 88%-át, míg Franciaországban és Olaszországban a 92%-át.³ Az adatokat felszínesen vizsgálva az a következtetés vonható le, hogy a szálloda- és vendéglátószektor más iparágaknál nagyobb esélyegyenlőséget és ezzel magasabb fizetést biztosít a nőknek, mint más szektorok. A nők e szektorban tapasztalható szűkebb kereseti ollójának magyarázata azonban nem a nők ágazatban elfoglalt előnyösebb helyzetével, hanem sokkal inkább azzal magyarázható, hogy a többi hátrányos helyzetű munkavállalóval (fiatalok, migránsok) együtt alkotják az összehasonlítás alapját. Az alkalmazók pedig ezeken a periférikus munkaterületeken nem a nemi különbségekre, hanem az olcsó munkaerőre koncentrálnak. A másik magyarázat az ágazat szűkebb kereseti ollójára az Európai Unió nyolc tagországában államilag bevezetett kötelező minimálbér lehet. Mivel az ágazatban továbbra is az alacsony kereseti lehetőségű és szaktudást nem igénylő, túlnyomórészt részmunkaidős foglalkoztatási formák dominálnak, a szektorban dolgozó férfiak és nők átlagbérei közelítenek egymáshoz. Harmadszor, a szektorra jellemző magas foglalkoztatási szegregáció egyértelműen különböző fizetési

¹ OECD Employment Outlook, 2001, 106. oldal.

² Employment and Globalization in the Hotel [2001], 131-132. oldal alapján.

³ Clarke [2001], 5. oldal.

struktúrákat eredményez. Ez megnehezíti az egyes területek nemenkénti bérkülönbségeinek vizsgálatát, illetve az egyes területek összehasonlítását.

Az európai uniós és tagállami szabályozásoknak köszönhetően a fizetésekben közvetlen, szándékos nemi diszkrimináció nem látható. Nem mérhető azonban az úgynevezett mellékjövedelmek nemek közti megoszlása. A foglalkozási szegregációból adódó, területek közötti fizetési különbségek ugyanakkor a rejtett diszkrimináció jeleit mutatják. A Spanyolországban, az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Olaszországban végzett felmérés¹ azt mutatja, hogy mind a négy országban a szakácsok, illetve főszakácsok fizetése volt a legmagasabb és a szobalányok fizetése a legalacsonyabb. A pincérek és a recepciósök között országonkénti eltérések mutatkoztak, de sehol nem haladták meg a felszolgálók a recepciósök keresetét.

Az egyes részterületek menedzseri fizetésére is ugyanez a minta érvényesül. Természetesen a szállodaigazgató és a felső vezetés keresi a legtöbbet, az egyes operatív területeken a food & beverage menedzser képviseli a legmagasabb fizetési kategóriát, míg a legalacsonyabb fizetést a housekeeping menedzser kapja. Mivel mind a szállodaigazgatói posztra, mind a food & beverage vezetésére a férfidominancia, míg a housekeeping vezetésére a női dominancia jellemző, a foglalkoztatási szegregációból adódó fizetési különbségek erőteljesen kirajzolódnak.

A fizetési különbségekkel foglalkozó tanulmányok közül a legfigyelemreméltóbb PURCELL és QUINN kutatása, amely arra az eredményre jutott, hogy a szálloda- és vendéglátószektorban elhelyezkedő frissdiplomás nők és férfiak között már a munkába állásukat követő első három-négy évben számottevő fizetésbeli különbségek mutatkoznak. A felmérés alapján a férfiak éves viszonylatban átlagosan 3 000 GBP-tal többet kerestek női kollégáiknál (férfiak évi 16 555 GBP-ot, míg a nők évi 13 568 GBP-ot) és jelentősen több egyéb fizetésen kívüli juttatásban is részesültek. Az évek múltával pedig a fizetésbeli különbségek tovább emelkedtek.² A frissdiplomások közötti fizetésbeli különbségek azonban már nem magyarázhatók a hagyományos okokkal, azaz a részmunkaidővel, a képzettség hiányával, illetve a családi elkötelezettségekkel. Ebből adódóan nyilvánvaló a bizonyos fokú diszkrimináció, még ha annak oka részben nem is a szándékban, hanem a társadalmak női szerepvállalással kapcsolatos beidegződéseiben rejlik.

A fenti elemzésből jól látható, hogy a szálloda- és vendéglátószektorra a rugalmas munkaidők széles körű alkalmazása jellemző, amely nem jár esélyegyenlőséggel. Közvetlen diszkrimináció ugyan az európai uniós direktívák kötelező tagállami implementálásának köszönhetően a szektorban nem kimutatható, viszont a rejtett diszkrimináció igen erősen jellemző. Ez, továbbá a vállalaton belüli képzések hiánya, a szigorú hierarchia, az antiszociális munkarend és az alacsony keresetek vezetnek a szektor igen alacsony munkaerő-piaci vonzerejéhez. Az OECD foglalkoztatottak körében végzett, munkahelyi elégedettségrel kapcsolatos felmérése arra az eredményre jutott, hogy a szálloda- és vendéglátószektorban dolgozók elégedetlenségi szintje minden kategóriában magasabb az átlagnál.³

¹ Burrell et al. [1997], 175. oldal.

² Purcell – Quinn [1995], 349. oldal.

³ OECD Employment Outlook, 2001, 103. oldal.

Ahhoz, hogy a szálloda és vendéglátószektor ki tudja használni az atipikus munkaformák már elterjedt alkalmazásából származó potenciális előnyét más szektorokkal szemben, meg kell teremteni a szektor munkaerő-piaci vonzerejét. Ennek kereteinek megteremtése az Európai Unió rendelkezésein, programjain alapul.

A TURIZMUSRA IRÁNYULÓ EURÓPAI UNIÓS INTÉZKEDÉSEK, RENDELETEK

Számos oka van annak, hogy a turizmus miért lehet hatásos partner az Európai Foglalkoztatási Politika fejlődésében és a gazdasági fellendülés elősegítésében. Ugyan az Európai Uniónak nincs egységes turizmuspolitikája, a Maastrichti Szerződés 3(1) cikkelye elismeri, hogy „A turizmus területén hozott intézkedések az Unió cselekvéseinek részét képezik”¹ és az Unió megvalósítását célzó tevékenységnek a turizmusra is ki kell terjednie.² A Tanács 1992-ben elfogadta az első Közösségi akciótervet a turizmus támogatására (92/421 EEC döntés). Ezeket az intézkedéseket követően – ugyan más politikákra vonatkozó európai uniós döntések közvetetten szabályozták a szektor működését – a 90-es évek végéig nem történt elmozdulás. Habár a Bizottság kidolgozta a kifejezetten a turizmus támogatására irányuló többéves PHILOXENIA program tervezetét, megvalósulására máig csak részben került sor. A turizmus, és ezen belül a szálloda- és vendéglátószektor a makacs munkanélküliség elleni harc kapcsán került ismét a figyelem középpontjába. A Luxemburgi Csúcs után a Bizottság felállított egy Turisztikai Tanácsadó Csoportot (High-level Group on Tourism and Employment). A csoport jelentésének³ következményeként a Bizottság 1999-ben megjelentetett egy dokumentumot⁴, mely kifejezetten a turizmus munkahelyteremtő képességének növekedését célozza meg és elnyerte az Európai Parlament, a Szociális Bizottság és a Régiók Bizottságának a támogatását. Ez vezetett ahhoz a Miniszterek Tanácsában 1999. április 21-én született döntéshez, amely a Bizottságot és a tagállamokat a turizmus területén a szorosabb együttműködésre szólítja fel, ugyanis a szektor nagy mértékben hozzájárulhat a gazdaság és a foglalkoztatás növekedéséhez.⁵ Következésképpen a Bizottság, a tagállamok és az Európai Unió Turisztikai Tanácsadó Bizottsága (Advisory 3T Committee on Tourism) elhatározta négy munkacsoport felállítását, amelyek a következő területekre koncentrálnak: az információtechnológia térhódításának elősegítése a turizmusban, az ágazati képzés fejlesztése, a turizmus termékeinek minőségi fejlesztése és a fenntartható fejlődés és a környezetvédelem biztosítása.

A kifejezetten az iparág munkaerő-piaci vonzerejének megteremtése céljából létrehozott „B” munkacsoport megerősítette, hogy főképp a kis- és középvállalkozásokban a munkaerő nagy része igen alacsony képzettségű, kevés a szakképzett munkaerő, nem kielégítőek a munkakörülmények és igen magas a fluktuáció. Az

¹ Report on Community Measure Affecting Tourism [2002], 4. oldal.

² Lengyel [1999], 30. oldal.

³ European Tourism – New partnerships for employment [1998].

⁴ Enhancing tourism's potential for employment [1999].

⁵ Report on Community Measure Affecting Tourism [2002], 14-15. oldal.

összefoglaló jelentés hangsúlyozza, hogy az európai uniós alapokból és programokból (LEONARDO DA VINCI, SOCRATES, TEMPUS, EQUAL, INTERREG III., ALFA) a turisztikai vállalkozásoknak ítélt támogatás még mindig nem kielégítő, és ezért további lépéseket sürget mind az Európai Unió, mind a vállalatok részéről a helyzet javítására. A csoport támogatja az EUROPASS nevű képzési dokumentáció mielőbbi bevezetését, a hatékonyabb információáramlás elősegítését és a pozitív példák nyilvánosságra hozatalát, illetve részletesen kidolgozott egy kézikönyvet („Handbook for learning areas in tourism industry”), amely tanácsokat ad az elméleti tudás komplex gyakorlati hasznosítására elsősorban az emberi erőforrás fejlesztése területén. A Lisszaboni Csúcsot követően, 2000 májusában Vilamourában a tagállamok célul tűzték ki nemzeti turizmuspolitikáik összehangolását, míg novemberben Lille-ben a Turisztikai Tanácsadó Testület 15 további olyan területet határozott meg, amelyeknek a turizmus fejlődését illetően prioritást kell adni. Továbbá felállítottak egy ötödik munkacsoportot is, amelynek célja a magas színvonalú információs és kommunikációs technológiák ágazati meghonosítása. Ezt követően 2001. szeptember 27-én a Tanács ratifikálta a Bruge-i Csúcs „Turizmus Mindenkiért” programját. A program sürgeti a civil szervezetek és a turisztikai vállalatok kooperációját, valamint a turizmus érdekeinek nagyobb mértékű integrálását a közlekedési politika, az esélyegyenlőségi politika, a regionális politika, a fogyasztóvédelem és az adózás területén.

A meghozott döntések és intézkedések azonban nem hoztak átütő eredményeket. Az egyetlen olyan átfogó programot – még ha nem is volt nagyszabású –, amely a turizmussal, mint különálló politikával foglalkozott és olyan akciókat tartalmazott, amelyeket helyi és regionális szinten nem lehetne kielégítően elvégezni, a Tanács elutasította. Másrészt, az Európai Unió esélyegyenlőségre irányuló, kötelező erejű jogi szabályozásait illetően a turisztikai vállalatok, főként a szálloda- és étteremszektor is megtalálja a kibúvókat. Az egyenlő értékű munkáért egyenlő bért direktívájának megszegése miatt nagy számú női munkavállaló – főként a vendéglátás területén dolgozók – nyújtott be bírósági keresetet.¹ Az 1988-as Hayward per bebizonyította, hogy a különböző foglalkozások a valóságban is összehasonlíthatóvá váltak. Az esetleges perek elvesztéséből származó költségeknél (például, ha a szobalány kevesebbet keres, mint a londíner) a szállodák olcsóbbnak találhatják például a mosodai szolgáltatás vagy a housekeeping terület külső, szállodával szerződéses viszonyban álló cégeken keresztüli, „contracting out” típusú üzemeltetését illetve munkaerő-kölcsönző cégek használatát. Emellett az államilag garantált minimálbér bevezetése vagy növelése sem egyértelműen jár pozitív következményekkel a munkavállalók részére. Egyrészt ez drágábbá teszi a munkaerőt, és ebből adódóan leépítésekhez, elbocsátásokhoz vezetett, vagy a jól ismert költségkímélő módszerhez, azaz az egyes részterületek működtetésének szerződéses bérbeadásához. Másrészt, mivel a minimálbér bevezetése vagy emelése az esetek többségében nem jár együtt a munkaadói járulékok csökkentésével, az illegális foglalkoztatás növekvő alkalmazásához vezethet. Kiváló példa erre a szálloda- és vendéglátószektor Nagy-Britanniában, ahol számos

¹ Doherty – Stead [1998], 126-144. oldal.

szálloda - a luxuskategóriát is beleértve – alkalmaz illegális migráns munkaerőt a minimálbér alatt (Berkley Hotel London, Claridge Hotel).¹

A MAGYAR ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPAI KÖRKÉP

A kelet-közép-európai országok az Európai Uniótól eltérő munkaerőpiac-szerkezeti sajátosságokat mutatnak. A csatlakozó országokat együttesen vizsgálva megállapítható, hogy az agrárszektorban foglalkoztatottak együttes aránya még mindig 13% (igen nagy eltérésekkel), míg az Európai Unióban ez csak 3%, továbbá a szolgáltató szektorban alkalmazottak aránya is jelentős, mintegy 13%-os lemaradást mutat.²

A nők munkaerő-piaci helyzetének vizsgálatánál feltűnik, hogy a kelet-közép-európai országokban (Csehország és Lengyelország kivételével) a női munkanélküliségi ráta alacsonyabb, mint a férfi munkanélküliségi ráta. Ez eltér az Európai Unióban megfigyeltektől. Magyarország esetében a férfiak munkanélküliségi rátája 2001-ben 6,3%, míg a nőké csupán 5% volt. Ez kedvezőnek tűnhet a női munkavállalók szempontjából, azonban az európai uniós szintnél (8,7%) is csaknem 4%-kal alacsonyabb női munkanélküliségi ráta³ nem jelent egyértelműen magas női aktivitási arányt. Valójában a rendszerváltást követően a nők tömegesen kényszerültek a munkaerőpiac elhagyására és a kormány a „tömegessé váló munkanélküliség körülményei között tudatosan csökkentette a munkaerő-kínálatot, számos lehetőséget adva a korhatár előtti nyugdíjazásra, illetve gyermeknevelés miatti inaktívvá válásra.⁴ Eközben a 90-es évektől Nyugat-Európában jelentősen bővült a női foglalkoztatás. Amíg 1990-ben majdnem 20%-al haladta meg a hazai foglalkoztatottsági szint az Európai Unió átlagát, 1997-ben már több, mint 5%-ban alacsonyabb volt annál. Habár a 90-es évek közepétől újra növekedésnek indult a női foglalkoztatási ráta, 2001-ben még mindig csak 49,4% volt, szemben az Európai Unióban mért 54,5%-kal. Továbbá a foglalkoztatott nők túlnyomó többsége, 96%-a mindig teljes munkaidőben dolgozik, szemben az Európai Unió 76%-os rátájával.⁵ Habár az alacsony képzettségű nők kiszorultak a munkaerőpiacról és az alacsony bérek nem is ösztönzik őket az álláskeresésre, a fiatalabb korosztály magasabb képzettsége lassan, de folyamatosan javítja a foglalkoztatottak összetételét. A női hallgatók aránya a 90-es évek végére a műszaki és katonai, rendőri iskolákat kivéve már meghaladja a férfiakét.⁶ A gazdasági felsőoktatásban már 64%-os a nők aránya. A tömegessé váló felsőoktatási képzés azonban csak a férfi diplomások munkanélküliségi helyzetén javított. A női diplomás munkanélküliség szintje 2001-ben ugyanakkora volt, mint kilenc évvel korábban.⁷

¹ Golding [2000], Golding [2002], Golding [2001].

² Employment in Europe [2001], 110-136. oldal és a Magyar Statisztikai Évkönyv 2002, 67. oldal alapján.

³ OECD Labour Force Statistics, 1981-2001, 305. oldal.

⁴ Pulay [2000], 429. oldal.

⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv [2002], 122. oldal és OECD Labour Force Statistics 1981-2001 319.

⁶ Lakatos [2001], 469-485. oldal.

⁷ Magyar Statisztikai Évkönyv [2002], 73. oldal.

Nemek közti foglalkoztatási esélyegyenlőség

Az európai szabályozásoknak megfelelően Magyarországon is tiltott mind a közvetlen, mind a közvetett diszkrimináció (Alkotmány 70/A§.; Munka tv. 5§ (1)), már a pályázatattól kezdődően. Vita esetén, harmonizálva a bizonyítási teher megfordításáról szóló 97/80 EEC direktívával, a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy munkavállalójával, vagy lehetséges munkavállalójával szembeni intézkedései nem voltak diszkriminatívak.

Minden szabályozás ellenére azonban a foglalkoztatási esélyegyenlőség a gyakorlatban megkérdőjelezhető. Az álláshirdetések túlnyomó többsége még mindig nemekre specializáltan jelenik meg. A foglalkoztatási szegregáció nálunk is jelentős, döntően nők dolgoznak az oktatásban és jelentős a női foglalkoztatás a kereskedelemben, közigazgatásban, valamint a szálláshely és vendéglátószektorban.¹ A Figyelő felmérése szerint a legnagyobb magyar vállalatoknál a felsővezetők kevesebb, mint egyötöde nő, a fizetésük pedig átlagosan alig több, mint a férfiak keresetének 80%-a.² A női menedzserek foglalkoztatási eloszlására is a foglalkozási szegregáció a jellemző. Míg a vállalkozószféra menedzsereit főként a férfiak képezik, a nők túlnyomó részben a közigazgatásban és az oktatásban jutnak vezetői pozícióhoz. Megállapítható, hogy Nyugat-Európa-hoz hasonlóan a női vezetők előrehajlását Magyarországon is megakadályozza a láthatatlan üvegplafon, illetve a női vezetésről való konzervatív felfogás. Magyarországra is elmondható, hogy a nők mintegy 15%-kal kevesebb bért tartanak reális elvárásnak egy adott pozícióban, mint a férfiak.³

Habár Magyarország a többi csatlakozó országgal együtt jelentős előrelépést tett a foglalkoztatási esélyegyenlőség elérése érdekében (esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter, Esélyegyenlőségi Főfelügyelőség felállítása, a Munka Törvénykönyvének 2002 júliusában elfogadott változtatásai, 2003. évi XX. törvény), a munkavállalókat már a kiválasztástól kezdődően számos diszkriminatív megkülönböztetés éri. További akadályokat jelent az esélyegyenlőség biztosítására szolgáló megvalósítási eszközök gyengesége, illetve a nemi szerepekhez kötődő társadalmi beidegződés. Ahhoz, hogy mind a női, mind a férfi elhelyezkedés könnyebbé váljon, az ország még mindig rugalmatlannak számító munkaerőpiacát flexibilizálni kell, a nők munkába állását segítő pozitív megerősítő programokat (affirmative actions) kell hozni, és biztosítani kell az atipikus munkák társadalmi elfogadottságának alapját.

Az atipikus munkák legelterjedtebb és leghagyományosabb módja Nyugat-Európában a részmunkaidős foglalkoztatás. Magyarországon azonban a vállalatok még mindig átcsoportosításokkal, részben túlórakkal oldják meg munkaerőigényüket. Míg az 1993-1998 közötti időszakban az Európai Unióban a részidős állások száma mintegy 15%-kal nőtt⁴, Magyarországon – és Lengyelországot kivéve a többi csatlakozó országban is – a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya még mindig igen alacsony. (Az Európai Unió tagállamai közül Görögországot

¹ Magyar Statisztikai Évkönyv [2002], 67. oldal.

² „Üvegmennyezet”, Figyelő, 1999. 03. 04. (in) Krén et al. [2002].

³ Lakatos [2001], 490. oldal.

⁴ Employment in Europe [2001], 110. oldal.

a legalacsonyabb ráta: 4,8% 2001-ben, Magyarországon ez a ráta csak 2,8%¹). A csatlakozó országokban – a részmunkaidős foglalkoztatáshoz hasonlóan – a határozott munkaidőben foglalkoztatottak számában is jelentős lemaradás mutatható ki az Európai Unió átlagához képest. Magyarországon 2000-ben a munkaerő mindössze 5,8%-a dolgozott határozott munkaidejű szerződéses viszonyban, szemben az Európai Unió 11,4%-os arányával.

Mind a határozott, mind a részmunkaidőt tekintve a Munka Törvénykönyve ugyan eleget tesz a Tanács 91/383/EK és 99/70 EK (a határozott ideig tartó munkavégzéssel kapcsolatos) illetve a 97/81/EK (a részmunkaidőről) irányelvnek, de sem a munkáltatók, sem a munkavállalók nincsenek megfelelően ösztönözve a valós, legális részmunkaidős foglalkoztatásban. Egyrészt annak a részmunkaidősnek, aki csak heti húsz órában dolgozik, és bérezése alapja a mindenkori minimálbér, legalább 40 évet kell dolgoznia ahhoz, hogy a minimális nyugdíjra jogosultsága legyen. Továbbá a kötelező minimálbér 50 000 Ft-ra való felemeléséről szóló rendelet [224/2001. (XI. 21.) Korm. rendelet] hatálybalépését követő első három hónapban a részmunkaidősök aránya mintegy 24%-kal, azaz 116 000 fővel emelkedett. Az emberek megkérdezésén alapuló munkaidő-felmérés alapján azonban ugyanebben az időszakban összesen mindössze 102 ezren dolgoztak részmunkaidőben. Az ellentmondás magyarázata feltehetően az, hogy a munkáltatók a járulékterhek csökkentése érdekében gyakran jelentenek be a valóságban teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalót részmunkaidősként.²

Az atipikus munkajogviszonyok harmadik legelterjedtebb fajtája a munkaerő kölcsönzés. E cégeket előszeretettel alkalmazza a szálloda- és vendéglátószektor, hiszen rajtuk keresztül gyorsan és rugalmasan jutnak munkaerőhöz, és így hatékonyabban tudnak reagálni a kereslet változásaira. További előny, hogy a munkaerő-kölcsönzés a kölcsönbevevőt egy sor pénzügyi kötelezettségtől szabadítja meg, mivel nem ő, hanem a kölcsönbeadó fizeti a munkavállaló munkadíját és a munkadíjat terhelő befizetési kötelezettségeket. Számos visszaélés után végül a 2001. évi XVI. törvény bevezette a munkaerő-kölcsönzés fogalmát. A megváltozott Munka Törvénykönyve 193/B. - 193/P. §-ai, a 118/2001. (VI. 30.) kormányrendelet és a Polgári Törvénykönyv együttesen, az európai uniós normákkal összhangban szabályozzák a munkaerő-kölcsönzés feltételeit.

Annak ellenére, hogy a magyar jogi szabályozás harmonizál a Közösségi joggal mind a foglalkoztatási esélyegyenlőséget, mind a munkavállalók védelmét (részmunkaidő, biztonság) illetően, az emberek többségénél még mindig ellenállásba ütközik az atipikus foglalkoztatás. 2002 októberében a Tolna megyei Munkaügyi Központ igazgatója, LISZICZA ISTVÁN a Népszabadságnak adott interjújában rámutatott, hogy „ők azok, akiket a legkésőbb vesznek fel a munkahelyekre és legelőször küldenek el.”

A TURIZMUS ÉS SZÁLLODASZEKTOR HAZÁNKBAN

A turizmus szektor hazánkban rendkívül dinamikus fejlődésen ment keresztül a múlt század utolsó évtizedében. A WTTC adatai alapján a szűkebb értelemben

¹ OECD Labour Force Statistics 1981-2001, 319. oldal.

² H. Sz. [2001].

vett szektor 5,3%-kal (2674 M USD), a tágabb értelemben vett szektor mintegy 10,9%-kal (5534,7 M USD) járult hozzá a hazai GDP-hez 2001-ben. Hazánk esetében ez jóval meghaladta mind a közép-kelet európai országok mind az Európai Unió szűkebb értelemben vett szektorának átlagát is. Továbbá a „közvetlen” szektorban dolgozott az összes foglalkoztatott 6,64%-a, amely több, mint kétszerese volt a közép-kelet európai átlagnak, és több, mint másfélszerese az Európai Unió átlagának. Az elmúlt kilenc évben a szálloda- és vendéglátószektorban jelentkezett állások száma – köszönhetően a rengeteg külföldi beruházásnak – 23,7%-kal nőtt.

Mindezek ellenére az Egyesült Államokat ért terrortámadás és a világgazdasági recesszió igen erősen érintette a hazai szektort, és az az irreális 38%-os növekedési ráta, amelyet a foglalkoztatottak számának változása mutatott 2000-ben (1999-hez viszonyítva), megtört. Az azonban, hogy a szektorban foglalkoztatottak száma nem csökkent drasztikusan (Idegenforgalmi Statisztikai Évkönyv 2001) a 2000-ben kezdődött szállodaépítési láznak köszönhető. Ennek során a fővárosban mintegy két tucat, főként négy- és ötszobás szálloda építésébe kezdtek a befektetők, mintegy 100 Mrd forint értékben. 2003 végére mintegy duplájára, 7 000-re nő a luxuskategóriájú szobák száma a fővárosban, 2004-re az ezredvégi állapothoz képest 30 új szállodája lesz Budapestnek, az országban pedig további 18 új szálloda átadását tervezik.¹

A szektor foglalkoztatási jellemzői

Csakúgy mint az EU-ban, hazánkban is a szektorban foglalkoztatottak munkaidejének hossza meghaladja az összes szektor átlagos munkaidejét és erre a szektorra jellemző leginkább a hétvégi és a többműszakos munka. A szállodaiiparban foglalkoztatott nők például mintegy 7 órával, a férfiak mintegy 9 órával dolgoznak többet hetente, mint az oktatásban alkalmazott nők és férfiak.² Az ágazati kollektív szerződés él a Munka Törvénykönyvének 27.§ (4) bekezdésében adott lehetőséggel, és a törvényben előírt maximális túlórákeretet, az évi 300 órát határozza meg [27.§. (9)]. Továbbá előírja, hogy a túlórákat nem kell írásban elrendelni, ha például a váltótárs kimarad, ha előre nem látott rendezvény lesz, vagy ha munkaidőn túli áruszállítás miatt történik. Azzal viszont, hogy előírja, hogy a heti pihenőnapot a munkaidő-beosztásban meg kell jelölni és annak általában hetenként azonos napra kell esnie, védi a munkavállalók érdekeit.³

A statisztikák a szektor kereseti jellemzőinek tekintetében is az EU-hoz hasonló képet, azaz más szektorokhoz viszonyítva jelentős lemaradást mutat.

Mindezen tényezők ellenére azonban a szektor imázsa a felsőoktatásban továbbtanulni szándékozó fiatalok számára igen pozitív. A 2003. évi felsőoktatási jelentkezési statisztikák azt mutatják, hogy az idegenforgalom és a szálloda szak a jogász a közgazdasági és a gazdálkodási szakok után a negyedik legnépszerűbb a felvételizők körében.

Rugalmisság a magyar szállodaszektorban

¹ Gál [2002].

² Nagy Gy. [2002], 27-30. oldal.

³ Vendéglátó és Idegenforgalmi Kollektív Szerződés, 26.§ (4).

A szálloda- és vendéglátószektorban az európai uniós átlaghoz viszonyítva (26,4%) meglehetősen alacsony, mintegy 1,5-10% között mozog a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya a teljes munkaidőben foglalkoztatottakhoz képest. A részmunkaidős foglalkoztatási formát általában fizikai munkakörökben alkalmazzák, szellemi munkakörökben nem jellemző. A részmunkaidős foglalkoztatás szállodaipari elterjedését azonban hazánkban számos, már korábban is említett speciális tényező akadályozza. Továbbá a teljes munkaidőre kifizetett minimálbér sem elegendő a megélhetéshez még a kétkeresős családokban sem. A hosszú utazási idő miatt, főként Budapesten, nem éri meg részmunkaidőben dolgozni. Csakúgy, mint Nyugat-Európában, hazánkban is meglehetősen nehéz a karrierépítés a részmunkaidősök számára. Végül, bár a magán bölcsődék és óvodák már elterjedésben vannak, drágaságuk miatt az átlagjövedelmű családok nem tudják igénybe venni szolgáltatásukat, az állami gyermekfelügyeleti intézmények pedig hagyományos munkaidőben dolgoznak. Ez szintén a hagyományos beosztású, teljes munkaidős foglalkoztatási formát ösztönzi.

A munkáltatói oldalról a részmunkaidős foglalkoztatás gyakran hangoztatott előnye a költségmegtakarítás. Ez azonban a szálloda- és vendéglátószektorban több esetben is megkérdőjelezhető. Habár a munkáltató a részmunkaidős alkalmazottak bére után arányosan fizeti a különböző járulékokat, az egészségügyi hozzájárulás értéke minden munkavállaló után – tehát függetlenül a rész vagy teljes munkaidős foglalkoztatási formától – egységes (2003-ban havi 3450 Ft). A munkavállalónak fizetett bér sem biztos, hogy pontosan arányos a teljes munkaidős foglalkoztatottak bérével. Például a gyakran részmunkaidőben dolgozó reggeliztető felszolgálók bérköltése magasabb, mint a teljes munkaidő arányos része, mert a munkáltató beleszámítja, hogy nem kapnak borraivalót.¹ Továbbá a szektor számos munkakörében egyenruhában végzik feladataikat a munkavállalók, ezek költsége sem elhanyagolható a munkáltató szempontjából. Végül bizonyos munkakörök kifejezetten megkövetelik a teljes munkaidős foglalkoztatást. Például a vendéglátó területen a leltárfelelősség, a recepcióban a folyamatosság szükségessége és a nagy mennyiségű és sebességű információáramlás (mindig, minden időben tudni kell, hogy mi történik a házban) bonyolulttá teszi a részmunkaidős alkalmazást. Ebből adódóan a részmunkaidő leginkább a segédmunkás, szakképzettséget nem igénylő munkakörökben terjedt el, mint a fekete- és fehérmosogatás, étel előkészítés, reggeliztetés, éttermi hostess.

A szezonális munka főként a Balaton térségében terjedt el Magyarországon. Azonban míg a privatizáció előtt a balatoni szállodákban a törzsfoglalkoztatottak határozatlan, teljes munkaidőre szóló szerződéssel rendelkeztek, és télen visszakérültek az egész évben üzemelő szállodákba, ma már a szezonális, határozott munkaidőre jellemző foglalkoztatás a jellemző, és csak az egész évben ott maradó ügyintézők, menedzserek, ügyviteli alkalmazottak rendelkeznek határozatlan idejű szerződéssel. Ők alkotják a balatoni foglalkoztatottak mintegy 25-30%-át, míg a szezonális foglalkoztatottak (szakács, felszolgáló, recepciós) a balatoni szállodák alkalmazottainak fennmaradó 70-75%-át. A szezonális foglalkoztatottak

¹ Ágazati résztanulmány a Vendéglátó és Idegenforgalmi Szakszervezet, mint munkavállalói szervezet tapasztalatairól.

mintegy 10-25%-a tér vissza rendszeresen a nyári időszakban, a fluktuáció magas, 6%-os.¹

A szezonális foglalkoztatás előnyei egyértelműen a rugalmasságban és a költségkímélésben rejlenek, a humán menedzsmentnek azonban számos problémával kell megküzdenie a szolgáltatás megfelelő minőségének biztosítása érdekében. Nehezebb az ösztönzési rendszer kialakítása, mivel a rövid munka-periódus miatt a munkavállalókat csak a minél nagyobb kereset érdekli. Továbbá magas a nem legális juttatások aránya, a legális kifizetések ugyanis a vállalatok versenyképességét akadályoznák.

Női munkavállalók esélyegyenlősége a magyar szállodaszektorban

A szálloda- és vendéglátószektor nálunk is magas arányban foglalkoztat nőket. A foglalkoztatott nők 4,1%-a dolgozik a szektorban, ami 38 000 munkahelyet jelent. Az iparágban foglalkoztatott nők aránya 2001-ben 49%-os, amely mintegy 5,2%-kal meghaladja az összes foglalkoztatási ágban mért női részvételi arányt. Az nem vitás, hogy a női foglalkoztatottak száma folyamatosan emelkedik, hiszen a szektorban, 3000-rel több nő dolgozott 2001-ben mint 1992-ben, a férfiakhoz viszonyított arányuk azonban jelentősen csökkent. Míg 1992-ben a szektorban foglalkoztatott nők aránya majdnem 58%-os volt, 1999-ben már csak 52%-os, 2001-ben pedig 49%-os. A dolgozat korábban tárgyalta, hogy a szektorban 1992-2001 között jelentősen, mintegy 23%-al nőtt a foglalkoztatottak száma. Ezek az adatok tehát azt mutatják, hogy az így keletkezett 28 000 új munkahely túlnyomó többségét férfiak töltötték be.² A nők szektorági aránya e jelentős csökkenésének magyarázata alapulhat azon a feltételezésen, hogy a női foglalkoztatottak más szektorokban találtak munkát, így ágazati eltolódás következett be. Egyrészt valóban történt egy eltolódás a rendszerváltást követően megjelent új típusú szolgáltató cégek javára (növekvő számú biztosító cégek, pénzügyi és hitelintézetek, non profit szervezetek, utazási ügynökségek stb.). Másrészt azonban vizsgálat alá véve azokat a foglalkoztatásokat, ahol hagyományosan magas a női jelenlét (pl. kereskedelem, közigazgatás, feldolgozóipar) megállapítható, hogy ebben az időszakban ugyancsak csökkent a nők képviselési aránya.³ Ez pedig egyértelműen arra utal, hogy a nők az elmúlt kilenc évben egyre nagyobb számban szorultak ki a munkaerőpiacról és váltak inaktívvá.

A szálloda- és vendéglátószektorban foglalkoztatottak ötven-ötven százalékos nemi képviselési aránya okot adhat annak feltételezésére, hogy az esélyegyenlőség kérdésköre megoldott a szakmában. Ez azonban már a statisztikák által mutatott ágazati munkanélküliségi ráták alapján is megkérdőjelezhető. Míg 1999-ben a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás szektorban a nők munkanélküliségi rátája 7%-os volt, addig a férfiaké 3,3%⁴. Igaz, az ezt követő évben a ráták közelí-

¹ Biermann [2002].

² Az adatok a Magyar Statisztikai Évkönyv 2002, KSH, Budapest 67. oldalára alapulnak.

³ Ez alól kivétel az oktatás, ahol az amúgy is magas női részvételi arány 1,7%-kal nőtt a vizsgált időszakban és 2001-re elérte a 77,5%-ot.

⁴ Lakatos Judit [2001], 476. oldal.

tettek egymáshoz, de még mindig számottevően magasabb a női munkanélküliek aránya (nők: 5,2%, férfiak: 3,6%¹).

A világ más országaihoz hasonlóan nálunk is jelen van a foglalkoztatási diszkrimináció számos eleme. Túlnyomó többségben nők dolgoznak a housekeeping, az éttermi hostess, a rezervációs és sales & marketing területen, míg férfiak dominálnak a konyhán, a londínereknél, illetve a food & beverage vezetők és a felsővezetők között. Köztudott, hogy a nemi diszkrimináció a gyakorlatban már a kiválasztásnál megkezdődik. A hazai szállodaszektorban az informális kapcsolatok mind a karrierépítésben, mind az elhelyezkedésben nagyobb szerepet kapnak, mint az Európai Unióban. Ennek egyik oka lehet a rendszerváltás után kialakuló nagyfokú bizalmatlanság. A ranglétra is nagyon hierarchikus képet mutat, és nehéz előrejutni. Jellemző, hogy Nyugat-Európával ellentétben, egy-egy szállodai részleg vezetője már 15-20 éve van ugyanabban a pozícióban. A szállodai vezetők mobilitása csak az új szállodák építésével kezdett erősödni. Itt azonban még mindig visszatartó tényező a külföldi tulajdonos és felső vezetés, a megszokottól lényegesen eltérő vezetési stílus, a magasabb szintű személyzeti ellenőrzési rendszer, a nyitó szállodákra jellemző kaotikus állapot és természetesen a megszokott „szürke juttatások” hiánya.

A felvételi meghallgatásokon gyakran előfordul, hogy az interjúztató fél megemlíti, hogy milyen nemű alkalmazottat keres. Az éjszakai portás, recepciós, londíner munkakörök túlnyomórészt férfiaknak vannak meghirdetve, azzal az ürüggyel, hogy a nőknek nem biztonságos éjszaka dolgozni. Azonban ma már a házak többsége alkalmaz éjszakai biztonsági szolgálatot, továbbá semmi nem garantálja, hogy a férfiak nagyobb biztonságban lennének, mint a nők, ha egy esetleges bűncselekményre kerülne sor. Ugyanakkor az éjszakai recepciós munka, illetve portaszolgálat Magyarországon is íratlan feltétele az előléptetésnek, hiszen éjszaka kerül sor a számlák zárására, a statisztikák elkészítésére, a másnapi teendők megszervezésére stb. A nők karrierjét tehát nálunk is megakadályozza az üvegplafon.

Az egyenlő értékű munkáért egyenlő bér elve beépült ugyan a magyar Munka Törvénykönyvébe (Munka tv. 142/A§), a valóságban azonban Magyarországon is jellemző a rejtett diszkrimináció. A Központi Statisztikai Hivatal 2001-re vonatkozó adatai alapján a szálloda- és vendéglátó-szektorban a teljes munkaidőben dolgozó nők havi bruttó átlagkeresete 68 843 Ft, amely a szektorban teljes munkaidőben dolgozó férfiak havi bruttó átlagkeresetének csupán a 82%-a.² A középvezetői szinten a keresetkülönbségek még inkább nőnek, a kereskedelmi és vendéglátóipari részegység közvetlen termelésirányítójának esetében a nők bruttó keresete a férfiak keresetének mindössze 70, 6%-a.³

Pozitívként értékelhető, hogy a Vendéglátó és Idegenforgalmi Kollektív Szerződést 2001. május 15-én kiterjesztették.⁴ Ez azt jelenti, hogy immár az összes iparági munkáltatóra és munkavállalóra érvényesek a kollektív szerződés-

¹ Nők és férfiak Magyarországon 2001 [2002], 83. oldal.

² Magyar Statisztikai Évkönyv, 2002, 74-75. oldal.

³ Krén et al. [2002], 14. oldal.

⁴ Amelyet az Idegenforgalmi Munkaadók Országos Szövetsége valamint az Idegenforgalmi Szakszervezet 1997. május 21-én kötött meg.

ben foglaltak, de kivételt képez „A vendéglátás és idegenforgalom területén alkalmazandó besorolási feltételek és szakmai minimálbér” című 2. számú melléklet, valamint „A munkaszerződés megkötésére és módosítására vonatkozó szabályok és eljárás a munkaviszony megszüntetése és megszűnése esetén” című 4. számú melléklet. Pozitív diszkriminációról, illetve az Egyesült Államokban már régóta bevezetett és Nyugat-Európában is jól működő úgynevezett megerősítő eljárásról (affirmative action) sem esik benne szó. Például az érdekviták megoldására létrehozandó egyeztető bizottság tagjait a felek ugyan egyenlő arányban jelölik, de a nők arányának biztosítása nem kerül kimondásra.¹

Látható tehát, hogy habár a magyar jogi szabályozás papíron harmonizál az európai uniós szabályozásokkal, számos nehézség adódik a rugalmas munkaerőpiac elterjesztésének gyakorlati megvalósításában. Ennek oka egyrészt a magas államháztartási járulékokban, másrészt pedig az olyan, ágazatra specifikus költségekben rejlik, mint a szállodai munkaruha, egyenruha költsége, a mosatási költség, a természetbeni juttatások megnövekedett költsége. Ebből adódóan a szállodák inkább a munkaerő-kölcsönző cégekhez fordulnak reggeliztető felszolgálók, bankett felszolgálók, takarítószemélyzet, illetve az éttermi hostessek munkakörének betöltésénél, mivel a kölcsönző cégek a részmunkaidős foglalkoztatási formánál még rugalmasabban, ráadásul jóval olcsóbban tudják a szállodák számára biztosítani a kellő létszámú alkalmazottat. Továbbá nem kell folyamatosan a felmondásokból adódó munkaügyi perek esetleges elvesztése esetén fizetendő, nem csekély pénzügyi következményekkel számolniuk.

A SZÁLLODASZEKTOR JÖVŐJE

A dolgozat korábban tárgyalta az idegenforgalom és szálloda szakok igen erős népszerűségét az érettségizők körében. E népszerűség oka még mindig az a lakosságban kialakult kép, hogy a rengeteg beruházásnak köszönhetően a szektor biztonságos és jó kereseti lehetőségekkel kecsegtető munkahelyeket nyújt. A szállodaszektori beruházások leállásával (2004) az álláshelyek számának dinamikus növekedése azonban véget ér. A terroristámadásokat követően a befektetők is elbizonytalanodtak, ugyanis nem kalkulálhatnak a megszokott, ágazatra jellemző, tőkére vetített 10%-os megtérülési rátával.² Másfelől, a „jó kereseti lehetőségek” sem egyeznek már az 1995-1999 között tapasztaltakkal. Igaz, a statisztikák ez időszakra vonatkozó adatai szerint a szektor ekkor is alacsony kereseti lehetőségeket nyújtott, a szállodaiiparban foglalkoztatottak azonban ebben az időszakban a hivatalosan bejelentett fizetésük mintegy dupláját, ha nem többszörösét keresték meg. Az egyéni turisták számának visszaesésével és a csoportos, incentive turizmus és üzleti turizmus növekvő arányával, illetve a szigorított jogszabályokkal és a külföldi láncokra jellemző szigorú belső ellenőrzési rendszerrel a valóban nagy összegű „zsebbe kapott keresetek” jóformán eltűntek.³ A megkeresett jövede-

¹ Krén et al. [2002], 14. oldal.

² Gál [2002].

³ Ezalatt értendő: bármilyen borraivaló, illegális pénzváltásból származó margin és az úgynevezett szabáztatásból adódó bevételek. Egyéni kutatás, több négyesillagos hazai szálloda recepciós, éttermi, és londíner személyzetének véleménye alapján.

lem ugyan még mindig magasabb, mint a statisztikákban kimutatott, de a szektor foglalkoztatottjai által „aranyidőknek” nevezett kilencvenes évekhez képest a hivatásos és a valóságos keresetek közötti szakadék csökkent, a szektor „fehéredik”.

Mindezek ellenére, nem csak a középiskolások érdeklődése, hanem – a 2003-as Felsőoktatási Felvételi Tájékoztató alapján – a felsőoktatásban a szálloda szakok száma is óriási ütemben nő. 2003-ban a meghirdetett hallgatói létszámkeret a diplomás végzettséget nyújtó szakokon meghaladja az 5200-at, a szakmenedzseri képzéssel együtt a 8000-et.¹ Ez évi majdnem 8000 szálloda szakra specializált friss diplomást jelent. Látható, hogy a magyar szálloda- és vendéglátószektor nem tud ennyi fiatal felszívni. Habár a magyar szállodaiparra és a szolgáltatások minőségére valóban jó fényt vetne, ha a szektorban csak diplomások dolgoznának, többségükben a szállodai munkák – jellegükből adódóan – nem követelnének felsőfokú végzettséget. Másrészt egy szálloda szakon végzett, gazdasági diplomával rendelkező fiatal nehezen lehet arra rávenni, hogy esetleg éveig dolgozzon felszolgálóként, alacsony bérért, majd a hagyományos ranglétrát türelmesen végigjárva, ha szerencséje van, 50 éves korára szállodaigazgató lehessen. A frissen végzettek többsége tehát vagy továbbtanul, vagy más ágazatokban helyezkedik el. A harmadik járható utat, az Európai Unió megnyíló munkaerőpiacai jelenthetik.

Az Európai Unió legtöbb országában (kivételem Németország, Ausztria, Finnország) a szálloda és étterem szektor foglalkoztatottjaira általánosságban még mindig jellemző a megfelelő szaktudás és képzettség hiánya. Nagy-Britanniában például 2001-ben minden tizedik iparágban foglalkoztatottnak nem volt semmiféle szakmához kapcsolódó vizsgája, és a foglalkoztatottak 13%-a csak áthidaló megoldásként dolgozik a szektorban, addig, amíg nem talál jobb munkalehetőséget. A dolgozatban részletezett okok miatt a megfelelő szaktudású vezetőkben is hiány van. A munkáltatók 12%-a nyilatkozta azt, hogy az állások betöltésének nehézsége abban rejlik, hogy nem találhatnak megfelelően képzett szakembereket. De nem csak Nagy-Britannia, hanem Írország, Dánia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország is küzd a megfelelő szakemberek szektorba vonzásának problémájával és a vezetői állások betöltésével.² Az Unió több országa, példaként említve Nagy-Britannia és Németország szállodaszektora is felfigyelt arra, hogy mind hazánkban mind a többi csatlakozó országban a friss diplomás szakemberek száma jelentősen meg fogja haladni a betölthető álláshelyek számát. Németországban egyre többen lobbiznak azért, hogy az ország évente legalább 50 000 külföldi állampolgárnak adjon munkavállalási engedélyt, hogy megakadályozzák az ország gazdasági hanyatlását a képzett munkaerő hiánya miatt.³ Nagy-Britannia a 2002. decemberi Koppenhágai Csúcsot követően döntött 20 000 szálloda- és vendéglátóiparban lévő munkahely csatlakozó országok előtti megnyitásáról 2003. január 1-től kezdődően.

A Kelet-Közép-Európából a szakképzett munkaerő beáramlása ugyan rövid távon javíthat a szállodaszektor munkaerő összetételén, de hosszú távon nem oldja

¹ A felsőoktatási intézményenként meghirdetett felvételi keretszámok alapján, <http://www.felvi.hu>.

² Jensen [2001], 4. oldal.

³Forbes [2001].

meg a problémát. Habár a Nyugat-Európában alacsonynak számító bérek még mindig magasnak számítanak Közép-Európában¹, a csatlakozással egyrészt a bérek közti szakadék további csökkenésére lehet számítani, másrészt a megélhetési költségek miatt még mindig csak az ideiglenes tartózkodás, azaz a megkeresett pénz „otthoni” elköltése lesz kifizetődő. Továbbá, amennyiben a külföldi állampolgár a hosszú távú tartózkodást, illetve a letelepedést választja, az országok eddigi migrációs tapasztalatai alapján ők igen, de a gyermekeik már nem a szakmában fognak dolgozni. A migránsok ugyanis gyakran választják lépcsőfoknak a szálloda- és vendéglátószelektort az idegen társadalomba történő beilleszkedésük megkönnyítésére, gyermekeiknek azonban már jól ismerik a társadalmi szokásokat, és a szálloda- és vendéglátóipar helyett nagyobb valószínűséggel választják a magasabb jövedelemmel kecsegtető pályákat, mint például a pénzügyeket, vagy az információs technológiát.²

Következésképpen az európai szálloda- és vendéglátószelektor a jelenlegi helyzetet tekintve nem képes sem a munkanélküliek felszívására, sem a minőségi foglalkoztatás biztosítására. A turizmus foglalkoztatását is érintő európai programok (EQUAL, SOCRATES, TEMPUS, INTERREG, URBAN...) egyes országokat tekintve előremutató eredményeket hoztak, de jelentős változás a szelektor jellemzőit illetően nem történt. Továbbra is alacsony a vonzereje a kisebb szállodáknak, míg nagyobb a nemzetközi szálloda- és étteremláncoknak. Ez utóbbiakban nagyobb a lehetőség a karrierépítésre, az egyéni fejlődésre, a „vállalathoz tartozás” érzésének kialakítására, illetve az esélyegyenlőség feltételeinek biztosítására. Ahhoz, hogy a turizmus és ezen belül a szállodaszzelektor hozzá tudjon járulni a Lisszaboni, illetve a Stockholmi Csúcson megfogalmazott célkitűzések eléréséhez, a foglalkoztatást átfogó tréningprogramokkal kell segíteni, meg kell teremteni a szelektor imázsát, továbbá a munkáltatókat érdekeltté kell tenni a magas színvonalú munkaerő biztosításában, a továbbképzés támogatásában. Ez állami ösztönzőket és nemzetközi akcióprogramokat igényel.

DECLAN SWAN, a Hospitality Training Foundation elnöke szerint, ha „az iparág együttesen sokkal képzetebb és színvonalasabb képet nyújtana a munkaerőpiacon, akkor minden területen nagyobb elismerésre számíthatna. Ehhez azonban minden egyes foglalkozást és minden egyes egyént be kell integrálni a fejlesztési programokba, hogy megszerezzék a munkájukhoz szükséges megfelelő szaktudást és gyakorlatot, és egyéni fejlődésükön keresztül hozzájáruljanak a vállalatuk sikeréhez.”³

Mindezek mellett nem lehet megelégedezni arról, hogy a turizmus a béke iparága. Az amerikai terrortámadást követően az utazási kedv számottevően csökkent, a Turisztikai Világszervezet [World Tourism Organisation (WTO)] húsz év óta először szembesült az öszturisztikai bevétel csökkenésével. Továbbá az elhúzódo gazdasági recesszió hatására 2003-ban sem várható a szelektor gyors felépülése. A World Travel & Tourism Council szerint a szűk értelemben vett szelektor GDP-hez való hozzájárulása mindössze 3,7% lesz, amely 1%-kal fogja emelni a

¹A brit minimálbér: 4,2 GBP/óra havonta körülbelül 256 000 Ft-ot jelent teljes munkaidő esetén, és a szakképzettek ennek mintegy kétszeresét kapják.

² EFFAT-HOTREC [2001], 28. oldal.

³ Hospitality Training Foundation [2002].

szektorral közvetlen kapcsolatban álló munkahelyek számát. Az így keletkező állásokkal együtt a szektor által teremtett munkahelyek száma azonban még mindig 3,6 millióval lesz kevesebb, mint 2000-ben volt, illetve ez 8 millió munkahellyel kevesebbet jelent, mint amennyit az évezred végén a normál 2%-os évi növekedési ütemmel számolva 2003-ra becsültek.¹ Az Európai Unióra vonatkozó előrejelzések szerint a szűkebb értelemben vett szektor GDP-hez való hozzájárulása inflációval korrigált értéken 0,5%-kal fog emelkedni, azonban a foglalkoztatottak számában – amely az összes foglalkoztatott mintegy 4,52%-át, azaz közel 7,5 millió embert jelentett 2002-ben – körülbelül 1,5%-os visszaesés várható. Amennyiben a politikai – gazdasági bizonytalanság fokozódik az beláthatatlan következményekkel járhat nemcsak a turizmus, hanem a világgazdaság szempontjából is.

HIVATKOZÁSOK

Ágazati résztanulmány a Vendéglátó és Idegenforgalmi Szakszervezet, mint munkavállalói szervezet tapasztalatairól.

BAGGULEY, P. (1990), Gender and Labour Flexibility in Hotel and Catering Industry, *Service Industries Journal*, Vol. 10, No. 4 ol.737-747 (in) Bird, E., Lynch, P.A. and Ingram, A. (2002), Gender and Employment Flexibility within Hotel Front Offices, *The Service Industries Journal*, Vol. 22, No. 3.

BAUTIER, P., ALLEN T., CORSELLI L. (2002), Employment in the EU Around 10% of EU employees usually work on Sunday, Women more affected than men by regular weekend working, Eurostat Press Office: Luxembourg, 2002. július 12.

BIERMANN MARGIT (2002), Humánerőforrás-marketing a szezonális foglalkoztatóknál, *Munkaügyi Szemle*, XL. évfolyam 1.szám.

BIRD, E., LYNCH, P. A., INGRAM, A. (2002) 'Gender and Employment Flexibility within Hotel Front Offices', *The Service Industries Journal*, Vol.22, No. 3.

BRUEGEL IRENE (1999) , Globalization, Feminization, and Pay Inequalities in London and the UK, (in) Gregory Jean, Sales Rosemary, Hegewirth Arianne (eds), *Women, Work and Inequality*, Macmillan Press Ltd., London.

BURGESS CATHY (2000), Hotel Account-Do men get the best jobs? Discussion Paper, *Hospitality management*, Vol 19.

BURRELL J., MANFREDI S., ROLLIN, H., PRICE, L., STEAD, L. (1997), Equal Opportunities for women employees in the Hospitality Industry: a comparison between France, Italy, Spain and the United Kingdom, *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 16, No. 2.

CLARKE, STEVE (2001), Earnings of men and women in the EU: The gap narrowing, but slowly, *Statistics in Focus–Population and Social Conditions*, Theme 3–5/2001, EUROSTAT, European Communities.

CROMPTON, R., SANDERSON, K. (1990), Gendered Jobs and Social Change, in Wood, Roy, C. (1994), *Organisational Behaviour for Hospitality Management*, Butterworth-Heinemann Ltd, Oxford.

¹ WTTC [2003], 11-16. és 18-21. oldal.

- DEERY, M., JAGO, L. K. (2002), The core and the periphery: an examination of the flexible workforce model in the hotel industry, *International Journal of Hospitality Management*, Vol.21.
- DIAZ, P., UMBREIT W. T. (1995), Women Leaders–A New Beginning, *Hospitality Research Journal*, Vol.18, No.3, 47-60. oldal in: Woods, R. H., Viehland, D. (October 2001), *Women in Hotel Management*, Gradual Progress, Uncertain Progress, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly.
- DOHERTY L., MANFREDI, S. (2001), Women's employment in Italian and UK hotels, *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 20.
- DOHERTY L., STEAD L. (1998), The Gap between Male and Female Pay: What does the Case of Hotel and Catering Tell Us?, *The Service Industries Journal*, Vol.18, No. 4.
- EFFAT-HOTREC; Seminar: Medium Term Trends in the Hospitality Sector and their Impact on Enterprises and Labour Market - 21. September 2001. - Hotel Crown Plaza Brussels The Hague, 16 August, 2001. 33. oldal
- Employment and Globalization in the Hotel, Catering and Tourism Sector, Report for discussion at the Tripartite Meeting on the Human Resources Development, Geneva, 2001 International Labour Office Geneva.
- Employment in Europe 2001, Recent Trends and Prospects, Employment & Social Affairs, Employment and European Social Fund, European Commission, Brussels, July 2001.
- Enhancing tourism's potential for employment, Follow up to the conclusions and recommendations of the High Level Group on Tourism and Employment, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, (1999/C 178/03).
- European Tourism – New partnerships for employment: Conclusions and recommendations of the High Level Group on tourism and employment, European Commission, October 1998.
- FORBES MUTCH (2001), Another answer to the skills shortage, *Caterer and Hotelkeeper*, 5 Jul. 2001.
- GÁL ZSUZSANNA (2002), Hotelstop, *Heti Világgazdaság*, 2002. szeptember. 21.
- GOLDING, CHRISTINA (2002), Berkely hotel workers had false documents, *Caterer & Hotelkeeper magazine*, 24-30 October 2002.
- GOLDING, CHRISTINA (2000), Industry Accused of Hiring Illegal Immigrant Staff, *Caterer & Hotelkeeper magazine*, 16-22 March 2000.
- GOLDING, CHRISTINA (2001), Illegal immigrants found working at luxury hotel, *Caterer & Hotelkeeper magazine*, 8-14 February 2001.
- H. Sz.: Hódít a részmunkaidő, Már érezni a minimálbér-emelés hatását, *Népszabadság*, 2001. május 21., www.nepszabadsag.hu.
- Hospitality Training Foundation: New industry report finds chefs command salary rises of 12%, *Labour Market Review 2002*, [http:// www.htf.org.uk](http://www.htf.org.uk).
- JENSEN, J. F. (2001), Improving Training in order to upgrade skills in the tourism industry, *Tourism and Employment –Follow up given to the Council Conclusion of 21 June 1999-Final Report of Working Group B*, June 2001.

- KNUTSON, B. J., SCHMIDGALL, R. S. (December 1999), Dimensions of the Glass Ceiling in the Hospitality Industry, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly.
- KRAVARITOU, Y. (2002), Equal Opportunities and Collective Bargaining in Europe, fordítás Esélyegyenlőség és Kollektív Alku az Európai Unióban (fordította Jozefa Baretto), Erfo Kft., 2. rész.
- KRÉN ILDIKÓ, LUX JUDIT, PÓCS ISTVÁN (2002), Nemi diszkrimináció a Kollektív Szerződésekben, A horvát, magyar és a szlovén országos kiterjesztett ágazati kollektív szerződés elemzése, készült a Friedrich Ebert Alapítvány megbízásából.
- Labour Market Review 2002, Hospitality and Training Foundation, <http://www.htf.org.uk>
- LADKIN, A. (1999), Hotel General Managers: A Review of Prominent Research International Journal of Tourism Research, No.1.
- LAKATOS JUDIT (2001), A férfiak és a nők munkaerőpiaci helyzete (in) Frey Mária EU Konform Foglalkoztatáspolitikai, A hazai foglalkoztatáspolitikai átalakítása a közösségi gyakorlatnak megfelelően, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 2001, EU könyvek.
- LENGYEL MÁRTON (1999), Magyarország csatlakozása az EU-hoz, Turizmus stratégia, Képzőművészeti Kiadó, Budapest.
- LUCAS, ROSEMARY, E. (1995), Managing Employee Relations in the Hotel and Catering Industry, Cassel, London
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2002, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2002, KSH, Budapest.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2002.
- NAGY BEÁTA (2001) Női menedzserek, Aula.
- NAGY GYULA (2002), A ledolgozott és a szokásos munkaidő alakulása Magyarországon, Munkaügyi Szemle, 2002 szeptember. XLVI. évfolyam, 9.szám.
- NASHBITT, J.: 'The global economy of the 21st century will be driven by three superservice industries—Telecommunication, Information Technology and Travel and Tourism', (in) Nickson, D. (2000), Tourism Strategic Management in Tourism, in. Moutinho, L., (ed) University of Glasgow, UK, CABI Publishing.
- NICKSON, D. (2000), Human Resource Issues in Travel and Tourism, (in) Moutinho, L. (ed.) Strategic Management in Tourism, CABI Publishing, University of Glasgow, UK.
- Nők és férfiak Magyarországon 2001 (2002), Szociális és Családügyi Minisztérium Budapest.
- OECD in Figures, Statistics on Member Countries, OECD Observer, 2002/ Supplement 1.
- OECD Labour Force Statistics 1981-2001. (<http://www.oecd.org/els/employment/docs.htm>).
- OECD Labour Force Statistics, 1981-2001, Part III, OECD Employment Outlook, Paris.
- PULAY GYULA (2000), Foglalkoztatási Stratégia az EU-ban és Magyarországon, (in) Az Európai Unió Évkönyve, 1999-2000, Osiris, Budapest.

- PURCELL, K. (1993), Equal opportunities in the hospitality industry,: Custom and Credentials, *International Journal of Hospitality Management*, Vol.12, No.2.
- PURCELL, K., QUINN, J. (1995), Exploring the Education–Employment equation in hospitality management: a comparison of graduates and HND-s, *International Journal of Hospitality Management*, Vol.15, No.1.
- Report on Community Measure Affecting Tourism, Commission Staff Working Paper, Commission of the European Communities, Brussels, 15.03.2002, SEC(2002) 300.
- The Characteristics of Quality of Service Sector Jobs, OECD Employment Outlook, Paris 2001.
- TOWNSEND, ALAN R. (1997), Making a living in Europe, Human geographies of economic change, Routledge, London.
- „Üvegmenyезet” Figyelő, 1999.03.04 (in) Krén Ildikó, Lux Judit, Pócs István (2002) Nemi diszkrimináció a Kollektív Szerződésekben „A horvát, a magyar és a szlovén országos, kiterjesztett ágazati kollektív szerződés elemzése - kutatási beszámoló, A Friedrich Ebert Alapítvány megbízásából.
- Vendéglátó és Idegenforgalmi Kollektív Szerződés, 26.§ (4).
- WOOD, R. C. (1992) , Working in Hotels and Catering, Routledge, London.
- WOOD, ROY, C. (1994), Organisational Behaviour for Hospitality Management, Butterworh-Heinemann Ltd, Oxford.
- WOODS, R. H., VIEHLAND D. (October 2001), Women in Hotel Management, Gradual Progress, Uncertain Progress, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly.
- WTTC [2003]: World Travel & Tourism Council, European Union, The world of opportunity, The 2003 Travel & Tourism Economy Research.
- www.oecd.org
- www.worldbank.org

ASZÓDI ILONA*

A FIZETÉSKÉPTELENSÉGI ELJÁRÁSOK EURÓPAI UNIÓS SZABÁLYZATA

I. Bevezetés

Az Európai Unió Tanácsa 2000. május 29-én a jogharmonizáció jegyében elfogadta a fizetéseképtelenségi eljárásokra vonatkozó egységes szabályozást¹, amely 2002. május 31-én lépett hatályba. A szabályozás egyik nagyon fontos jellemzője, hogy bár az uniós jogegyesítés körében már 1995-ben elfogadták a fizetéseképtelenségi eljárásokról szóló egyezményt, de a hosszú évek vajúdása alapján megszületett egyezmény a Gibraltárral kapcsolatosan – hallgatólagosan – létező területi problémák miatt Nagy-Britannia ellenzését váltotta ki és az előírt határidő eredménytelen eltelte miatt 1996. május 26-án érvényét veszítette.

Éz utóbbiakra is figyelemmel a szabályozás² kedvező hír az Európai Unió tagországainak, amelyek közül többen már 30 éve dolgoznak a fizetéseképtelenségi kérdésekre vonatkozó páneurópai konszenzus létrehozásán.³ A cél, hogy a fizetéseképtelenségi eljárások lebonyolításában és az ezekhez kapcsolódó bírósági határozatok tekintetében egységes szabályozást teremtsen azokban az esetekben,

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, főiskolai docens, C. Sc.

¹ The EU Regulation on Insolvency Proceedings.

² Hazánkban még nem került alkalmazásra.

³ Az EU tagországok és a kelet-közép európai országok egyesülete által 1990-ben Bécsben létrehozott, INSOLEurope néven működő, mintegy ezer tagot számláló egyesület, amelynek jelen cikk szerzője alapító és 1993 óta igazgatóságának (Council) tagja, úgy az itt ismertetett szabályozás, mind az ENSZ égisze alatt működő UNCITRAL Model Law a határon átívelő csődökről szóló rendelkezés létrehozásában, végleges formába öntésében aktívan részt vett.

amikor az eljárás különböző európai országokat, illetve illetékességi területet érint.¹

E tanulmány keretei között

- a szabályozás alkalmazási körét,
- legfontosabb előírásait, és
- a pénzügyi ügyletek néhány vonatkozását kívánom ismertetni.

II.1.

A szabályozás 2002. május 31-én lépett hatályba, Dánia kivételével a szabályozás az összes tagállamban közvetlenül alkalmazandó lesz, az amszterdami egyezményhez csatolt² jegyzőkönyvvel összhangban. A jogegységesítés fő eszköze a kölcsönös elismerés és az együttműködés. A szabályozás helyettesíti a tagállamok között fennálló, a fizetéseképtelenség körébe tartozó különböző államközi egyezményeket.

A szabályozás olyan kollektív fizetéseképtelenségi eljárásokra érvényes,³ amelyek az eljárás alá vont adós vagyonnal való rendelkezési jogának részleges és teljes körű kijelölését vonják maguk után.

A szabályozás szerint hatálya alá – az angol szabályozás figyelembe vételével megállapított – eljárások tartoznak.⁴

- bíróság által az adós kérelmére elrendelt felszámolás, fizetéseképtelenségi eljárás;
- a hitelező általi kérelemre elrendelt eljárás;
- csőd eljárás, ide sorolva a hatósági zár alá vételt;
- csőd gondnokosság;
- a fizetéseképtelenségi jogszabályok által szabályozott önkéntes megállapodások.⁵

A szabályozás személyi hatálya az egyszemélyes vállalkozásokra, egyéni adósokra egyaránt kiterjed.⁶

A fizetési moratórium a pénzügyi nehézségekkel küzdő vállalatok részére lehetőséget nyújt egy a fizetőképességet helyreállító egyezség létrehozása. A hatály alá azonban kizárólag a fizetéseképtelenségi eljárás során kötött egyezségek tartoznak, egyéb eljárások⁷ csak a csőd gondnokossági eljárás részeként.

Nem tartoznak a szabályozás körébe a biztosítótársaságok, hitelintézetek, a harmadik fél számára pénzalapokat vagy értékpapírokat megőrző befektetési társaságok és a kollektív befektetési társaságok. Ezekre a társaságokra speciális szabályok vonatkoznak. Ugyanakkor az Európai Unió pénzügyminiszterei meg-

¹ Az európai tagállamok meglévő törvényeit és politikáit – sajnálatos módon – csaknem két év alatt nem tudta harmonizálni.

² 1999. május 1-én kelt.

³ 1 (1) cikkely.

⁴ „A” függelék.

⁵ Az utóbbi kettő a „kontinens” szabályaitól eltérő rendelkezéseken alapul, az önkéntes megállapodásokon az ún. reorganizációt értjük, amely a különböző társasági formában működő gazdálkodó szervezetek esetén lehetséges.

⁶ A 45. § alapján a függelékek minősített többséggel módosíthatók, ennél fogva bővíthet a szabályozás hatálya alá eljárások száma.

⁷ Pl. a magyar szabályozás szerinti végelszámolások.

egyezésre jutottak a hitelintézetek reorganizációjára és felszámolására vonatkozóan.¹

II.2.

A szabályozás nem visszamenőleges hatályú, kizárólag a szabályozás hatálybalépésének napjától kezdődő eljárásokra alkalmazható.

A szabályozás különbséget tesz ún. főeljárás és másodlagos eljárás között. A főeljárás abban a tagországban indul, ahol az adós „központi” érdekköre található. Az eljárás egyetemleges érvényű: kiterjed az adós minden vagyonára és valamennyi hitelezőjére, azok székhelyétől függetlenül. A másodlagos eljárások az adósnak az adott államban lévő vagyonára korlátozódnak és feltételeznek egy főeljárást, amellyel párhuzamosan futnak.

A szabályozás különösen akkor hasznos, ha az adós gazdálkodó szervezet legalább két uniós tagországban fiókteleppel, vagy jelentős mértékű vagyonnal rendelkezik.

Ha az adós külföldi, uniós országban történő jelenléte nem fióktelep útján, hanem leányvállalat alapításával valósul meg, külön-külön főeljárásokat kell indítani.²

III.1.

A szabályozás a fizetéseképtelenségi eljárások két fő típusát különbözteti meg: nevezetesen az egyetemleges érvényű főeljárásokat és a területi érvényességű lokális eljárásokat.

A fő fizetéseképtelenségi eljárás megindítására a tagállamok szabadon jelölhetik ki bármely tagország bíróságát.³ Az így megindult eljárásokat valamennyi tagország elismeri és ezzel az adós bárhol fellelhető vagyonát felölelik. A főeljárás keretei között a felszámolás illetve a reorganizáció egyaránt végrehajtható.

A szabályozás alkalmazásában a felszámoló mindig olyan személyt, vagy kormányzati testületet jelent, amelynek az a funkciója, hogy kezelje és értékesítse az adós vagyonát.⁴

Az adós központi érdekköre szerinti bíróság kijelölésénél a bejegyzett székhely az általánosan elfogadott kiindulási alap.⁵

A jelenlegi, mobilabb üzleti környezetben még az is lehetséges, hogy idővel két vagy több tagállam minősülhet a központi érdekkör helyének.

¹ A megegyezésről 2001-ben direktívát adtak ki. Hasonló körben készült direktíva a biztosítótársaságok felszámolási eljárásáról is.

² Az utóbbi rendelkezésnek az az indoka, hogy a leányvállalatok mindig önálló jogi személyiséggel rendelkeznek.

³ L. szabályozás 3. §.

⁴ E körbe tartoznak a szabályozás szerint a vagyonkezelők, vagyonfelügyelők, csődgondnokok is.

⁵ Akadnak olyan vélemények, különösen Nagy-Britanniában, hogy központi érdekkörnek lehet tekinteni azt a helyet is, ahol a cég fő üzleti érdekeltségei koncentrálódnak és vagyonának túlnyomó része található (vö. Sandy Shandro Freshfields Druckhaus Desinger 2000, 4 A II ER 796).

Különböző szakmai fórumokon¹ felvetődött olyan lehetőség is, hogy a szabályzat alkalmazási köre kiterjedhet az Európai Unió kívüli vállalatok elleni eljárásokra is. Ebben a körben elsősorban az USA, illetve valamelyik adóparadicsomban bejegyzett olyan cég jöhet szóba, amely rendszeres üzleti tevékenységet folytat az Európai Unióban. Várhatóan több vitára, esetleg bírósági eljárásra – állásfoglalásra kerül majd sor e kérdésben. Az Európai Unió Bíróságának jogértelmezése valószínűleg precedens értékű lesz valamennyi tagállam számára.

III.2.

A másodlagos eljárás megindításának az a feltétele, hogy az Európai Unió tagországban megindult fő eljárás alá vont gazdálkodó szervezet a másodlagos eljárást megindító ország területén székhellyel rendelkezik.

A szabályozás rendelkezései szerint székhelynek az a tevékenységi hely tekinthető, ahol az adós „emberi eszközökkel” és árucikkkel nem átmenetinek tekinthető tevékenységet végez.²

A meghatározás magában foglalja a fióktelepen kívül a kereskedelmi kirendeltséget is, bár ebben az egyes tagállamok véleménye eltérő.³

A másodlagos eljárások csak felszámolási eljárások lehetnek, amelyet az adott állam jogszabályaiban a megindításra jogosult személy kezdeményezhet. A másodlagos eljárások az adott országban található hitelezők érdekeinek védelméen túl a felszámoló munkáját is megkönnyítik.

Az eljárás a cég materiális és immateriális vagyonára egyaránt kiterjed. A materiális vagyon meghatározása fizikai megjelenése miatt egyszerű, a vagyon értékű jogok esetében azok bejegyzési helye az irányadó.⁴

Jogértelmezési problémát jelent ugyanakkor az adós gazdálkodó szervezetet megillető vagy vele szemben támasztott követelések meghatározása. Ezeknek abban a tagállamban kell megjelenniük, ahol a szóban forgó adósság kiegyenlítésére köteles fél központi érdekköre található.⁵

Kivételes esetekben lehetőség nyílik másodlagos eljárás megindítására még a fő eljárás megindítása előtt, de ezeket később teljesen alá kell rendelni a fő eljárásnak.⁶

III.3.

A fő fizetéseképtelenségi eljárásoknál irányadó jog annak az államnak a törvénye, amelyikben az eljárás megindult.

¹ INSOLEurope Congress 2002 – Málta, 2003 Cork, Írország.

² Szabályozás 3. cikkely.

³ Az INSOLEurope 2003. Cork-i konferenciáján az angolok ellenzésével szemben a németek ezt az álláspontot képviselték.

⁴ A vagyoni értékű jogoknak nyilvános cégregisztrációban kell megjelenniük.

⁵ A központi érdekkör meghatározását a szabályozás a felekre bízta, de ez várhatóan nem lesz egységes.

⁶ Ha a központi érdekkör szerinti ország törvényei a fő eljárást nem engedik megindítani, vagy a hitelező székhelye szerinti országban található a követelés.

Ez alól kivételt képeznek a

- hitelezők és harmadik személyek önálló zálogjogai, visszatartási- és kézizálogjogai a másik tagállam területén található vagyon tekintetében;
- a munkajogviszonyból eredő jogok;
- a törvény, vagy szerződés alapján járó beszámítási jogok;
- jogfenntartó nyilatkozatok.¹

A szabályozás szerint az adós minden olyan vagyona, amelyet semmis, megtámadható összefoglaló néven érvénytelen szerződés útján „mentettek ki”, nem tartozik a felszámolási eljárás körébe.

E vagyon vonatkozásában ún. „kettős perelhetőségi eljárásra” nyílik lehetőség.² Ez a magyar jogi terminus technikus szerint azt jelenti, hogy mind külföldön, mind belföldön meg lehet támadni a szerződést.

III.4.

A hitelezők számára igyekszik a szabályozás egyenlő elbírálást bizonyítani, az összes hitelező érdekét egyformán védi. Ugyanakkor ösztönzést ad a helyi hitelezők számára azért, hogy a helyi törvények alapján járó követeléseket kell először kiegyenlíteni. Előfordulhat, hogy a helyi hitelező követelésének meghatározott százalékos kiegyenlítése magasabb lesz, mint az összes vagyomból kapható megtérülés.

A másodlagos követelések kiegyenlítésére három hónapos halasztás adható. A halasztás engedélyezését a felszámolási bíróság csak akkor bírálhatja felül, ha ez a fő eljárásban szereplő hitelezőknek nyilvánvalóan nem érdeke.

Mindkét típusú eljárásra vonatkozó bírósági végzéseket és ítéleteket valamennyi tagországban elismerik, a fő eljárás megindításának ugyanaz a hatálya, mintha az adott ország törvényei alapján indult volna meg. A külföldön tett jogfenntartó nyilatkozatra vagy követelés érvényesítésére az adott állam törvényei vonatkoznak.

IV.1.

Ha bármely bank pénzügyi tranzakciót, banki műveletet bonyolít le az ügyféllel kapcsolatosan, a pénzügyintézetekre előírt gondossággal köteles eljárni. A banki biztosítékok érvényesítésének gyakran akadálya azonban, ha az ügyfél érdekkörét – a bank tudtán kívül – egy másik országba helyezi át.³

Ennek alapján gyakran válik aggályossá, hogy fellelhető legyen az ügyfél mindenkori központi érdekköre a banki kapcsolat fennállása idején.

A pénzügyintézeteknek elsődleges érdeke, hogy ismerjék ügyfeleik fizetési képzetlené válása esetén mindazokat a jogokat, amely őket megilleti. Az általános szabály az, hogy a biztosítékok a fő fizetési képzetlenségi eljárás megindításának helyén illetik meg a bankokat és a másodlagos eljárások a biztosíték érvényességét nem érintik. Ha a biztosítékot kikötő bank illetékességi területén másodlagos eljárás folyik, akkor a külföldi fő eljárás törvényei a banki biztosítékokra nem vonatkoznak.

¹ Ezekben az esetekben annak az országnak a joga az irányadó, ahol a követelések fedezetére szolgáló vagyon fellelhető.

² Vö. szabályozás 4(2)m cikkely.

³ A pénzügyintézetek gyakorlatában a központi érdekkörnek a cégbejegyzés helye elismert.

IV.2.

A fizetéseképtelenségi eljárás megindítása nem érinti a hitelezők azon jogát, hogy saját követelésük beszámítását igényeljék az adós követelésével szemben, ahol az igény beszámítást a fizetéseképtelen adós követelésére vonatkozó jogszabályok lehetővé teszik.¹ A beszámítás vonatkozásában az egyes tagállamok jogi szabályozása egymástól eltérő.²

Ugyancsak eltérő a beszámítás jogalapján kívül annak összegszerűsége is, hogy ti. a nettó illetve a bruttó tartozások összege vehető-e egybe. Felmerülhet a kérdés, hogy egyes országok korlátozzák a beszámítást.

Útmutatásként az a szabály az irányadó, hogy fizetéseképtelenségi eljárásokban a fizetési vagy kiegyenlítési rendszerre (beszámítás) kizárólag a fő eljárás szerinti országnak az adott rendszerre vagy piacra vonatkozó szabályai az irányadók.³

IV.3.

Az elmúlt évek során megfigyelhető volt az egyes országok fizetéseképtelenségi gyakorlatában az a trend, hogy az eljárások reorganizáció keretében bonyolódnak le.

A szabályozás akkor javítja a reorganizáció sikerének esélyeit, ha csak egy eljárás, az ún. fő eljárás létezik. A fizetési moratórium és egyéb más reorganizációs eszközök az Európai Unió egész területén ismertek. Ugyanez a helyzet, ha a másodlagos eljárás tagállam területén folyik.

Azt azonban, hogy a szabályozás eléri-e a fizetéseképtelenségi eljárásoknak a tagállamok általi kölcsönös elismerésének deklarált célját, a jövő árulja majd el. A fentiekben vázolt problémák már jelentkeznek. Mindenesetre maga a jogharmonizációs intézkedés, továbbá a rendszeres felülvizsgálat és az igény szerinti módosítás elhatározott szándéka megoldást jelenthet a felmerülő gyakorlati nehézségek megoldásának.

¹ Szabályozás 6. cikkely.

² Igény szerint rendelkezésre áll az ügyfeleknek egy segédlet, amely az egyes tagországok e tárgyban meglévő jogi szabályait ismerteti.

³ Szabályozás 9. cikkely.

INSPERGER ANDRÁS*

A LOGISZTIKAI SZOLGÁLTATÓK HELYZETE AZ EU-CSATLAKOZÁS ELŐTT MAGYARORSZÁGON

Az Európai Unió kapujában állva még mindig felvetődik a kérdés, hogy mi lesz a csatlakozás után, mi az, amit máshogy kell tenni, hogy a vállalkozás sikeres maradjon. Mint a későbbiekben látható, több megoldás lehetséges, de mindegyik esetben némileg át kell strukturálni az eddigi gondolkodásmódokat.

PIACI KÉP AZ EU CSATLAKOZÁS ELŐTT

Érezhető a bizonytalanság minden szinten. Mind a termelő, mind a szolgáltató szférában. Az elméleti szabályozásokkal tisztában van szinte minden piaci szereplő, ennek ellenére senki nem tudja biztosan, hogy a gyakorlatban mire számíthat. Sokan a kiváráásra játszanak, rövidtávra rendezkednek be, megvárják, hogy merre mozdul a piac, illetve miként reagálják le a változásokat a versenytársak. Vannak, akik nem a kiváráásra alapoznak, azonban a bizonytalanság itt is érezhető, ők is készen állnak arra, ha struktúrájukon változtatniuk kell. Ezen bizonytalanság érezhető, mind a csatlakozásra váró országokban (hiszen egy számukra idegen piacra lépnek be), mind az EU jelenlegi tagországaiban (eddig ismeretlen versenytársak veszélyeztetik őket) egyaránt.

Pontosan ezen jellemzők miatt kevesen vannak, akik hosszútávra képesek előrelátni és ennek megfelelően tervezni.

Az európai térséget a közelgő bővítéstől függetlenül, még bizonytalanabbá teszi az általánosnak és most már jó ideje állandónak nevezhető világszínvonalú termelés-visszaesés. Ez a termelő vállalatokat közvetlenül érintette, kevesebbet

* A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen végzett, jelenleg PhD-hallgató.

értékesítettek, csökkent a bevételük, minek következtében kiadásait is vissza kellett fogniuk. Ez a szolgáltató vállalatokat fokozott mértékben érintette, hiszen a legtöbb termelővállalat a szolgáltatóin tudta megspórolni a szükséges egyéb kiadásait. Az ilyen jövedelem kiesés miatt a szolgáltató vállalatok közül több is válságos helyzetbe került, vagy csak óriási áldozatok, megszorítások árán tudott a piacon maradni.

A fent említett piaci háttérből, és abból, hogy egyre többen képesek ugyanolyan színvonalú szolgáltatást nyújtani, következik, hogy a szolgáltatási értékek devalválódnak. A nyújtott szolgáltatásokért nem az eddig megszokott, illetőleg elfogadott ellenszolgáltatást kapják vissza a szolgáltatók. Ennek egyik oka a már említett költségcsökkentés a termelővállalatok részéről, másrészt pedig a szolgáltatási túlkínálat (ami ma különösen jellemző a magyar logisztikai piacra). Így működésüket nekik is át kell formálni, annak megfelelően, hogy költséghatékonyan működjenek, illetve olyan szolgáltatásokat nyújtsanak, ami értéket jelent a megbízó számára.

LOGISZTIKAI SZOLGÁLTATÁS

A szolgáltatás önmagában egy nem termelő tevékenységre irányuló, nem tárgyasult folyamat, amelyet egyik fél nyújt a másiknak. Általánosságban elmondható, hogy a szolgáltatások igénybevételénél magasabb a tapasztalati és a bizalmi faktor, mint termékek vásárlása esetén. Szolgáltatás igénybevételekor a vevő nagyobb kockázatot érez, mint egy fizikai áru vásárlása esetén, hiszen, míg azt megfoghatja, vizsgálhatja mielőtt pénzt ad érte, addig a szolgáltatás esetén csak utólag tudja eldönteni, hogy mit kapott a pénzéért.

Logisztikai szolgáltatás esetén ugyanez a bizonytalanság érezhető a megbízók részéről. Bizonytalan, ha még nem volt logisztikai szolgáltatója, hogy kit válasszon, hogyan tudja rangsorolni őket, abból, amit a szolgáltatás igénybevétele előtt lát belőlük. Kedvező szolgáltatásnyújtás esetén megnő a megbízó bizalma a szolgáltatójában, hűséges lesz hozzá, és sokkal nehezebben vált másik szolgáltatóra, nehezebb is elcsábítani. Így akinek már volt, vagy jelenleg rendelkezik logisztikai szolgáltatóval, akinek a munkájával többé-kevésbé elégedett nehezebben válik meg tőle, egy többet ígérő, de bizonytalan szolgáltatóért.

Azon vállalatok, amelyek a logisztikai szolgáltatók piacán működnek, olyan stratégiákat kell, hogy alkalmazzanak, amelyek a szolgáltatást igénybevevők objektív és gyakran szubjektív igényeit is kielégítik. Ehhez együttesen kell tudniuk kezelni a nyújtott szolgáltatás minőségét, az érte elvárt árat. Ezen tényezők egyensúlya után lépnek színre, és egyre inkább döntőnek bizonyulnak a szubjektív tényezők. Természetesen a megbízó számára még mindig az az első, hogy mit kap és mennyiért, azonban a piaci verseny élesedése következtében egyre inkább a hogyan is előtérbe kerül a logisztikai szolgáltató kiválasztásánál.

A „hogyan szolgáljuk ki az ügyfelet” kérdéskörbe beletartozik a humán erőforrás szerepe és a fizikai eszközök állapota is. Mivel a szolgáltatások terén fontosabb az emberközelség, ezért a kapcsolattartóknak, illetve azon személyeknek, akik kapcsolatba kerülnek a megbízóval, fontosabb szerep jut. Ugyanez a helyzet a fizikai eszközök terén is, az igénybevett fuvarozóeszközök, raktárak, amik kezelik a megbízó termékeit, fontos, hogy a vevő tetszésének megfeleljenek.

Általában ezek az információk könnyen terjednek a piacon, hamar kitudódik, ha valaki elégedett és az még hamarabb kiderül és még gyorsabban terjed, ha valaki nem elégedett logisztikai szolgáltatójával. Ezek a szájról-szájra terjedő információk, pontosan a szolgáltatások ember-közeli mivolta miatt, ebben a közegben sokkal fontosabbak, mint a direkt reklámok, amikkel a szolgáltatók „bombázzák” a potenciális ügyfeleket.

MAGYAR HELYZET

Magyarország már jelenleg is a nemzetközi logisztikai szolgáltatók versenyének a színtere. Óriási konkurenciaharc figyelhető meg, szinte valamennyi jelentős nemzetközi hálózat megtalálható valamilyen formában hazánkban. A pár évvel ezelőtti helyzethez képest, amikor is jóval kevesebb volt a szolgáltató, mint amit elbírt volna a piac, mostanra jelentős kínálati többlet figyelhető meg. Mind a raktározás, mind a fuvarozás területén többen akarnak szolgáltatót, mint amennyi a fizetőképes kereslet irántuk. Ez nem azt jelenti, hogy megtelt a piac, hanem azt, hogy új megbízók után kell nézni, új szereplőkkel kell kibővíteni azt. A cél körülményeket teremteni, hogy minél több külföldi vállalat vegye igénybe a magyar szolgáltatókat, és ezzel a hazai piac szereplőjévé váljon.

Ezen kiélezett harc a már a piacon szereplő megbízókért és a potenciális új szereplőkért, magas szolgáltatási színvonalat vonz maga után. Első gondolatra azt mondhatnánk, hogy a piac mindenféleképpen nyertese lesz a versengésnek, hiszen egyre jobb és jobb minőségben és egyre szélesebb palettán kínálják a szolgáltatásaikat a szolgáltatók. Így a megbízók nagyobb téren mozoghatnak, és kiválaszthatják a nekik leginkább megfelelőt.

A megbízók azonban egyelőre – mivel főként rövid távú céljaik kielégítésére használják a szolgáltatókat – még leginkább az ár alapján válogatnak közülük. Így az az ellentmondásos helyzet áll fenn, hogy míg a szolgáltatók arra készülnek, hogy minél magasabb szintű szolgáltatásokat nyújtsanak a megbízóik felé, addig ők nem a nyújtott szolgáltatások, hanem többnyire az alapszolgáltatások és az ár alapján döntenek.

Ezen kialakuló árverseny leginkább a több országra kiterjedő nemzetközi hálózattal és nagy tőkeerővel rendelkező multinacionális szolgáltatóknak kedvez. Ők képesek olyan alacsony árakon szolgáltatót, amivel a kisebbek nem tudják felvenni a versenyt. Ezen árak mellett, amelyek mögött gyakran veszteség húzódik meg, nehéz minőségi, folyton megújuló szolgáltatásokra törekedni. Az egymás árai alá ígérő mamutcégek között végső soron a megbízó lehet, hogy rosszabbul jár, mintha a kezdetben kedvezőtlenebbnek tűnő drágább, ugyanakkor reálisabb ajánlat mellett dönt.

Jelenleg Magyarországon még egy piactorzító elem működik, nevezetesen az, hogy megbízói oldalról kevesen ismerik fel, vagy inkább még nem akarnak vele törődni, hogy szolgáltatójuknak a csatlakozást követően sok új szabályozásnak meg kell felelnie. Pontosabban szólva az ezzel adódó többletköltségeket nem szeretnék átvállalni. Ahhoz pedig, hogy egy szolgáltató fel tudjon készülni, már jóval előbb át kellett szerveznie folyamatait, hogy a váltás folyamatos legyen és ne egyik pillanatról a másikra történjen. Az eddig nemzetközi áruforgalomban részt nem vevő logisztikai vállalkozások (főleg raktározással, illetve belföldi fuvarozás-

sal foglalkozó vállalatok) számára komoly költségeket jelenthet a nemzetközi szabályozásokhoz történő igazodás.

Ezen bizonytalan helyzetből reményeink szerint minél előbb kibillen a piac, hiszen ez a fajta eltolódottság nem egészséges és a szolgáltatóipart hosszútávon veszélyezteti.

INFRASTRUKTÚRA SZEREPE

A szolgáltatás minősége és az ár mellett és azokkal nagymértékben összefüggésben a szolgáltató vállalat technikai adottságai azok, amik a leginkább befolyással vannak a megbízók döntéseire.

Az infrastrukturális szükségletek teljes körű biztosítása összetett feladat. Két fő csoportra bontható. Az egyik az országos, térségi jelentőségű, mindenki által használt infrastrukturális elemek, pl. autópályák, hidak stb., aminek megléte közösségi érdek. Ezen létesítmények biztosítása a mindenkori kormány feladata. Finanszírozása történhet az ország, illetve a térség saját erejéből, vagy EU megítélésétől függően történhet közösségi támogatások igénybevételével is (EU regionális alap, TEN stb.).

A nem mindenki által egyformán igénybevett létesítmények, a logisztikai vállalkozások bázisai, ipari parkok, logisztikai parkok, raktárbázisok helyzete már a vállalkozások helyzetétől függ. Az adott cég maga dönti el, milyen keretek között dolgozik, illetve milyen lehetőségeket tud magának finanszírozni. Természetesen itt is lehetőség van különböző állami, illetve egyéb támogatások igénybevételére, amivel szélesíthetők a lehetőségek, ezekről a későbbiekben részletesebben szó lesz.

A már meglévő magyar vállalkozások mellett egyre több nemzetközi logisztikai vállalat is megveti a lábát országunkban. Ezek többsége felépíti a maga saját raktár és elosztóbázisát, illetve a szerényebb keretek közt mozgó vállalatok vagy beköltöznek valamelyik logisztikai-, ipari-parkba, vagy régebbi létesítményeket bérelnek. Így alakult ki az a mai helyzet, hogy rendkívül sok, sokoldalú és eltérő minőségű logisztikai bázis működik az országban.

A modern raktárbázisok rendkívül sok előnnyel rendelkeznek: automatizáltak, teljes körű informatikai lefedettségük van, rugalmasan alakítható tárolóhelyekkel rendelkeznek, minden részét ellenőrzése alatt tartó biztonsági rendszere van stb. A megbízók elnyerésében óriási előnnyel indulnak azok, akik ilyen komplexumot tudhatnak maguk mögött, amivel az ügyfél termékeit a legkifinomultabb eszközökkel kezelhetik. Ezen létesítmények és eszközök telepítése és fenntartása ugyanakkor rendkívül költséges és éppen ezért a szolgáltatók nagy része nem engedheti meg magának. A megbízói oldal sokszínűsége miatt erre még nincsenek is „rákényszerítve”, bár az idő előrehaladtával erre egyre inkább sor kell, hogy kerüljön. Jelenleg azonban a megbízók még nem várják el, hogy a szolgáltatók a legmodernebb gépekkel és jármű állománnyal legyenek felszerelvek, ha ezen plusz költségeket nekik kell megfizetni. Egyelőre az egyéb szolgáltatásokat többre értékelik, és ezért egy kevésbé modern telephelyen is tökéletesen ki lehet szolgálni az igényeket.

A szolgáltatóknak a végzett szolgáltatásokkal összhangban kell kialakítani a megfelelő technikai háttérrel: a raktárépület, a gép illetve járműparkot, és az informatikai háttérrel. Általánosságban az a törvényszerűség fogalmazható meg,

hogy az a jó rendszer, ami rugalmasan képes reagálni a változásokra, bővíthető, átalakítható a mindenkori igényeknek megfelelően.

LEHETŐSÉGEK

A mai magyar piaci adottságok mellett a szolgáltatóknak mind az infrastruktúrájuk, mind a szolgáltatásnyújtás területén szükségük van a változtatásra. De milyen lehetőségek vannak ezen adottságok mellett az adott területen?

Lehetőségek az infrastruktúra fejlesztések terén

Az infrastruktúra megléte, fajtája és minősége az alapja a logisztikai szolgáltatás végzésének. Ezen eszközök azok, melyek körvonalazzák azt, hogy milyen tevékenységre képes és azt mekkora volumenben tudja nyújtani a vállalkozás.

Az infrastruktúra fejlesztés a legköltségesebb eleme a logisztikai szolgáltatás javításának. Mind az ingatlanfejlesztés, mind a jármű és gépállomány modernizálása olyan költségeket tesz ki, mely kiemelt helyet foglal el az adott cég éves költségvetésében. Milyen lehetőségek vannak, ha ezen eszközök feltétlen modernizálásra szorulnak?

Több út is van a változtatásokra, az adott szituáció dönti el, hogy melyiket érdemes választani. Eddig a hagyományosnak mondható keretek között két lehetőség közül lehetett dönteni. Az első és legkézenfekvőbb megoldás hitel felvétele. Ennek visszafizetését a gazdálkodónak a későbbiekben kell kigazdálkodnia, és ha nincs megfelelő, hosszú távú biztos jövedelemforrása, akkor kockázatos lehet. Értelemszerűen, a kamatoktól függően ez nem a legkedvezőbb pénzszerzési mód.

A másik lehetőség együttműködni más vállalkozásokkal, hogy egyes beruházásokat közösen finanszírozzanak. Ezen együttműködési formák elősegítésére egyre több ipari park kezdi meg működését hazánkban, mely sok esetben, mint egy inkubátor, segíti a tőkeszegény vállalkozások életképességének megteremtését. A legtöbb újonnan induló vállalkozásnak az infrastruktúra megteremtése okozza a legnagyobb gondot. Ezen kezdeti nehézségek áthidalására az ipari parkok biztosítani tudják a különböző infrastrukturális elemeket úgy, mint gépek, tárolási helyek, irodák stb. Természetesen a költségek így sem elhanyagolhatóak és kooperációra kényszeríti a vállalkozást a telepen működő többi vállalkozással a korlátozott erőforrások használatában, de főként az induló vállalkozások számára mégis ez a leginkább járható út.

Az Európai Unió kapujában már kialakulóban volt és a közelgő uniós csatlakozás fényében egyre nagyobb súlyúak azok a lehetőségek, amelyek a közös uniós támogatásokban rejlenek. Véleményem szerint a legkedvezőbb lehetőségek jelenleg a csatlakozásra váró országok körében az ilyen típusú pályázatokban vannak. Ezen pályázatok során közösségi forrásokból nagy összegeket lehet igényelni, többnyire vissza nem térítendő támogatások kereteiben. Uniós forrásból származó pénzek minél nagyobb arányú elnyerése nem csak egy vállalkozás, hanem legtöbb esetben egy egész régió, kis túlzással az egész ország érdeke. Ki kell tudni használni az Unióban rejlő lehetőségeket, hogy több pénz áramoljon vissza az ország gazdaságába, mint amennyit be kell fizetnünk a közös költségvetésbe.

Az uniós támogatások elnyerésének feltétele és legfontosabb követelménye az, hogy a közösségi érdekek érvényesüljenek és az összeurópai egység elve dominál-

jon. Ez azt jelenti, hogy egy-egy ilyen pályázatnál sokkal nagyobb az esély egy-egy pályázat megnyerésében, ha nem egy cég, illetve egy régió, hanem régiókat felölelő hálózatok pályáznak közösen.

Az európai szemléletű logisztikai szolgáltatás lényege, hogy nagy területeket fedjen le. Az olyan határokon átnyúló kapcsolatoknak van esélyük ezen a területen, amelyek a közösségi és a térségi igényeket együttesen tudják a leginkább szolgálni. A nagy mamut vállalatok mellett a kisebb vállalkozásokból álló szövetségeknek, esetleg hálózatoknak is hasonló esélyeik lehetnek az innovációk területén. Leginkább az intermodális logisztikai szolgáltatások azok, amelyek közösségi pályázatokon eséllyel indulnak. A kombinált fuvarozást támogató rendszerek, melyek a fenntartható fejlődés szellemében létesülnek, illetőleg azok, amelyek a környezet és az életközösség érdekeit szem előtt tartják, kapják a legnagyobb szerepet a közösségi politikában. Így azok a vállalkozások, melyek ezen értékeknek megfelelő fejlesztésekre törekszenek, eséllyel juthatnak hozzá uniós forrásokhoz.

Minél több országból, minél több partnerrel pályáznak közösen egy egységes terv keretei között, annál nagyobb az esély arra, hogy az egyébként önálló vállalkozások komoly támogatásokat kapjanak. Előnyei egy ilyen pályázatnak, hogy a költségek akár 50%-a is megnyerhető idegen forrásokból, illetve komoly nemzetközi kapcsolatokra lehet szert tenni. Hátránya az ilyen közös pályázatoknak, hogy a közös tervbe illeszkednie kell az egyéni elképzeléseknek.

Lehetőségek a szolgáltatásnyújtás terén

A hagyományos logisztikai szolgáltatások, mint például a fuvarozás, vagy a tárolás, olyan homogén szolgáltatásnak tekinthetők, amelyeket a szakirodalom a 2PL (*second party logistics*) konstrukciónak nevez, de még nem tekinthető komplex szolgáltatásnak, illetve a szolgáltató és a megbízó között még nincs kialakult partneri viszony. Sokkal könnyebb váltani ezen szolgáltatók közül, többen nyújtanak hasonló színvonalat. Gyakorlatilag ezen alapszolgáltatások esetén kizárólag az ár, ami döntő (természetesen szélsőséges eseteket leszámítva), a megbízót csak az érdekli, hogy ki végzi olcsóbban el a feladatot.

Így lehet valaki hosszú távú partner akkor is, ha neki mindössze csak egy kamionja van, és azzal fuvarozza a cég termékeit, hiszen lehet, hogy a megbízónak másra nincs szüksége.

Egy logisztikai szolgáltatás nem alapozhatja jövőjét arra, hogy ő a legolcsóbb a piacon, ezért neki lesz a legtöbb ügyfele. Ha a megbízó valóban így gondolkodik, hogy neki csak az olcsóság számít, akkor az első olyanhoz el fog pártolni, aki alacsonyabb árat ígér. Ilyen piaci viszonyok között a szolgáltatónak valamilyen területen többet kell nyújtania versenytársainál ahhoz, hogy magához „csalja”, illetve megtartsa a megbízókat.

Ehhez a megbízó felé egy szolgáltatás csomagot kell értékesíteni, amelyben olyan elemek találhatóak, amelyek teljes körűen lefedik a megbízó igényeit. A 3PL (*third party logistics*) szolgáltató a hagyományos raktározáson, fuvarozáson túlmenően egyre komplexebb, sokrétűbb szolgáltatást nyújt az ügyfélnek, melyek következtében kialakul egy partneri viszony, mely már jóval szorosabb és hosszabb távú kapcsolatot feltételez a két fél között. Az ennél magasabb szintű összefonódás már a 4PL (*fourth party logistics*) szolgáltatóhoz vezet, mely sokkal átfo-

góbban kezeli a megbízó logisztikai problémáit és a teljes ellátási láncot igazgatja, optimalizálja. Ezen szerepkör lényege már nem csak a fizikai folyamatok elvégzésén van, hanem sokkal inkább a folyamatok irányításán, szervezésén az egymással kapcsolatban lévő területek, esetleg alvállalkozók koordinálásán, ezzel a legjobb összehatás elérésén.

Az ilyen típusú szolgáltatási csomagokat annak a célnak kell vezérelnie, hogy minél hosszabb távú együttműködés alakuljon ki a felek között. Hosszú távú kapcsolat és valódi partneri viszony kialakítása úgy jöhet létre, ha a szolgáltató a megbízó logisztikai igényeinek minél nagyobb részét képes lefedni. Természetesen sok fajta igény merülhet fel. Valakinek csak fuvarozási igénye van, valakinek csak raktározási, és van, akinek mindkettő, sőt ezeken túl még más magasabb fokú logisztikai szolgáltatás is.

Azok a vállalkozások is ugyanúgy életképesek maradhatnak a későbbiekben, amelyek szolgáltatási palettája csak kevés elemet tartalmaz, feltételezve, hogy a végzett tevékenység igazodik az ügyfél ár-minőség elvárásaihoz. Általánosságban beszélve azonban azoknak a szolgáltatásoknak lehet ezen a piacon komoly jövőjük, akik széles szolgáltatási palettával állnak a megbízók rendelkezésére.

A hosszú távú együttműködés mindenféleképpen a jövő logisztikai kulcskérdése lehet. A megkötött szerződéseket úgy tervezik meg, hogy megteremtsék vele a hosszú távú együttműködés kereteit. Ehhez az kell, hogy mindkét fél részéről meglegyen a teljes körű elkötelezettség e mellett, illetve partnerként kezeljék egymást, ne legyen alá-fölérendeltségi viszony. Ma még gyakran van példa ennek ellenkezőjéről, amikor is a megbízó nem partnerként tekint a szolgáltatójára és az együttműködésükben nem érvényesül egyformán mindkét fél érdeke.

A teljes körű partnerré válás leginkább akkor lehetséges, ha a szolgáltató képes a megbízó összes logisztikai igényét egy személyben ellátni.

Azon szolgáltató, aki képes egy megbízó teljes logisztikai modulját működtetni sokkal jobb helyzetben van piaci vetélytársaival szemben. Sokkal több terület áll rendelkezésére a profitszerzésre. A mai jelek arra utalnak, hogy a logisztikai szolgáltatások outsourcingja a jövőben sem fog lankadni, sőt azon kívül, hogy egyre többen fogják ezt a megoldást választani még a kiszervezés mélysége is egyre magasabb szintű lesz. Ez azt jelenti, hogy a szolgáltatók egyre nagyobb részt vállalhatnak be a megbízó teljes logisztikai szükségleteiből.

Ez két dolgot idéz elő. A megbízó részéről azzal, hogy minél nagyobb részét kiadja a logisztikai üzletágának, azt próbálja elérni, hogy minél olcsóbban és magasabb szinten legyenek a szükségletei kielégítve. Mindezzel egy időben az ő válláról ezek a terhek lekerülnek. Ezzel azonban olyan helyzetbe kerül, hogy függeni fog a szolgáltatójától. Minél nagyobb mélységben szervezi ki folyamatait annál nagyobb mértékben.

A szolgáltató részéről ott a lehetőség, hogy egy teljes logisztikai láncot irányítson, optimalizáljon. Nagyobb rálátással a teljes ellátási láncra, mint eddig. Övé a teljes felelősség, de szakértelme miatt jobb összköltséggel tudja a folyamatokat menedzselni. Az általános ellátási lánc pedig felgyorsul, így a megbízó kétszeresen is kedvezőbb piaci helyzetbe kerül korábbi önmagához képest. Természetesen egy ilyen szolgáltatáshoz komoly szakmai, technikai felkészültség és tőke szükséges, amivel jelenleg nem rendelkezik minden szolgáltató.

Annak a szolgáltatónak, aki nem képesek ilyen átfogó szolgáltatásokra, komoly nehézségre számíthat a közeljövőben. Azonban ezen cégeknek sem kell felhagyni a tevékenységükkel hiszen, ha nem is tudják teljes mértékben betölteni a logisztikai partner szerepét, szakosodással versenyelőnyre tehetnek szert. A termelő cégek outsourcing tevékenységei következtében, egyes területek gyakorlói komoly feladatokhoz juthatnak a jövőben is, mint valamilyen szakterület művelői. Mint specialisták a komplex vállalkozás számára tanácsadóként vagy akár alvállalkozóként is működhetnek. Ilyen területek lehetnek a copacking, finishing, címkézés. A különböző árufajták kezelésére történő szakosodás is elterjedőben van és lesz is még a közeljövőben, pl. FMCG, frissáru, veszélyes áru vagy érzékeny áru.

Egy másik szakosodási lehetőség a területi lefedettségre irányul. Fontos, hogy a cégek már most is térségi logisztikában gondolkodjanak az országos lefedettség helyett.

Ez napjainkban az esetek többségében még két egymástól erősen elkülönülő részre bontható. Vannak a kizárólag belföldi áruk terítésével és belföldi logisztikával foglalkozó vállalatok. Ezek országon belüli elosztásra koncentrálnak és országos, esetleg kisebb léptékben gondolkodnak. Vannak szállítványozó cégek, amelyek nemzetközi áru fuvarozás megszervezésével foglalkoznak. Ezek európai, esetleg világi méretekben gondolkodnak.

Az utóbbi időben azonban főként a csatlakozás közeledtével egyre inkább megnő az igény a két szolgáltatásfajta ötvözésére. A határok eltűntével egyszerre nagyobb távolságok lesznek elérhetőek. Egyszerűsödik és felgyorsul az árumozgatás. A logisztikai szolgáltatások nagyobb teret nyernek és összetettebb rendszereket fognak majd ellátni. Ezt a következtetést arra lehet alapozni, hogy a nemzetközi termelő vállalatok már most is egy egységként kezelik, és ennek megfelelően optimalizálják Kelet-Közép-Európa térségét.

A legtöbb ilyen cég tervei szerint az egész térséget egyetlen központi raktárból látnák el, és az egyes régiókban csak minimális készleteket tartanának fenn. Ennek egyértelmű célja részükről a készletezési költségek minimalizálása, illetve, hogy minél kevesebb tőke legyen lekötve a raktárokból álló árucikkekben. Ezen megbízói törekvések hatására megváltoznak a logisztikai igények és kihívások. Felértékelődik a központi raktározás szerepe, azon raktárak, amelyek nem nyernek meg ilyen pozíciót, komoly bevételkiesést szenvednek el. Éppen ezért már most is komoly verseny van a központi raktárak szerepéért.

Kelet-Közép-Európában Lengyelország, Csehország és Magyarország rendelkezik olyan képességekkel és adottságokkal, hogy szóba jöhet, mint ilyen terület. Természetesen minden vállalat maga választja meg a központi raktárának színterét, ezért nem lehet általánosságokról beszélni, de bizonyos tendenciákról igen.

Kinek milyen esélyei és lehetőségei vannak ilyen szerep elnyerésére? Lengyelország a legnagyobb kiterjedésű és legnagyobb népességű az összes kelet-európai „vetélytársával” szemben. Ebből következően ő rendelkezik a legnagyobb felvevőpiaccal is. Ez óriási előny, hiszen ahol a legtöbb vevő van, oda kell csoportosítani az eladásra szánt árukat. További előny a logisztikai díjak viszonylag alacsony volta, így a raktározás és a fuvarozás is kedvező a nyugati megbízók számára. Csehország közel fekszik mind Lengyelországhoz, mind Németországhoz, így két piacot, két régiót is el tud látni egy adott helyről. A kelet-közép-európai piac teri-

tése nehéz feladat lenne onnan, de Németország felé irányuló célfuvarok és Németország területén belüli kabotázs fuvarozás jelentős lehet.

Magyarországnak mindenképp ki kell tudnia használni azt a páratlan adottságot, hogy négy Transzeurópai Hálózathoz tartozó út is áthalad rajta. Így az ország mind a kelet-nyugati, mind az észak-déli kapcsolatokban kulcsfontosságú lehet. A nagy átmenő forgalom mellett, amely önmagában csak költséget jelent az országnak, meg kell teremteni az árumeállítást és ezzel egyéb szolgáltatások nyújtásának lehetőségét, amely így komoly bevételi forrás lehet.

Egy logisztikai vállalkozásnak meg kell tudnia teremteni azokat a feltételeket, melyek vonzzák a termelő cégeket. Egyrészt infrastruktúráisan kell megfelelő színvonalat nyújtani, másrészt a szolgáltatási palettának kell széleskörűnek, értéktöbbletet adónak lennie.

Magyarországnak természetföldrajzi adottságai, a déli és a keleti országokkal folytatott kereskedelemben is kedvező feltételeket teremt. Ezen országok azonban még nem tagjai az EU-nak (Horvátország, Románia, Bulgária, Szerbia, illetve Ukrajna, Oroszország stb.). több termelő vállalat vitte már, és vinni fogja a termelését keletre (pl. Románia), így ezen országokból származó áruk behozatala és terítése az EU-ban további lehetőségeket rejt a magyar vállalkozásoknak. A déli területeken túl nem elhanyagolható a volt szovjet utódállamokkal (Ukrajna, Oroszország stb.) fenntartott kapcsolatok sem. Ezen területek komoly fuvarozási potenciált rejtenek magukban, hiszen még mindig az EU egyik legnagyobb kereskedelmi partnerei. A határspedíció és a hagyományos logisztika ötvözete a spedíciós logisztika is egy specializálódási lehetőség, azokkal az országokkal szemben, ahol megmaradnak a vámhatárok és nem lesznek benne a vámunióban.

VÁLTOZÓ LOGISZTIKA

Az eddig leírtak alapján következtethetünk arra, milyen irányú változásokra számíthatunk logisztikai szolgáltatások terén. A szolgáltatóknak sokkal gyorsabban forgó készletekre kell felkészülniük. A „statikus” raktározás helyett a gyorsan mozgó és gyorsan változó készletek lesznek a meghatározóak. Az áru fuvarozásban ez azt jelenti, hogy egyszerre kisebb tételeket kell fuvarozni, ugyanakkor a fuvarok sokkal gyakoribbak lesznek. Ez a fuvarozáson kívül a raktározást is nagyban befolyásolni fogja. Egyrészt sokkal több raktári mozgást kell véghezvinni, másrészt és talán ez a nagyobb jelentőséggel bíró, a készletek sokkal ingadozóbbak lesznek. Mindig az éppen aktuális keresletnek megfelelően fog alakulni a helyi készlet és csak a központi raktárak azok, amelyek egyenletes raktárkészlettel számolhatnak. A helyi raktáraknak komoly problémát fog okozni, hogy kapacitásait optimálisan tudja használni. Lesznek olyan időszakok, amikor telítettsége lehetőségeinek határait fogja feszegetni. Ennek oka lehet például, hogy több megbízójának egyszerre van szezonja, egyszerre futnak csúcsra az eladásai, ugyanakkor „holtidőben” sok üres kapacitással fog bírni. Ez a jelenség ma is előfordul és ma is komoly gondokat okoz a szolgáltatóknak, de a jövőben ez elterjedtebbé és rendszeressé válhat. Olyan rugalmas tartalékokkal kell rendelkezni, amelyek a kellő időben, megfelelő mennyiségben és szinte azonnal mozgósíthatók mind emberi, mind gépi erőforrás és raktári kapacitás terén. Ezen problémák a mindenkori szituációtól függőek. Megoldásukban azonban nagy szerepet játszhat a partnerség, a szolgáltatók, illetve az ipari

a partnerség, a szolgáltatók, illetve az ipari parkok hálózata, ahol az eszközök megosztásával ilyen esetekben optimalizálhatják a kapacitásokat.

ÖSSZEFOGLALÁS

Bizonytalan piaci viszonyok közepette egy sok kérdőjellel taglalt szolgáltatási iparág ma a logisztikai Magyarországon. Ennek ellenére, vagy éppen ezért sokszínű a szolgáltatási paletta, sok szereplővel, mind megbízói oldalról eltérő igényekkel és elképzelésekkel, mind szolgáltatói oldalról különböző szintű szolgáltatásokkal.

Megbízói oldalról szemlélve az eseményeket pozitívan változik a piac. Kiszélesedik a lehetőségek köre és optimalizálódnak a költségek. A szolgáltatók ugyanakkor komoly kihívások előtt állnak. Olyan alapvető stratégiai döntéseket kell meghozniuk, amelyek megváltoztatják egész addigi működésüket. Valószínűleg ezen döntéseiket ilyen piaci kényszer nélkül nem hozták volna meg. Így ezen változó időszak egyfajta katalizátorként hat a szolgáltatók működésére, és remélhetőleg alapvetően pozitív változások lesznek érezhetőek.

A dolgozatban leírt változások nagy része az elkövetkező években be fog következni. Természetesen a folyamatok időbelisége jelenleg még csak spekuláció, nem egyből fognak bekövetkezni, hanem évek alatt tendálódik majd efelé a piac. Az, hogy melyik szolgáltató hogyan fogja termelését és ellátását optimalizálni erre a területre, az mindegyikük egyéni döntése lesz, melyet számítások, esetleg teszt-időszakok fognak megelőzni.

Az adminisztratív és kereskedelmi akadályok lebontása után „közelebb kerülnek” egymáshoz az addig elválasztott országok, területek. Várhatóan a nemzetközi vállalatok, mivel már most is közös egységként kezelik Kelet-Európát, raktározási költségeik csökkentése végett egy-egy régióban a kevesebb árucikket fognak tárolni. Ebből viszont az következik, hogy megnő a fuvarok gyakorisága. Kevesebb árut fognak szállítani egy időben, de sokkal sűrűbben. Annak érdekében, hogy ne félig rakott kamionok járják az utakat, hogy az optimális fuvardíjakat lehessen kialakítani, a szolgáltatóknak több partnerre kell egyidejűleg kapcsolatban lenniük.

Felértékelődik a központok szerepe, hiszen ezek lesznek a nemzetközi árumozgatások kiinduló csomópontjai. A központi raktárak helyzete csak egy (ugyanakkor meglehetősen fontos) lehetőség a profitszerzésre. Jelenleg azonban nem és belátható időn belül sem lesz lehetőség az egész keleti régiót egyetlen helyről „teríteni”, így biztos, hogy minden országban (régióban) megmarad valamekkora raktárkészlet (depó). Ezen helyszíneken meghatározó igény merülhet fel finishing szolgáltatások iránt. Hiszen az eddig célirányosan egy országba irányított termékek most több országot kell, hogy ellássanak, így óhatatlanul felmerülnek olyan igények, amelyek az adott országra vonatkoznak (pl. magyar nyelvű címke). Ezzel azt a következtetést lehet levonni, hogy a több lábbon állás szükséges része a jövőorientált logisztikai szolgáltatásnak. Az értéktöbbletet adó szolgáltatások bevezetése mindenféleképpen profit centrikus és életképes tevékenység lesz a jövőben is.

FORRÁSOK

Dolgozatom jelentős része a munkám során felhalmozott információkra épül, mikor is találkozom a napi logisztikai problémákkal és piaci kihívásokkal. Mindezek mellett az alábbi olvasmányokra támaszkodtam:

HALÁSNÉ SIPOS ERZSÉBET: Logisztika (szolgáltatások, versenyképesség); Logisztikai Fejlesztési Központ; Budapest, 1998.

PHILIP KOTLER: Marketing Menedzsment; Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1998.

PREZENSZKI JÓZSEF: Logisztika I.; BME Mérnöktovábbképző Intézet, Budapest, 1999.

PREZENSZKI JÓZSEF: Logisztika II.; Logisztikai Fejlesztési Központ; Budapest, 2000.

PREZENSZKI JÓZSEF, SZEGEDI ZOLTÁN: Logisztika-menedzsment; Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.

SCM, Supply Chain Management (2001-2003).

TELEKI KÁROLY: Logisztikai Outsourcing Magyarországon 2003, KPMG Consulting Kft.

SUMMARIES

Anna FORGÁCS, Andrea VALLYON **Efficiency of Health Care Systems in and out of the EU**

With that comparative study, we intended to find out the roots of efficiency of health care systems in general, and also specifically in seven analyzed countries. Supposing, that the aim to attain is the good health condition of the population, four statistically measurable and comparable variables have been identified: life expectancy at birth, healthy life expectancy, cancer mortality and mortality due to cardiovascular diseases. Then, several determinants of people's health condition were specified, such as political (freedom, government's health expenditures for example), social (like diet, physical activity, smoking habits, consumption of alcoholic drinks etc.), natural and demographic. Our original hypothesis (but now belief) was that if there is deviation between the aim and the determinant variables, than it is attributable to the health care system itself: the financing sources and channels, institutional settlements, ownership structure, historical evolution, socially accepted moral principals, etc. We found, that among the seven compared countries Israeli was the most, and Hungarian the less efficient health care system. Regarding efficiency, probably a mixture of statutory and private health insurance system, which contains market elements and works with few, competing insurance funds/companies seems to be the best.

SÁGI Judit, JAKAB Ferenc **Szakadékok**

Szakadékok c. esszénk első részében párhuzamot vonunk az amerikai és az európai kapitalizmus között. Az összehasonlítás alapjául részint gazdaságtörténeti áttekintés, részint a történeti tények napi gyakorlatba ültetése szolgál. Bemutatjuk, milyen hatása van a 'kapitalizmusoknak' az amerikai és az európai vállalatok prioritásaira, a társadalom és a vállalatok, valamint a társadalom és a központi kormányzat viszonyára. Történelmi példákkal alátámasztva kiemeljük, egy igazságosabb és szociálisan kiegyensúlyozottabb társadalmi rend érdekében az európai értékek melletti kiállás mindenek felett szükséges. Ezen kihangsúlyozandó értékek: a magán részvénytulajdonon alapuló kapitalizmus („stakeholder capitalism”), a társadalmi szerződés („social contract”) és a közszféra („public realm”).

Az európai út helyességét az amerikai cégbotrányok okainak vizsgálatával próbáljuk meg szemléltetni. Ezekből levonva a következtetéseket és a tanulságokat, felvázoljuk az EU számára esetlegesen követendő utat.

Péter Tamás VICZAI
**Relations between the Russian Federation
and the European Union**

Since the 2000's Putin's Russia has been „moving in a European direction”, and trying to develop its relations with the European Union.

The article summarizes the historical development of European Union – Russia relationship, the present position, economic relations between the two countries, and the expected changes following the enlargement of the European Union in 2004.

Andrea TÓTH
**The Current State of the Electric Energy Sector in Hungary -
in Regard to the EU Accession**

1884 saw the installation of the first public power plant in Hungary. The electrification of the country had been finished in 1960. After the collapse of the COMECON in 1989 and in accordance with the endeavour to the EU accession, it became necessary to join the UCTE (Union for the Co-ordination of Transmission of Electricity), which had been realised in 1995 together with the Polish, the Czech and the Slovak national electricity works. This had numerous effects on the electricity trade in these four Central European countries.

Currently the new electric energy law, which came into force in January, 2003 and the liberalisation of the sector become a matter of debates. Furthermore an important question arises: namely how could we substitute the ordinary energy resources used for electricity production with non-fossil, or with alternative ones.

The article describes the Hungarian electric energy sector from the very start to the current situation and gives an analysis of the electricity trade between the so-called Visegrád Countries (Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia) in the past 20 years and albeit it opens up new possibilities for producing electric energy.

Csilla HORVÁTH
**Equal Employment Opportunities and Flexible
Workforce Models in the Hotel Industry (A Critical Analysis)**

The hotel & catering sector is a very diverse industry, encompassing wide range of economic activities. It helps to enhance cross-cultural relationships, as well as economic and social prosperity. The industry offers wide range of jobs, both for the high qualified and for the unqualified workforce.

By applying high variety of non-standard employment forms, the sector became the centre of interest for scientists, searching the possible remedy against the high unemployment rate of the EU. The hotel & catering sector can be a bridge for the young and women to the world of work. As a result, through the increasing female participation rate the European employment rate may enhance.

This paper examines, whether the hotel industry is able to integrate women workforce and to help effectively in solving the European unemployment problem. Furthermore it tries to answer, whether the atypical employment forms applied by the sector mean competitive measures in the race for the qualitative workforce. The questions above are answered by examining to what extent equal employment opportunities for women are secured in the industry.

Ilona ASZÓDI

The EU Regulation on Insolvency Proceeding

On 29 May 2000 the EU Council adopted the Regulation on Insolvency Proceedings (the Regulation) came into force on 31 May 2002.

The adoption of the Regulation is welcome news for the member states of the EU, some of which have been working towards pan-European consensus on insolvency issues for the past 30 years. The Regulation aims to introduce uniform conflicts of law rules for insolvency proceedings and connected judgments.

This will help address the difficulties that arise when an insolvency involves a number of different European jurisdictions.

If does not, however, seek to harmonise substantive law or policy as between different EU countries.

The purpose of this article is to summarise the Regulation and consider its effects for an insolvency practitioner and banking and financial institution clients.

András INSPERGER

The Situation of the Logistics Providers in Hungary just before the EU Extension

The Hungarian logistics providers have to work among uncertain market circumstances, constantly changing and developing market with many different way of needs. There are many providers working in the same field and offer many different service level. They have to reorganize their working structure for preparing the challenges of the extending market. This article summarizes these challenges and tries to find an answer to what would these European extension means for the Hungarian logistics providers and how should they react for the changes. Also suggests a way that the logistics providers have to follow for getting success among new market possibilities and treats.